

Opas lapsenhuoltolain mukaisen sosiaalilautakunnan selvityksen laatimiseksi

Asiantuntijaryhmän suositus

Martta October & Jaana Tervo (toim.)
Terveyden ja hyvinvoinnin laitos

Vanhentunut

Opas lapsenhuoltolain mukaisen sosiaalilautakunnan selvityksen laatimiseksi

Asiantuntijaryhmän suositus

Vanhentunnot

© Kirjoittajat ja Terveyden ja hyvinvoinnin laitos
Taitto: Merja Minkkinen

ISBN:978-952-343-733-3
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-733-3>

PunaMusta Oy
Helsinki, 2021

Sisällysluettelo

Esipuhe	5
Kirjoittajat	7
Johdanto	8
1 Lapsen huoltoa koskeva sääntely	9
1.1 Lapsen oikeuksien perusta	9
1.2 Laki ja asetus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta.....	11
1.2.1 Lapsen huolto, asuminen ja tapaamisoikeus	11
1.2.2 Sovinnon edistäminen oikeusprosessin aikana	15
1.2.3 Huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian ratkaiseminen	15
1.2.4 Lapsen kuuleminen ja mielipiteen selvittäminen	16
2 Sosiaalilautakunnan selvityksen juridinen tausta	17
2.1 Selvityksen hankkiminen sosiaalilautakunnalta.....	17
2.2 Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian käsittely tuomioistuimessa	17
2.3 Selvityspyynnön merkitys oikeudenkäynnissä	19
2.4 Selvityksentekijän kuuleminen oikeudenkäynnissä.....	20
3 Selvitysprosessin eteneminen	21
3.1 Työskentelysuunnitelman tekeminen	21
3.2 Yhteistyö ja työparityö	21
3.3 Työntekijöiden välinen dialogi.....	22
3.4 Turvakiellon vaikutus.....	23
3.5 Esteellisyys	23
3.6 Tietojen hankkiminen selvitystä varten	24
3.7 Asiakkaan ohjaaminen tarvittaviin palveluihin.....	25
3.8 Yhteistyösuhteiden tukeminen	26
3.9 Kansainväliset tilanteet	27
4 Selvitystyöskentely	28
4.1 Aloitustapaaminen.....	28
4.1.1 Tapaamisen osallistujat	28
4.1.2 Aloitustapaamisen sisältö.....	29
4.2 Myöhemmät tapaamiset	31
4.2.1 Vanhempien tapaamiset.....	31
4.2.2 Kotikäynnit	32
4.2.3 Lapsen ja vanhemman yhteistapaaminen.....	32
4.2.4 Lapsen henkilökohtainen tapaaminen.....	33
4.3 Vanhempien ja lapsen elämäntilanne.....	34
4.3.1 Yleistä	34
4.3.2 Vanhempien suhde ja lapsen asioiden hoito	36
4.3.3 Kyky vanhemmuuteen ja lapsen arjen järjestämiseen	37
4.4 Väkivallan ja muiden haitallisten kokemusten huomioiminen selvityksessä	38
4.4.1 Haitallisten lapsuuden kokemusten vaikutuksesta lapsen kehitykseen	38
4.4.2 Väkivallan tunnistaminen ja huomioiminen selvityksessä.....	40

4.4.3 Väkivallan puheeksi ottaminen	42
4.4.4 Riidan, konfliktin ja väkivallan erot: Milloin sovintoa ei voida edellyttää	43
4.5 Asianosaisen mukana oleva avustaja ja tukihenkilö	44
4.6 Yhdenvertaisuuden edistäminen ja kulttuurisensitiivisyys	45
5 Lapsen mielipiteen selvittäminen ja lapsen haastattelemine	47
5.1 Mitä osallisuus, mielipiteen selvittäminen ja kuuleminen tarkoittavat?	47
5.2 Miten lapsen haastattelu toteutetaan?	48
5.3 Lapsen mielipiteen selvittämisen sisältö	49
5.4 Väkivallasta kysyminen lapselta	53
5.5 Vammaisen lapsen kuulemisesta	54
6 Selvityksessä saadun tiedon arviointi	55
6.1 Lähtökohtana lapsen edun arviointi	55
6.2 Lapsen kuulemisen arvioiminen	55
6.3 Johtopäätösten tekeminen	56
7 Selvitystyön dokumentointi	57
7.1 Muistiinpanot	57
7.2 Lapsen haastattelun dokumentointi	57
7.2.1 Haastattelun tallentaminen	57
7.2.2 Lapsen mielipiteen selvittämisen kirjaaminen	58
7.3 Salassa pidettävän tiedon ilmaiseminen sosiaalilautakunnan selvityksessä	58
8 Selvityksen kirjoittaminen	60
Lähteet	61
Liite 1. Selvityksen rakenne	63
Liite 2. Haastattelurunko lapsen mielipiteen selvittämiseen	65
Liite 3. Malli: Esite selvitystyöskentelystä vanhemmille	68
Liite 4. Malli: Esitetolomake	69
Liite 5. Malli: Esite lapselle	71
Liite 6. Malli: Esite nuorelle	72

Esipuhe

THL:n pääjohtaja nimesi 6.11.2020 asiantuntijaryhmän tuottamaan kansallista ohjeistusta tuomioistuimille annettavan, lapsenhuoltolain (361/1983) 16 §:n mukaisen sosiaalilautakunnan selvityksen laatimista varten. Asiantuntijaryhmän tehtävänä oli

- arvioida selvitystyössä ilmeneviä kysymyksiä ja käytäntöjä kerätyn aineiston pohjalta
- ottaa kantaa selvitystä koskevan valtakunnallisen ohjeistuksen tarpeeseen ja sisältöön
- kuulla tarvittavia asiantuntijoita selvitystä koskevan ohjeistuksen laatimiseksi
- tuottaa sisältöä oppaaseen
- arvioida, onko oppaan toimeenpanoa tarvetta tukea koulutuksella
- arvioida, onko selvityksen tekemiselle tarvetta säätää kelpoisuusvaatimuksia.

Ryhmän toimikausi oli 1.12.2020–30.9.2021, mutta sitä jatkettiin asiantuntijaryhmän pyynnöstä 30.3.2022 saakka. Ryhmään nimettiin aluksi yhdeksän asiantuntijaa, mutta kokoonpanoa täydennettiin tammikuussa 2021 tarvittavan asiantuntijuuden laajentamiseksi ja tasa-arvolain edellytysten täyttämiseksi.

Asiantuntijaryhmän nimeämisen taustalla on eduskunnan vastaus EV 175/2018 vp liittyen hallituksen esitykseen HE 88/2018 vp lapsenhuoltolakia uudistettaessa. Eduskunta edellytti, että ”lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian tuomioistuinkäsittelyä varten laadittavan selvityksen tekemisestä annetaan valtakunnallista ohjeistusta ja koulutusta sekä arvioidaan tarve säätää kelpoisuusvaatimukset selvityksen tekemiselle”. Taustalla vaikuttivat niin ikään Suomen saamat suositukset ja huomautukset eri ihmisoikeuselimiltä koskien lapsen oikeutta väkivallattomaan elämään ja turvallisuuden varmistamista huoltajuusprosesseissa. Koulutukseen ja kelpoisuuteen liittyviä kysymyksiä käsitellään erillisessä julkaisussa.

Asiantuntijaryhmän työskentelyä varten kunnille lähetettiin syksyllä 2020 kysely sosiaalilautakunnan selvitysten laatimisen nykytilasta. Lisäksi tuomioistuinviraston erityisasiantuntija kokosi tuomareilta näkemyksiä sosiaalilautakunnan selvitysten kehittämistarpeista.

Asiantuntijaryhmä käynnisti työnsä perehtymällä asiaa koskevaan lainsäädäntöön, keskeisiin ihmisoikeussopimusvelvoitteisiin, edellä mainittuun taustamateriaaliin ja aiheesta tehtyyn tutkimukseen sekä järjesti keväällä 2021 kaksi työkokousta oppaan teemojen ja sisällön työstämiseksi yhdessä asiantuntijoiden ja kansalaisjärjestöjen kanssa. Oppaan sisältö on asiantuntijaryhmän jäsenten yhdessä tuottama.

Maaamalla huolto- ja tapaamisoikeusriitojen ratkaisun tukena käytettäviä asiantuntijaselvityksiä tai -lausuntoja laaditaan pääsääntöisesti joko psykologian tai sosiaalityön keinoin ja näkökulmasta. Asiantuntijaryhmän tietojen mukaan eri maiden selvitystyössä käytettävät välineet ovat vaihtelevia, eikä niiden käyttöä juurikaan ohjeisteta. Yhteistä eri maiden selvityksille on se, että eri tietolähteiden ja työmenetelmien antama tieto pyritään yhdistämään tavalla, joka mahdollistaa lapsen edun mukaisen ratkaisun kussakin yksilöllisessä tilanteessa.

Suomessa lapsen huoltajuutta koskevan riita-asian ratkaisemiseksi annettavan asiantuntijaselvityksen tekevät pääasiassa sosiaalialan ammattilaiset. Vuoden 2023 alussa sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämistä vastuu siirtyy kunnilta hyvinvointialueille, jolloin myös selvitysten laatimisesta vastaavat työntekijät siirtyvät hyvinvointialueille. Opasta kirjoitettaessa vuonna 2021 on selvitysten laatimisesta vastuu vielä kunnilla, joten tässä oppaassa käytetään kyseistä termiä.

Tämän oppaan tarkoituksena on tarjota selvityksentekijöille olennaista tietoa selvitysprosessista sekä ehdottaa työvälineitä ja antaa konkreettista tukea selvitystyön eri vaiheisiin. Opasta laatineen asiantuntijaryhmän osaaminen on moniammatillista. Oppaaseen on siten voitu ottaa mukaan myös muiden tieteenalojen tuottamia työtapoja ja -välineitä, joita voidaan soveltuvin osin käyttää selvitystyön tukena sosiaalityön keinojen ohella. Tällaisia ovat esimerkiksi tutkimukseen perustuvat ehdotukset lapsilähtöisyyttä ja luotettavaa tiedonkeruuta tehostavista haastattelurakenteista ja -kysymyksistä. Opas tukee ammattilaisia selvitystyön kehittämisessä.

Oppaan tavoitteena on rakentaa siltaa tulevaisuuden palvelurakenteisiin, joissa moniammatillinen yhteistyö olisi ammattilaisille nykyistä saumattomampaa. Monimutkaisten tilanteiden, kuten pitkittyneiden huoltoriitojen keskellä elävien lasten elinolojen, selvittäminen hyötyy eri näkökulmien yhdistämisestä ja yhteisestä käsitteellistämisestä.

Oppaan ei ole tarkoitus luoda epärealistisia odotuksia sosiaalialan ammattilaisten käytettävissä oleviin resursseihin tai asettaa yksittäisille selvitystyöntekijöille paineita toimia muiden kuin oman alansa ammattilaisina. Sen sijaan opas pyrkii tarjoamaan tutkittuun tietoon perustuvia välineitä hyödynnettäväksi osana sosiaalityön keinoin tehtävää selvitystyötä.

Suomessa lapsen huoltoa koskevassa asiassa tuomioistuimessa asianosaisena on yleisimmin lapsen vanhempi. Asianosainen voi joskus olla muukin henkilö (tarkemmin luvussa Asianosaiset lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa tuomioistuimessa). Siksi oppaassa käytetään enimmäkseen termejä ”vanhempi” ja ”vanhemmat”, vaikka asia saattaa koskea myös muuta asianosaista.

Helsingissä marraskuussa 2021

Martta October

Asiantuntijaryhmän puheenjohtaja

Jaana Tervo

Asiantuntijaryhmän sihteeri

Kirjoittajat

Pia Hansson-Anttonen, käräjätuomari, Länsi-Uudenmaan käräjäoikeus

Matti Kaivosoja, LT, osastonylilääkäri, Keski-Pohjanmaan sosiaali- ja terveystalvelukuntayhtymä, kliininen opettaja, Turun yliopisto, lastenpsykiatria

Outi Kempainen, lainsäädäntöneuvos, oikeusministeriö

Marjo Malja, sosiaalineuvos, sosiaali- ja terveysministeriö

Kari Nieminen, psykologi, Helsingin perheneuvola, Helsingin kaupunki

Martta October, kehittämispäällikkö, THL

Tom Pakkanen, psykologi, HUS oikeuspsykologinen yksikkö

Sari Tammela, johtava sosiaalityöntekijä, Helsingin kaupunki

Jaana Tervo, erityisasiantuntija, THL

Johanna Vaitomaa, projektipäällikkö, Ensi- ja turvakotien liitto ry

Niina Viholainen, tulosityksikköpäällikkö, Päijät-Hämeen hyvinvointikuntayhtymä

Kari Vilkkö, vastaava erotyöntekijä, Miessakit ry

Vanhentunut

Johdanto

Kun vanhempien parisuhde päättyy eroon, heidän tulee yhdessä päättää alaikäisten lastensa asioista. Valtaosa vanhemmista kykenee erotessaan sopimaan keskenään yhteisten lastensa huollosta ja tapaamisoikeuksista. Niillä vanhemmilla, jotka eivät pääse keskenään sopimukseen, on mahdollisuus tehdä tuomioistuimelle hakemus lapsen tapaamisoikeuden määrittämisestä ja vahvistamisesta.

Tuomioistuin selvittää vanhempien näkemykset ja pyytää tarvittaessa ratkaisun tekemisen tueksi sosiaalilautakunnalta lapsenhuoltolain mukaisen selvityksen. Selvityksiä tehtiin vuonna 2020 yhteensä 1 181. Määrä on pysynyt tasaisena koko 2000-luvun ajan¹. Lain mukaan selvityksen tarkoituksena on antaa tuomioistuimelle tietoja perheen tilanteesta, lapsen elinolosuhteista ja muista asian ratkaisemiseen vaikuttavista seikoista. Sosiaalilautakunnan selvitys laaditaan yhteistyössä lapsen ja tämän vanhempien kanssa. Kuulluksi tuleminen omista asioistaan on lapsen perusoikeus, ja viranomaisen tehtävä on turvata tämän perusoikeuden toteutuminen.

Eroon liittyy aina paljon tunteita: epäonnistumisen kokemuksia, pettymystä, vihaa, syyllisyyttä ja joskus myös helpotustakin. Kun aikuiset ovat omien vahvojen tunteidensa vallassa, on suuri riski, että lapsi omine tarpeineen ja huolineen jää huomiotta. Eron yhteydessä tärkeintä olisi, ettei lapsi joutuisi vanhempiensa riitojen ja kamppailujen välikappaleeksi tai valitsemaan vanhempiensa välillä puolia. Eri järjestöillä ja paikallisilla eroauttamisen verkostoilla on monipuolista apua tarjottavana niin aikuisille kuin lapsillekin. Tietoa eri tahojen avun lähteistä löytyy helposti Ensi- ja turvakotien liiton ylläpitäältä sivustolta apuaeroon.fi.

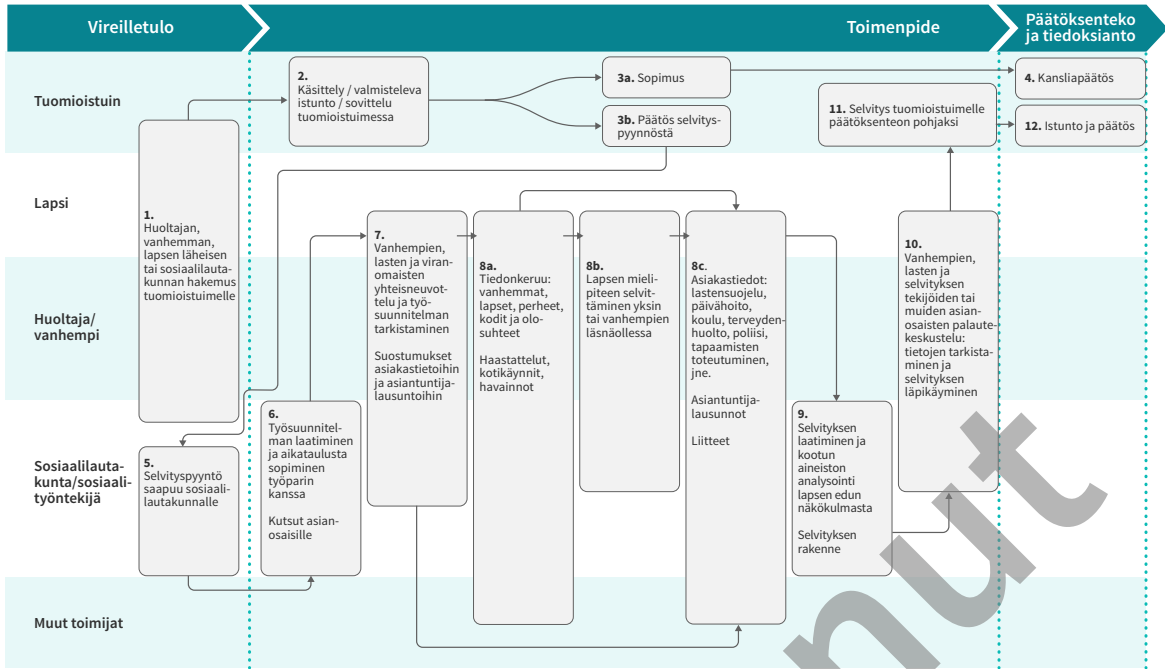
Vaikka kaikissa oikeuteen päätyneissä huolto- ja tapaamisoikeusriidoissa on kyse osapuolten ja erityisesti lasten kannalta vaikeasta tilanteesta, on eroriidoissa silti eroja. Selvitystyössä on tärkeää tunnistaa yhtäältä tilanteet, joissa kaksi tasavertaista vanhempaa on eri mieltä lapsensa parhaasta, toisaalta pitkittyneet vaikeat konfliktit, joihin liittyy toisen vanhemman tai molempien vanhempien psykososiaalisia ongelmia ja lapsen vetämistä mukaan konfliktiin, ja kolmanneksi tilanteet, milloin kyseessä on harvinaisempi, mutta vaativa korkea riskin erotilanne, jossa väkivalta tai sen uhka, pakottava kontrolli ja vaino jatkuvat vielä eron jälkeen. Osapuolten ristiriitaisien väitteiden arvioinnissa on tärkeää välttää virhelähteitä, ja selvitystyötä voi tukea esimerkiksi hypoteesiajattelu, jossa esitetyille väitteille pohditaan vaihtoehtoisia selityksiä niitä rinnakkain ja tapauskohtaisesti arvioiden.

Lapsella on vanhempiensa eroriidan keskellä oma kokemusmaailmansa ja omat toiveensa. Lapset havainnoivat tilanteita omasta maailmastaan käsin. Jos vanhemmat eivät keskustele riittävästi lastensa kanssa eroprosessista, lapsi ei saa oman mielensä liikkeiden tueksi aikuisen antamia jäsennyksiä tilanteesta. Lapsi on tyypillisesti lojaali molemmille vanhemmilleen ja heidän riidellensä keskenään lapsi saattaa kokea lojaliteettiristiriitaa vanhempiensa välissä.

Lapsen kannalta pitkään jatkunut ja riitaisa erotilanne on vaikea. Yhteydenpito toiseen vanhempaan voi vaikeutua, koti voi muuttua, ystävyysuhteet katketa, koulu vaihtua ja arki mullistua. Koko erotilanne aiheuttaa lapselle paljon huolta ja epävarmuutta. Siksi sosiaalilautakunnan selvitystyössä on jokaisen lapsen kohdalla punnittava huolellisesti hänen etuaan häntä aidosti ja reflektiivisesti kuunnellen ja hänen mielipiteensä huomioon ottaen.

¹ THL:n tilastoraportti 31/2021

Sosiaalilautakunnan selvitys tuomioistuimelle lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisiin liittyvissä asioissa

Kuvio 1. Sosiaalilautakunnan selvitys tuomioistuimelle lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisiin liittyvissä asioissa.

1. Lapsen huoltoa koskeva sääntely

1.1 Lapsen oikeuksien perusta

Lapsen huoltoon, tapaamisoikeuteen ja asumiseen liittyvien asioiden käsittelyn ja niihin liittyvien päätösten tulee perustua aina lapsen etuun, joka on yksi YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen (LOS) peruseriaate². Sekä sosiaaliviranomaisten että tuomioistuinten menettelyissä ja ratkaisuissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. Lapsilla tarkoitetaan kaikkia alle 18-vuotiaita. Lapsen etu tulee arvioida jokaisen lapsen kohdalla erikseen hänen erityistilanteensa mukaisesti, ja siinä on otettava huomioon hänen henkilökohtainen tilanteensa, olosuhteensa ja tarpeensa.³

Lapsen edun arviointia ei voi täysin toteuttaa, jos lapsen oikeus vapaasti ilmaista näkemyksensä ei toteudu tai jos lapsen oikeus saada nämä näkemykset otetuksi asianmukaisesti huomioon ei toteudu. Lapsen oikeus tulla kuulluksi tarkoittaa perhepiirissä sitä, että lapsi voi ilmaista näkemyksiään vapaasti ja hänet otetaan vakavasti pienestä pitäen. Vanhemmilla on oikeus ja velvollisuus ohjata ja neuvoa lasta tämän iän ja kehitystason mukaisesti.⁴

LOS 12 artikla velvoittaa lapsen mielipiteen selvittämisen ja sen huomioimisen lisäksi lapsen kuulemiseen erityisesti häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa. Lapselle on siis taattava oikeus siihen, että hän voi halutessaan ilmaista näkemyksensä käsiteltävänä olevassa asiassa, ja ratkaisusta on käytävä ilmi, miten näkemykset on huomioitu.⁵

Peruseriaatteita lapsen oikeuksien sopimuksessa ovat myös lapsen oikeus hänen hyvinvoinnilleen välttämättömään suojeluun ja huolenpitoon ja oikeus saada nauttia oikeuksistaan ilman syrjintää. Oikeudet onkin taattava kaikille lapsille ilman minkäänlaista erottelua. Lapsia ei saa asettaa huonompaan asemaan esimerkiksi syntyperän tai jonkun vanhempaan liittyvän ominaisuuden vuoksi.⁶

² YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista (SopS 60/1991) 3.1 artikla, joka on Suomessa saatettu voimaan lailla (59/1991)

³ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14 (2013)

⁴ LOS 12 artikla ja YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti 12 (2009), kohdat 43 ja 90–91

⁵ Lapsen osallisuudesta selvityksen tekemisessä kerrotaan luvussa Lapsen mielipiteen selvittäminen ja lapsen haastattelu.

⁶ LOS 2 artikla ja 3.2 artikla

Lapsella on oikeus saada suojelua kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta, vahingoittamiselta ja pahoinpitelyltä sekä muulta huonolta kohtelulta ja laiminlyönniltä. Lapsella on oikeus väkivallattomaan elämään asuessaan vanhempiensa luona tai missä tahansa muualla, esimerkiksi lastensuojelun sijoittamana.⁷

Lapsen asuessa erillään vanhemmastaan tai vanhemmistaan tulee kunnioittaa hänen oikeuttaan ylläpitää henkilökohtaisia suhteita ja suoria yhteyksiä kumpaankin vanhempansa säännöllisesti, paitsi jos se on lapsen edun vastaista.⁸

Euroopan neuvosto on antanut suositukset lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä⁹. Ne koskevat myös Suomea. Suosituksissa tarkoitetaan lapsiystävällisellä oikeudenkäytöllä oikeusmenettelyitä, joissa kunnioitetaan lapsen oikeuksia ja toteutetaan ne parhaalla mahdollisella tavalla¹⁰. Suosituksissa lapsen osallistumisella tarkoitetaan lapsen oikeutta saada tietoa asiassaan ja tietoa siitä, että hänen käytettävissään on oikeussuojakeinoja. Osallistuminen on myös sitä, että lapsi saa halutessaan ilmaista näkemyksensä ja että niille annetaan painoarvoa hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti.¹¹

LOS velvoittaa ja EN:n lapsiystävällisen oikeudenkäytön suuntaviivat suosittavat, ettei lapsen kuulemiselle aseteta ikärajoja. Jos lapsi haluaa tulla kuulluksi, on hänelle annettava mahdollisuus siihen. Hänelle on kerrottava tästä mahdollisuudesta ja siitä, että kuuleminen ei välttämättä vaikuta lopulliseen päätökseen.¹²

Naisiin ja tyttöihin kohdistuva väkivalta ja perheväkivalta on viime vuosina saanut erityistä huomiota kansainvälisessä ihmisoikeusjärjestelmässä. Täsmällisimmät velvoitteet väkivallan ehkäisemiseksi löytyvät Euroopan neuvoston Naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemistä ja torjumista koskevasta yleissopimuksesta (ns. Istanbulin sopimus; SopS 53/2015). Se koskee kaikkia perheväkivallan uhreja, mutta sen soveltamisessa tulee erityisesti ottaa huomioon myös aikuisten väliselle väkivallalle altistuneet lapset¹³. Lapsen edun ensisijaisuuden ja lapsen turvallisuuden varmistamisen on oltava punaisena lankana sovellettaessa Istanbulin sopimusta lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa.

Sopimuksen 31 artikla velvoittaa sopimusvaltioita varmistamaan, ettei tapaamis- tai huolto-juusoikeuksien käyttäminen vaaranna uhrin tai lasten oikeuksia tai turvallisuutta. Artiklan ensimmäinen kohta velvoittaa sopimusvaltiot ryhtymään tarpeellisiin lainsäädäntö- ja muihin toimiin sen varmistamiseksi, että kun lapsen huollosta tai tapaamisoikeudesta päätetään, huomioidaan kaikki sopimuksen kattamat väkivallan muodot. Huomioon tulee ottaa sekä lapsen itseensä että lapsen huoltajaan (”non-abusive carer”) kohdistuvat väkivaltatapaukset.¹⁴

Istanbulin sopimus velvoittaa ottamaan naisiin kohdistuneen väkivallan tai perheväkivallan aina huomioon huolto- ja tapaamisoikeuksia koskevia päätöksiä tehtäessä. Istanbulin sopimuksen toimeenpanoa valvova kansainvälinen asiantuntijaelin GREVIO antoi vuonna 2019 Suomelle maa-raportissaan suosituksia. Niistä kiireellisimpien joukossa oli väkivallan parempi huomioiminen lapsen huolto- ja tapaamisoikeusprosesseissa.¹⁵

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta päättävällä tuomioistuimella on siten velvollisuus huomioida ja ottaa vakavasti vanhemman väkivaltainen käyttäytyminen tai sitä koskevat väitteet riippumatta siitä, onko väkivalta kohdistunut suoraan lapseen. Tästä syystä vanhempien lapseen tai toisiinsa kohdistama mahdollinen aiempi väkivalta tulee huomioida kattavasti myös selvitysprosessissa.

⁷ LOS 19.1 artikla

⁸ LOS 9.3 artikla

⁹ <https://rm.coe.int/16806a453d>

¹⁰ Kohdat II.c. ja III.a

¹¹ Lapselle annetaan tietoa ymmärrettävällä tavalla hänen oikeuksistaan yleisesti, tietoa käsiteltävästä asiasta ja sen etenemisestä, tuen mahdollisuudesta, asian seurauksista ja valitusmenettelyistä. Suosituksissa kehoitetaan myös tuottamaan lapsille suunnattuja oppaita ja muuta kirjallista materiaalia. Kohta IV.a.1.

¹² Kohta IV.D.3

¹³ Artiklat 18 ja 56

¹⁴ Artiklan selitysmuistio

¹⁵ <https://rm.coe.int/grevio-report-on-finland/168097129d>

1.2 Laki ja asetus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta

1.2.1 Lapsen huolto, asuminen ja tapaamisoikeus

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta sekä niitä koskevien asioiden ratkaisemisesta säädetään lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetussa laissa (361/1983)¹⁶ ja sitä täydentävässä asetuksessa (556/1994).

Lapsen huollon tavoitteet

Lapsen huollon tarkoituksena on turvata lapsen tasapainoinen kehitys lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toivomusten mukaisesti. Huoltajan tehtävänä on

- turvata lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi
- turvata myönteiset ja läheiset ihmissuhteet erityisesti lapsen ja hänen vanhempiansa välillä
- vaalia myös muita lapselle tärkeitä ihmissuhteita
- turvata hyvä hoito ja kasvatus
- turvata lapsen ikään ja kehitystasoon nähden tarpeellinen valvonta ja huolenpito
- pyrkiä tarjoamaan turvallinen ja virikkeitä antava kasvuympäristö
- turvata lapsen taipumuksia ja toivomuksia vastaava koulutus
- suojella lasta kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta, huonolta kohtelulta ja hyväksikäytöltä
- kasvattaa lasta siten, että hän saa osakseen ymmärtämystä, turvaa ja hellyyttä
- tukea ja edistää lapsen itsenäistymistä sekä kasvamista vastuullisuuteen ja aikuisuuteen.

Lasta ei saa alistaa, kurittaa ruumiillisesti eikä kohdella muulla tavoin loukkaavasti.¹⁷

Huoltaja päättää¹⁸

- lapsen hoidosta
- kasvatuksesta
- koulutuksesta
- asuinpaikasta
- harrastuksista
- muista henkilökohtaisista asioista, joita ovat esimerkiksi lapsen nimi, uskontokuntaan kuuluminen, terveydenhuolto, varhaiskasvatus ja passin hakeminen.

Yhteishuolto

Yhteishuollossa huoltajat päättävät lasta koskevista asioista yhdessä, jos ei ole erikseen toisin sovittu tai määrätty. Poikkeuksena ovat tilanteet, joissa joku huoltajista ei matkan, sairauden tai muun syyn vuoksi voi osallistua lasta koskevan päätöksen tekemiseen ja ratkaisun viivästyttämisestä aiheutuisi haittaa. Sellaisista asioista, joilla on huomattava merkitys lapsen tulevaisuuden kannalta, voivat huoltajat kuitenkin päättää vain yhdessä, jollei lapsen etu ilmeisesti muuta vaadi.¹⁹

Vanhemmat voivat sopia siitä, että lapsi on molempien vanhempien huollossa (yhteishuolto). He voivat sopia myös siitä, että vain toinen on huoltaja. Jos yhteishuollosta ei päästä sopimukseen, voi tuomioistuimien ensiasteena käräjäoikeus päättää, että molemmat tai vain toinen on lapsen huoltaja.²⁰

¹⁶ Jäljempänä LHL tai lapsenhuoltolaki, ja LHA

¹⁷ LHL 1 §

¹⁸ LHL 4 § 1 momentti

¹⁹ LHL 5 §

²⁰ LHL 7 § 1 momentti 1. kohta ja 9 § 1 momentti 1. kohta

Yhteishuolto tarkoittaa, että huoltajat huolehtivat yhdessä kaikista edellä todetuista asioista. Käytännössä tämä tarkoittaa vanhempien välistä yhteistoimintaa ja yhteistä päätöksentekoa lapsen asioissa. Lähtökohtana on, että vanhemmat jatkavat yhdessä lapsen huoltajina myös eron jälkeen.

Yhteishuolto ei tarkoita samaa kuin vuoroasuminen. Lapsen asuminen, tapaamisoikeus ja huoltomuoto ovat erillisiä asioita.

Tuomioistuimen päätös ja sosiaalilautakunnan vahvistama sopimus merkitään väestötietojärjestelmään. Sieltä eri viranomaiset saavat tietoonsa lapsen huoltomuodon, joka vaikuttaa esimerkiksi tiedonsaantioikeuteen tai vaikkapa Wilma-tunnusten saamiseen.

Huoltajien välisten tehtävien jakaminen

Yhteishuollon lähtökohtana on, että huoltajat päättävät kaikista lasta koskevista asioista yhdessä²¹. Huoltajat voivat kuitenkin sopia keskinäisestä tehtäviensä jakamisesta tai tuomioistuin voi päättää siitä, jos tehtävien jakamiseen on erityinen syy ja lapsen etu sitä edellyttää. Tehtäviä voidaan jakaa, jos lapsella on kaksi tai useampia huoltajia.²²

Tehtävienjakosopimus tai tehtävienjakomääräys voi koskea päätöksentekoa esimerkiksi terveyden- tai sairaanhoidosta, varhaiskasvatuspaikasta tai koulusta. Tehtävät voidaan jakaa esimerkiksi niin, että toinen huoltaja päättää yksin terveyden- ja sairaanhoidosta ja muista asioista huoltajat päättävät yhdessä.

Yksinhuolto

Yksinhuolto tarkoittaa, että lapsella on vain yksi huoltaja. Joissain tilanteissa tämä voi olla lapsen edun mukainen ratkaisu. Vanhemmat voivat sopia yksinhuollosta keskinäisellä sopimuksella tai tuomioistuin voi päättää siitä.

Yksinhuoltaja voi tehdä lasta koskevat päätökset yksin. Viranomaiset (esimerkiksi varhaiskasvatus, koulu, terveydenhoito ja sosiaalitoimi) antavat lasta koskevat tiedot lähtökohtaisesti vain huoltajalle. Huoltajan erikseen antamalla luvalla, sopimuksella tai tuomioistuimen päätöksellä tietoja voidaan antaa myös toiselle vanhemmalle tai muulle henkilölle.²³

Oheishuolto

Huolto voidaan uskoa vanhemman tai vanhempien **ohella** muullekin henkilölle. Tällöin puhutaan ns. oheishuoltajuudesta. Vanhemmat voivat tehdä tästä sopimuksen kyseisen muun henkilön kanssa. Huollon uskominen muulle henkilölle voi tapahtua myös tuomioistuimen määräyksellä tämän henkilön suostumuksella.²⁴ Oheishuoltajalla on samat oikeudet ja velvollisuudet kuin huoltajavanhemmalla, ellei muuta ole erikseen vahvistettu. Elatusvelvollisuus on kuitenkin aina vain vanhemmalla.

Huollon määrääminen vanhempien sijasta muulle henkilölle

Tuomioistuin voi päättää, että huolto uskotaan vanhemman tai vanhempien **sijaan** yhdelle tai useammalle henkilölle, joka on antanut tähän suostumuksensa. Tähän on kuitenkin oltava lapsen kannalta erittäin painavia syitä, jos vanhemmat tai toinen heistä on lapsen huoltaja.²⁵ Muun henkilön määrääminen lapsen huoltajaksi vanhemman tai vanhempien sijaan lakkauttaa näiden huoltosuhteen lapseen.

Lapsen asuminen

Silloin, kun vanhemmat ovat yhdessä lapsen huoltajia mutta eivät asu yhdessä, on ratkaistava, kumman vanhemman luona lapsi asuu. Lapsi voi asua toisen vanhempansa luona tai vuorotellen

²¹ Katso luku Yhteishuolto

²² LHL 7 § 4 momentti ja 9 § 4 momentti

²³ Katso luku Tietojensaantioikeus.

²⁴ LHL 7 § 2 momentti ja 9 § 1 momentti 2. kohta

²⁵ LHL 9 § 1 momentti 2. kohta ja 9 § 3 momentti

kummankin vanhempansa luona (vuoroasuminen). Vanhemmat voivat myös sopia oheishuoltajan kanssa siitä, että lapsi asuu oheishuoltajansa luona.²⁶

Myös asumisesta päätettäessä lähtökohtana on lapsen etu. Lapsen toivomukset ja mielipide on selvitettävä ja otettava huomioon sikäli kuin se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista.

Harkittaessa lapsen asuinpaikkaa on otettava huomioon erityisesti lapsen ikä ja kehitystaso, lapsen persoonallisuus, lapsen mahdolliset erityistarpeet, vanhempien asuinpaikkojen välinen etäisyys sekä vanhempien kyky ottaa yhdessä vastuu lasta koskevista asioista ja suojella lasta kaikenlaiselta väkivallalta.²⁷ On tärkeää arvioida, kuinka asuminen ja lapsen arkeen kuuluvat asiat järjestyvät käytännössä parhaiten.

Jos vanhemmat eivät asu yhdessä eivätkä pääse asiasta sopimukseen, tuomioistuin päättää lapsen asumisesta.

Vuoroasuminen

Vuoroasumisella tarkoitetaan järjestelyä, jossa lapsi asuu vähintään 40 prosenttia kalenterivuodesta kummankin vanhempansa luona lomakaudet ja juhlapyhät mukaan lukien. Sopimuksessa tai tuomioistuimen määräyksessä vuoroasumisesta täytyy olla vuoroasumisen tarkemmat ehdot ja tieto siitä, kumpi koti ilmoitetaan lapsen viralliseksi asuinpaikaksi.

Tuomioistuimen tulee omasta aloitteestaan käsitellä päätöksen vaikutusta lapsen kotikuntalain mukaiseen asuinpaikkaan. Lisäksi voidaan sopia tai tuomioistuin voi tarvittaessa määrätä, miten vastuu kuljetuksista ja matkakuluista jakautuu. Tuomioistuimen on harkinnassaan huomioitava osapuolten kyky vastata kustannuksista tai kuljettamisesta sekä muut olosuhteet²⁸.

Kuten kaikissa ratkaisuisissa, myös vuoroasumista koskien on ratkaisevaa lapsen etu. Lapsen hoidon ja elinympäristön pysyvyydellä sekä lapsen kiintymyssuhteilla on erityinen merkitys pienten lasten kohdalla, erityisesti alle kolmevuotiailla. Varsinkaan pitkäaikaista vuoroasumista ei tällöin suositella. Lapsen iän lisäksi on huomioitava lapsen yksilöllinen kehitystaso ja tarpeet sekä persoonallisuus. Vanhempien asuinpaikkojen välinen etäisyys on myös huomioitava: vuoroasuminen on lapselle yleensä helpompaa, kun vanhemmat asuvat lähekkäin, jolloin varhaiskasvatus, koulu ja muu elinpiiri pysyvät samoina. Kehityopsykologiset tutkimukset lähtökohtaisesti tukevat vuoroasumista lapsen kasvun ja kehityksen kannalta tilanteissa, joissa vanhemmat kykenevät toimimaan yhteistyössä lapsen asioissa²⁹.

Oheishuoltajuustilanteissa vanhemmat voivat sopia oheishuoltajan kanssa siitä, että lapsi asuu oheishuoltajansa luona. Sopimisen sijaan tuomioistuin voi päättää, että lapsen tulee asua oheishuoltajan luona. Asumisesta voidaan myös sopia tai tuomioistuin voi päättää, että lapsi asuu vuorotellen vanhempiensa ja oheishuoltajan luona. Tuomioistuimen tulee antaa tarkemmat määräykset vuoroasumisen ehdoista. Lapsi voi vuoroasua enintään kahdessa kodissa.³⁰

Tapaamisoikeus

Tapaamisoikeuden tarkoituksena on turvata lapsen oikeus luoda ja säilyttää myönteinen ja läheinen suhde siihen vanhempaan, jonka luona hän ei asu. Lapsen oikeus tavata vanhempansa ei ole sidoksissa siihen, onko vanhempi lapsen huoltaja vai ei. Tapaamisoikeuteen kuuluu, että lapsi saa ajoittain olla tämän vanhemman luona, tai tavata muualla tai pitää tähän yhteyttä muulla tavoin.

Kummallakin vanhemmalla on velvollisuus myötävaikuttaa lapsen oikeuteen tavata toista vanhempaa. Vanhemman täytyy muutoinkin välttää aiheuttamasta haittaa lapsen ja toisen vanhemman väliselle suhteelle. Lapsen oikeus tavata vanhempansa vahvistetaan joko vanhempien välisellä sopimuksella tai tuomioistuimen määräyksellä.³¹ Myös tuomioistuimen on päätöstä tehdessään

²⁶ LHL 7 § 1 momentti 3. ja 4. kohta; LHL 7 § 2 momentti 1. ja 2. kohta; LHL 9 § 2 momentti 1., 2. ja 3. kohta

²⁷ LHL 10 § 3 momentti

²⁸ LHL 7 b § ja 9 a §

²⁹ Nielsen (2013), ks. myös Turunen (2015)

³⁰ LHL 7 § 3 momentti ja 9 § 2 momentti 2. ja 4. kohta; HE 88/2018 vp.

³¹ LHL 2 § 1 ja 2 momentti 1. kohta ja 7 § 2 momentti

toimittava lapsen edun mukaisesti ja otettava mahdollisuuksien mukaan huomioon lapsen omat toiveet tapaamisoikeuden järjestämisestä.

Tapaamisoikeudesta sovittaessa on sopimuksesta ilmeittävä luonapidon tarkemmat ehdot. Kun tuomioistuin antaa päätöksen tapaamisoikeudesta, sen pitää antaa samalla tarkemmat määräykset tapaamisen ja luonapidon ehdoista. Myös vastuun jakautumisesta lapsen kuljetuksesta tai matkakuiluista voidaan sopia. Tuomioistuin voi antaa näistä määräyksen, ja sen on otettava huomioon osapuolten kyky vastata lapsen kuljettamisesta tai kustannuksista sekä muut olosuhteet.³²

Vanhemmat voivat keskenään sopia tai tuomioistuin voi päättää tuetuista tai valvotuista tapaamista sekä valvotuista vaihdoista. Edellytyksenä on, että tuki tai valvonta on tarpeen lapsen kannalta perustellusta syystä.³³

Valvotuissa vaihdoissa valvoja huolehtii, että lapsi siirtyy vanhemmalta toiselle niin, etteivät vanhemmat kohtaa toisiaan. **Tuetuissa tapaamisissa** valvoja on käytettävissä tapaamisen ajan ja tukee lasta ja vanhempaa tarpeen mukaan. Valvojan ei kuitenkaan tarvitse olla jatkuvasti samassa tilassa lapsen ja vanhemman kanssa.³⁴

Valvottu tapaaminen on viimesijaisin järjestely. Koska tapaamisten valvonta puuttuu merkittävällä tavalla lapsen ja vanhemman yksityisyyden ja perhe-elämän suojaan, tapaamiset voidaan toteuttaa valvotusti vain, jos tapaamisten toteuttaminen tuettuina tai vaihtojen toteuttaminen valvottuina eivät riitä turvaamaan lapsen etua. Valvonta mahdollistaa turvallisen tapaamisen silloin, kun tapaamiseen liittyy jokin lapsen fyysistä, psyykkistä tai sosiaalista kehitystä uhkaava tekijä.³⁵

On myös mahdollista, että lapselle vahvistetaan oikeus tavata muuta kuin vanhempansa. Tuomioistuin voi vahvistaa, että lapsella on oikeus tavata hänelle erityisen läheistä henkilöä, johon hänellä on lapsen ja vanhemman väliseen suhteeseen verrattava vakiintunut suhde.³⁶ Erityisen läheisen henkilön määritelmä on suppea: se kattaa ainoastaan tilanteet, joissa on kyse vanhemmuuteen verrattavasta suhteesta.

Tarkoitus on vaalia lapsen läheissuhteiden pysyvyyttä, jossa ensisijaista on tavanomaisin keinoin edistää sitä. Tässäkin ratkaisussa tärkeintä on lapsen edun toteutuminen. Kyse voi olla lapsen suhteesta esimerkiksi sosiaaliseen vanhempaan, sijaisvanhempaan tai isovanhempaan. Suhteen syntyminen edellyttää pitkäaikaista ja läheistä kanssakäymistä. Tästä voi olla osoituksena esimerkiksi asuminen samassa taloudessa lapsen kanssa ja päivittäinen osallistuminen lapsen hoitoon ja kasvatukseen tuona aikana. Muilta osin lapsen ja muun henkilön väliin tapaamisiin sovelletaan samoja säännöksiä kuin lapsen ja vanhemman väliin tapaamisiin.³⁷

Tuomioistuin voi määrätä tapaamisoikeutta koskevan päätöksen yhteydessä, että lapsen kanssa asuvan vanhemman tai huoltajan on sakan uhalla sallittava tapaamiset sekä ryhdyttävä muihin tarvittaviin toimiin tapaamisoikeuden toteuttamiseksi. Edellytyksenä on, että tämän vanhemman tai huoltajan aikaisempi toiminta antaa aiheita epäillä, ettei hän tulisi vapaaehtoisesti noudattamaan päätöstä tapaamisoikeudesta. Vanhempi tai huoltaja on voinut esimerkiksi ilman hyväksyttävää syytä jättää noudattamatta tapaamisoikeudesta annettua väliaikaismääräystä tai ei ole muutoin sallinut tapaamisia ennen päätöksen antamista. Uhkasakon asettaminen edellyttää, että sitä on vaadittu ja että lapsen kanssa asuvalle vanhemmalle tai huoltajalle on varattu tilaisuus tulla kuulluksi.³⁸

Tietojensaantioikeus

Vanhemmalle tai muulle henkilölle, joka ei ole huoltaja, voidaan vanhempien välisellä sopimuksella tai tuomioistuimen päätöksellä vahvistaa oikeus saada lasta koskevia salassa pidettäviä tietoja

³² LHL 7 b § 1 ja 3 momentti ja 9 a § 1 ja 3 momentti

³³ LHL 9 b § 1 momentti

³⁴ Sosiaalihuoltolaki (1301/2014) 27 §

³⁵ LHL 9 b § 1 momentti; HE 88/2018 vp.

³⁶ LHL 9 c § 1 momentti

³⁷ LHL 9 c § 2 momentti, HE 88/2018 vp., LaVM 12/2018 vp.

³⁸ LHL 9 d § 1 momentti; HE 88/2018 vp.

viranomaisilta ja yksityisiltä palveluntuottajilta. Tietojensaantioikeudella voidaan edistää huollosta erotetun vanhemman tai muun henkilön mahdollisuuksia osallistua lapsen hoitoon ja kasvatukseen.³⁹

Oikeus tietoihin voi koskea joko kaikkia asioita tai sopimuksessa määrättyjä asioita. Jos tietojensaantioikeudesta on sovittu yleisesti, se koskee lasta koskevien tietojen saamista kaikilta viranomaisilta ja yksityisiltä palveluntuottajilta.

Tietojensaantioikeudesta voidaan kuitenkin sopia myös yksilöidymmin. Tietojensaantioikeus voidaan esimerkiksi rajata koskemaan vain tiettyjä tahoja, kuten päiväkotia. Toisaalta voidaan sopia myös vanhemman yleisestä tietojensaantioikeudesta, johon tehdään rajauksia. Vanhemmalla voi olla esimerkiksi yleinen tietojensaantioikeus, joka ei kuitenkaan koske terveyden- ja sairaanhoitoa.

1.2.2 Sovinnon edistäminen oikeusprosessin aikana

Ennen oikeusprosessin käynnistymistä vanhemmilla on ollut mahdollisuus turvautua sovintoa edistäviin palveluihin. **Perheasioiden sovittelu** on avioliittolaissa säädetty erityinen maksuton sosiaalipalvelu, jota voi kysyä oman kunnan perhe- ja sosiaalipalveluista⁴⁰. Perheasioiden sovittelussa käytettävät toimintamallit vaihtelevat kunnittain ja alueittain, mutta useimmiten kyse on lyhytkestoisesta prosessista, jossa vanhemmat ja sovittelijat tapaavat muutamia kertoja ja pyrkivät löytämään perheelle soveltuvia ratkaisuja uudessa elämäntilanteessa.

Lapsen arjen asioista sopimisessa voidaan käyttää vanhempien apuna verkosta löytyvää **Vanhemmuussuunnitelmaa**⁴¹. Mahdolliset lasten huoltajuuteen, asumiseen, tapaamisoikeuteen ja elatukseen liittyvät sopimukset vahvistaa lastenvalvoja.

Asiantuntija-avusteinen huoltoriitojen sovittelu tuomioistuimessa on tarkoitettu erityiseksi sovittelupalveluksi lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevien riitojen sovittelussa ja lapsen kuulemisessa avustamisessa. Asia voidaan siirtää sovitteluun myös vireillä olevasta oikeudenkäynnistä. Tällöin oikeudenkäynti keskeytetään odottamaan sovittelun lopputulosta. Sovittelijana toimii perheasioihin perehtynyt tuomari, ja häntä avustaa vanhemmuuden ja lapsen kehityksen asiantuntija, yleensä psykologi tai sosiaalityöntekijä. Vanhemmat voivat käyttää sovittelussa tukena lakimiesavustajaa.⁴²

Valtaosa selvitysprosessin osapuolista on käynyt läpi tuloksetta erilaisia sovittelumenettelyjä. Näin ollen suurimman osan kohdalla ratkaisu haetaan tuomioistuimesta, mitä varten tässä oppaassa käsitelty selvityskin laaditaan.

Jos selvityksen tekemisen aikana kuitenkin käy ilmi, että asia olisi ratkaistavissa sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella, tulee sosiaalilautakunnan antaa tarvittavaa apua sopimuksen tekemisessä. Jos sosiaalilautakunta vahvistaa lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan sopimuksen ja on tiedossa, että asia on vireillä tuomioistuimessa, tulee tuomioistuimelle lähettää jäljennös soimuksesta⁴³.

1.2.3 Huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian ratkaiseminen

Lapsenhuoltolain 10 §:ssä säädetään huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian ratkaisemisesta. Säännös koskee sekä tuomioistuinta että sosiaalilautakuntaa sen harkitessa sopimuksen vahvistamista. Lapsen etu on määräävä kriteeri asian kaikissa lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa ratkaisuissa ja kaikessa siihen liittyvässä toiminnassa.⁴⁴

Lapsen edun arvioinnissa on huomioitava se, miten huollon ja tapaamisoikeuden tavoitteet toteutuvat parhaiten vastaisuudessa. Tehtäessä ratkaisua lapsen asumisesta ja tapaamisoikeudesta on otettava huomioon erityisesti lapsen ikä ja kehitystaso, lapsen persoonallisuus, lapsen mahdolliset erityistarpeet, vanhempien asuinpaikkojen välinen etäisyys sekä vanhempien kyky ottaa yhdessä vastuu lasta koskevista asioista ja suojella lasta väkivallalta.⁴⁵

³⁹ LHL 7 § 1 momentti 2. kohta; 9 § 1 momentti 3. kohta

⁴⁰ Avioliitolaki (234/1929) 5 luku

⁴¹ <https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/sote-palvelut/sosiaalipalvelut/kasvatus-ja-perheneuvonta/vanhemmuussuunnitelma>

⁴² LHL 3 a luku. Katso luku Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian käsittely tuomioistuimessa.

⁴³ LHL 16 § 2 momentti ja LHA 13 §

⁴⁴ LHL 10§, Eduskunnan vastaus EV 175/2018 vp.

Kun tehdään ratkaisua yhteishuollosta tai huollon uskomisesta vain toiselle vanhemmalle tulee lisäksi kiinnittää huomiota vanhempien kykyyn asettaa lapsen tarpeet vanhempien välisten ristiriitojen edelle. Yksi huoltajan tärkeä ominaisuus on kyky suuntautua ensisijaisesti lapsen etuun ja tarpeisiin, vaikka vanhempien väleissä olisi ristiriitoja. Tällöin vanhemmat pystyvät keskinäisistä riitaisuuksistaan huolimatta keskustelemaan keskenään lapsen asioista.⁴⁶

Asia tulee ratkaista vanhempien sopimalla tavalla, jos se ei ole selvästi vastoin lapsen etua, seuraavissa asioissa:

- vanhempien yhteishuolto
- huollon uskomisen vain toiselle vanhemmalle
- lapsen asuminen toisen vanhempansa luona
- lapsen oikeus tavata vanhempansa.⁴⁷

Asianosaiset huolto ja tapaamisoikeutta koskevassa oikeudenkäyntiasia

Lapsen huolto ja tapaamisoikeutta koskeva asia pannaan vireille hakemuksella, jonka voivat tehdä vanhemmat yhdessä, toinen vanhempi yksin, lapsen huoltaja tai sosiaalilautakunta. Kun lapsi on jäänyt vaille huoltajaa, hakemuksen voi tehdä myös lapsen sukulainen tai muu läheinen. Lisäksi tiedonsaantioikeutta koskevan hakemuksen voi tehdä henkilö, jolle tiedonsaantioikeus on vahvistettu, kun hakemus koskee tämän oikeuden muuttamista. Tiedonsaantioikeutta voi hakea vanhempi, joka ei ole lapsen huoltaja.⁴⁸

Vireillepano-oikeus on myös lapselle läheisellä henkilöllä, johon lapselle on vahvistettu tapaamisoikeus, jos hakemus koskee tätä tapaamisoikeutta. Hän voi hakea tapaamisoikeutta, sen muuttamista tai lakkauttamista.⁴⁹

Lapsi itse ei voi olla asianosainen, eikä siten panna vireille huoltoaan ja tapaamisoikeuttaan koskevaa asiaa. Siten on myös katsottu, ettei lapselle voida määrätä edunvalvojan sijaista.⁵⁰ Lapselle on voitu määrätä edunvalvojan sijainen lastensuojeluasiassa lastensuojelulain (417/2007) 22 §:n nojalla. Kyseinen edunvalvojan sijainen voi edustaa lasta vain lastensuojelusasiassa, eikä huolto ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa. Häntä on kuitenkin mahdollista kuulla tuomioistuimessa. Selvityksen yhteydessä häneltä voidaan tarvittaessa hankkia tietoja.

1.2.4 Lapsen kuuleminen ja mielipiteen selvittäminen

Lapsen huolto ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa on selvitettävä ja otettava huomioon lapsen omat toivomukset ja mielipide sikäli kuin se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista. Lapsen mielipide on selvitettävä hienovaraisesti ja lapsen kehitystaso huomioiden. Mielipiteen selvittäminen ei saa aiheuttaa haittaa lapsen ja vanhemman väliselle suhteelle.⁵¹

Riitaisessa asiassa lapsen mielipiteen selvittäminen tapahtuu ensisijaisesti sosiaalilautakunnalta pyydetävän selvityksen yhteydessä. Lisäksi lasta voidaan kuulla henkilökohtaisesti tuomioistuimessa. Edellytyksenä on se, että se on asian ratkaisemiseksi tarpeellista ja lapsi sitä pyytää tai siihen suostuu. Alle 12-vuotiasta lasta voidaan kuulla henkilökohtaisesti tuomioistuimessa vain, jos tämä on välttämätöntä eikä kuulemisesta arvioida aiheutuvan lapselle merkittävää haittaa.⁵²

Oppaan luvussa Lapsen mielipiteen selvittäminen ja lapsen haastatteleminen kerrotaan tarkemmin, miten lapsen kuuleminen selvitystyön yhteydessä voidaan toteuttaa.

⁴⁵ LHL 10 § 3 momentti. Huollon ja tapaamisoikeuden tavoitteista säädetään LHL 1 §:ssä ja 2 §:ssä. Tavoitteista tarkemmin luvussa Lapsen huolto, asuminen ja tapaamisoikeus.

⁴⁶ LHL 10 § 2 momentti; HE 88/2018 vp.

⁴⁷ LHL 10 § 4 momentti

⁴⁸ LHL 14 § 1–3 momentti, HE 88/2018 vp.

⁴⁹ LHL 12 § ja 14 § 3 momentti; HE 88/2018 vp.

⁵⁰ HE 88/2018 vp.; KKO: 2012:95.

⁵¹ LHL 11 §

⁵² LHL 15 a § 1 momentti

2. Sosiaalilautakunnan selvityksen juridinen tausta

2.1 Selvityksen hankkiminen sosiaalilautakunnalta

Lapsen huoltoa tai tapaamisoikeutta koskevassa asiassa tuomioistuimen tulee tarvittaessa hankkia selvitys sosiaalilautakunnalta. Selvityspyyntö osoitetaan sen kunnan sosiaalilautakunnalle, jossa lapsella, vanhemmillä tai muulla asiaan osallisella on asuinpaikka. Kyseinen sosiaalilautakunta myös vastaa selvityksen tekemisestä.⁵³ Sosiaalihuoltolain 14 § 2 momentin mukaan selvitystyössä on kyse sosiaalipalvelusta, joten siinä sovelletaan myös lakia sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista.

Selvityksen tarkoituksena on antaa tuomioistuimelle tietoja perheen tilanteesta, lapsen elinolosuhteista ja muista asian ratkaisemiseen vaikuttavista seikoista. Muita seikkoja ovat sellaiset, joilla selvityksentekijä katsoo olevan merkitystä tuomioistuimen harkitessa lapsen edun mukaista päätöstä. Sosiaalilautakunta saa tehdä selvityksen vain tuomioistuimen pyynnöstä, ja se on osoitettava suoraan tuomioistuimelle.⁵⁴

Lainsäädännössä ei ole toistaiseksi asetettu kelpoisuus- ja koulutusedellytyksiä selvityksentekijälle. Käytännössä selvityksen tekemisestä vastaavat useimmiten sosiaalityöntekijän koulutuksen saaneet henkilöt ja lastenvalvojat⁵⁵. Sosiaali- ja terveysministeriö antanut suosituksen, jonka mukaan selvityksen laatimisesta vastaisi lasten, nuorten ja vanhempien kanssa työskentelyyn ja laaja-alaisten selvitysten tekemiseen perehtynyt sosiaalityöntekijä yhdessä työparin kanssa. Lisäksi ministeriö suosittaa, että työparin tukena on tilanteen arvioimiseksi tarvittava määrä eri alojen asiantuntijoita.⁵⁶

2.2 Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian käsittely tuomioistuimessa

Oikeudenkäynnin kulku

Lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvä asia tulee vireille käräjäoikeudessa yleensä asianosaisen (vanhempi, huoltaja, oheishuoltaja tai läheinen henkilö) hakemuksella joko avioerohakemuksen yhteydessä tai erillisellä hakemuksella. Asian käsittely tuomioistuimessa etenee siten, että mahdollisen hakemuksen täydennyspyynnön jälkeen muilta asianosaisilta pyydetään lausumaa hakemuksen johdosta.

Usein vanhemmille tarjotaan mahdollisuutta asiantuntija-avusteiseen tuomioistuinsovitteluun niin, ettei toisen osapuolen tarvitse antaa lainkaan lausumaa, jos sovitteluun suostutaan. Jos molemmat vanhemmat suostuvat, asia siirretään asiantuntija-avusteiseen tuomioistuinsovitteluun⁵⁷. Ellei asia mene sovitteluun, järjestetään suullinen valmisteluistunto eli oikeudenkäynti-istunto, johon vanhempien on tultava paikalle henkilökohtaisesti.

Lapsiin liittyvät asiat ovat tuomioistuimissa kiireellisesti käsiteltäviä, ja valmisteluistunto pyritään järjestämään mahdollisimman pian.

Joskus tuomioistuimelta on vaadittu jo oikeudenkäynnin ajaksi määräystä lapsen oikeudesta tavata toista vanhempaansa tai lapsen asuinpaikasta (väliaikaismääräysvaatimus)⁵⁸. Tuomioistuin pyrkii saamaan osapuolet sopimaan oikeudenkäynnin aikana noudatettavista käytännöistä. Ellei

⁵³ LHL 16 § 1 momentti

⁵⁴ LHL 16 § 2 momentti; HE 88/2018 vp.; LHA 8 § 2 momentti

⁵⁵ Sosiaalityöntekijän kelpoisuudesta säädetään sosiaalihuollon ammattihenkilöistä annetun lain (817/2015) 7:ssä. Lastenvalvojana voi toimia sosiaalityöntekijä tai henkilö, jolla on muu tehtävään soveltuva ylempi korkeakoulututkinto (SHL27 § 1 momentti).

⁵⁶ Sosiaali- ja terveysministeriön Kuntainfo 5/2019

⁵⁷ LHL 3 luku

⁵⁸ LHL 17 §

sovintoon päästä, pidetään valmisteluistunnon yhteydessä pääkäsittely väliaikaismääräysvaatimuksesta. Ehdotonta oikeutta saada väliaikaismääräystä ei ole, vaan sen antaminen on tuomioistuimen harkinnassa. Väliaikaismääräys on turvaamistoimenpiteen kaltainen väline. Joskus asianosaiset pyytävät uutta väliaikaismääräystä sinä aikana, kun selvitys on tekeillä. Tällöin saatetaan joutua pitämään uusi pääkäsittely.

Selvityksen pyytäminen

Valmisteluistunnossa asiaa valmistellaan ja selvitetään. Yhdessä asianosaisten ja heidän avustajiensa kanssa tuomari arvioi, onko sosiaalitoimen selvityksen pyytäminen tarpeellista vai saadaanko asiaa riittävästi selvitettyä muilla keinoin, kuten henkilötodistelulla ja kirjallisilla todisteilla. Jos selvityksen hankkimiseen päädytään, valmisteluistunnossa kartoitetaan ne asiat, joita selvityksessä tulisi selvittää. Päätöksen selvityspyynnöstä ja siinä yksilöitävistä selvitettävistä asioista tekee asiaa käsittelevä tuomari. Selvitystä pyytäessään tuomioistuimen on yksilöitävä, mistä kysymyksistä selvitystä erityisesti tarvitaan.⁵⁹ Selvityksen tarkoituksena on antaa tuomioistuimelle tietoja perheen tilanteesta, lapsen elinolosuhteista ja muista asian ratkaisemiseen vaikuttavista seikoista.

Jos vanhemmat asuvat eri kunnissa, selvityspyyntö tehdään lapsen asuinkunnan sosiaalitoimeen. Näissä ns. kaksikuntaselvityksissä tuomioistuin pyytää kahden kunnan sosiaalitoimea tekemään selvityksen yhteistyössä ja laatimaan yhden yhteisen selvitysasiakirjan.

Selvityspyynnössä asetetaan määräaika selvityksen toimittamiselle tuomioistuimeen. Yleensä jo valmisteluistunnon yhteydessä sovitaan pääkäsittelyn päivämäärä. Tarkoituksenmukaista on sopia se noin kuukauden päähän selvityksen valmistumisen määräpäivästä siltä varalta, että selvityksen tekemiseen pyydetään määräajan pidennystä.

Selvityspyynnön yhteydessä tuomioistuin lähettää yleensä istuntopöytäkirjan tai yhteenvedon sekä mahdollisen väliaikaismääräyksen. Joskus mukaan voidaan liittää myös muita merkityksellisiä pidettyjä asiakirjoja, eli esimerkiksi lääkärintodistuksia tai asiakirjoja koulusta.

Kun selvitys valmistuu, se lähetetään tuomioistuimesta tiedoksi osapuolille tai heidän avustajilleen ja heitä pyydetään toimittamaan tuomioistuimelle mahdollisesti päivitetty vaatimuksensa ja todistelu, johon he pääkäsittelyssä haluavat vedota. Joskus selvitys saa vanhemmat ajattelemaan asiaa toisin kuin he olivat alun perin vaatineet, ja he saattavat luopua osasta vaatimuksistaan tai jopa sopia asian.

Selvityksen valmistumisen jälkeen tuomioistuimessa pidetään yleensä pääkäsittely, jossa asianosaiset ovat avustajiensa kanssa paikalla. Selvitystä käydään läpi, ja asianosaiset vetoavat selvitykseen kirjattuihin seikkoihin ja nostavat esiin tärkeitä kokemuksia kohtia. Avustajat yleensä kommentoivat toisen osapuolen esiin nostamia seikkoja. Sosiaalitoimen laatima selvitys on tärkeä osa oikeudenkäyntiaineistoa, mutta kuitenkin vain yksi osa siitä.

Tuomioistuimen ratkaisupakko

Tuomioistuimella on ratkaisupakko eli tuomioistuin on velvollinen antamaan asiassa ratkaisun riippumatta siitä, kuinka vaikeasti ratkaistavasta tilanteesta on kysymys. Pääkäsittelyn jälkeen, yleensä noin kahden viikon kuluttua, tuomioistuin antaa ratkaisunsa. Ratkaisu annetaan yleensä kansliassa eli ratkaisu annetaan erikseen pääkäsittelyn toimittamisen jälkeen ja lähetetään osapuolille sähköpostitse.

Jos osapuolet ovat tyytymättömiä käräjäoikeuden ratkaisuun, heidän tulee ilmoittaa siihen tyytymättömyyttään seitsemän päivän kuluessa ja toimittaa valituskirjelmä 30 päivän kuluessa. Seuraava oikeusaste, eli hovioikeus, voi joko ottaa valitusasian käsiteltäväkseen tai todeta, ettei asialle anneta jatkokäsittelylupaa. Jos valitusasia käsitellään hovioikeudessa, myös hovioikeus voi pyytää sosiaalitoimelta selvitystä.

Tuomioistuimessa pyritään edistämään asian sovinnollista ratkaisemista miltei jokaisessa käsittelyvaiheessa. Vaikka asia ei siirtyisi sovitteluun, tuomari pyrkii edistämään sovintoa myös

⁵⁹ LHL 16 §

oikeudenkäynnin aikana, etenkin valmisteluistunnossa. Se, että vanhemmat pääsevät yksimielisyyteen, vaikka vain joistakin asian yksityiskohdista, on aina jatkoa ajatellen parempi kuin se, että he eivät pysty sopimaan mistään.

2.3 Selvityspyynnön merkitys oikeudenkäynnissä

Sosiaalitoimella on aina ollut keskeinen tehtävä lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevien asioiden tuomioistuinkäsittelyssä. Sosiaalitoimen rooleja on luonnehdittu selvittäjäksi, sovittelijaksi ja asiantuntijaksi. Sosiaalitoimi avustaa tuomioistuinta oikeudenkäyntiaineiston hankkimisessa selvittäjänä toimiessaan.

Tarkoituksena on varmistua siitä, että päätöstä tehdessään tuomioistuimella on käytössään kaikki asiaan olennaisesti vaikuttavat seikat. Selvityksessä ei kuitenkaan ratkaista asiaa tuomioistuimen puolesta, vaan selvitys tukee tuomioistuimen ratkaisutoimintaa. Selvitys tulee laatia siten, että tuomioistuimella on mahdollisuus itsenäisesti arvioida selvityksessä todettujen seikkojen merkitystä ja paikkansapitävyyttä. On kuitenkin hyväksyttävää, ja moni tuomari sitä erityisesti toivookin, että selvittäjät esittävät ratkaisuehdotuksen.

Oleellista on, että selvittäjät perustelevat näkemyksensä ja johtopäätöksensä avoimesti ja selkeästi. Avoimet perustelut ja johtopäätökset voivat joskus jopa edesauttaa vanhempien sovinnollista ratkaisua, ja vanhemmat saattavat sopia asian osittain tai kokonaan ennen selvityksen jälkeistä tuomioistuinkäsittelyä.

Sosiaalitoimen tehtävä on siten rajattu ja sosiaalitoimi on suorittanut tehtävänsä, kun se on tuomioistuimen pyynnön mukaisesti selvittänyt tosiseikat, kuullut lasten ja vanhempien näkemykset ja tehnyt johtopäätökset selvittämistään asioista.

Sosiaalitoimen selvitys onkin siis ennen kaikkea tiedon hankintaa ja sen välittämistä tuomioistuimen ratkaisutoimintaa varten. Selvityksellä pyritään hankkimaan mahdollisimman objektiivisia tietoja seikoista ja olosuhteista, joilla voi olla merkitystä asiaa ratkaistaessa ja joita tuomioistuimen on muutoin vaikea saada tietoonsa. Tällaista tietoa saadaan muun muassa lapsen kuulemisessa, kotikäynneillä, havainnoimalla vanhemman ja lapsen välistä vuorovaikutusta sekä hankkimalla tietoja päiväkodista, koulusta sekä muilta tahoilta, jotka ovat velvollisia antamaan salassa pidettäviä tietoja.

Vanhempien toisistaan esittämät väitteet on mahdollisuuksien mukaan hyvä ”kuitata” selvityksessä pois jollakin tavoin, kuten toteamalla, ettei väitteen tueksi ole noussut esiin mitään, eikä sitä sen vuoksi oteta johtopäätöksissä huomioon. Tai että väite on jäänyt irralliseksi, eikä sitä ole voitu vahvistaa, mutta se on osittain vaikuttanut tehtyyn punnintaan esimerkiksi asumisen osalta.

Selvityksessä tulee keskittyä seikkoihin, joita tuomioistuin on pyytänyt selvittämään. Joskus asianosaisilla on riittävästi tietoa, jota ei ole tuotu esiin oikeudessa tai jonka painoarvo on vähäinen. Jos tämä on tuotu selvittäjälle vahvasti esille, selvittäjä on saattanut keskittyä sen selvittämiseen ja jättää vähemmälle tuomioistuimen pyytämät asiat. Jos selvityksen yhteydessä kuitenkin nousee esille asioita, joita selvittäjät pitävät merkityksellisinä lapsen kannalta ja joita selvityspyynnössä ei ole yksilöity, kannattaa selvityksentekijän olla yhteydessä tuomariin ja keskustella selvityksen kohdentamisesta. Tuomioistuimessa ei välttämättä ole ollut kaikkea tietoa, mikä olisi voitu huomioida selvityspyynnössä.

Tuomioistuimen näkökulmasta selvitystyöskentelyn tulee olla tasapuolista. Kuitenkin selvityspyynnössä voidaan yksilöidä, että esimerkiksi päihteidenkäyttöä tulee selvittää vain toisen vanhemman osalta, mikäli toisen vanhemman kohdalla tällaista huolta ei ole. Selvittäjät voivat tästä huolimatta laajentaa selvitystä rohkeasti, mikäli selvityksen aikana ilmenee siihen syytä.

Tuomioistuimen näkökulmasta selvityksen olennaisin asia on lapsen mielipiteen selvittäminen, mihin usein tarvitaan sosiaali- ja terveydenhuollon alan ammattilaista. Lapsen kuuleminen sekä vanhemman ja lapsen suhteen laadun ja syvyyden kuvailu on tuomioistuimelle selvityksen tärkeintä antia.

Selvitys on vain yksi, vaikkakin merkityksellinen, osa oikeudenkäyntiaineistoa. Vaikka selvitys olisi hyvä ja sen johtopäätökset hyvin perusteltuja, tuomioistuin voi kuitenkin päätyä eri lopputulokseen kuin selvittäjät. Näin voi käydä erityisesti silloin, kun tuomioistuimessa on todistelun

kautta tullut esille vahvasti jotakin muutakin kuin selvityksessä. Tilanne, todistelu, vaatimukset ja olosuhteet voivat muuttua, ja kokonaisharkinta sekä lopullisen ratkaisun tekeminen kuuluvat tuomioistuimelle. Tämän tiedostamalla selvittäjät saattavat ehkä hahmottaa oman tehtävänsä selkeämmin ja rohkaistua entistä jämäkämmin avaamaan oman ammattianalyyysinsä tuloksia.

Selvitykset ovat erilaisia. Osa niistä on hyvin laajoja ja osa tiettyyn asiaan keskittyviä, suppeita selvityksiä. Kaavamainen, yhden mallin noudattaminen saattaa johtaa tarpeettoman tiedon keräämiseen ja jopa virheellisten johtopäätösten tekemiseen.

Jos tuomioistuin katsoo, että selvitys on puutteellinen, se voi pyytää selvityksen täydentämistä tai muuta selvitystä. Näitä voidaan pyytää myös silloin, kun tuomioistuimessa on tullut esiin uusia seikkoja, joiden vuoksi lisäselvitys on tarpeen.⁶⁰

2.4 Selvityksentekijän kuuleminen oikeudenkäynnissä

Selvityksentekijää voidaan kuulla henkilökohtaisesti oikeudenkäynnissä. Tuomioistuin voi kutsua selvityksentekijän kuultavaksi, jos se katsoo sen tarpeelliseksi lapsen edun tai mielipiteen selvittämiseksi tai muusta syystä tai jos asiaan osallinen sitä pyytää eikä kuuleminen ole selvästi tarpeetonta⁶⁰. Selvityksentekijän suullinen kuuleminen voi olla tarpeen esimerkiksi silloin, kun selvityksessä esitetyt tiedot on tarpeen selostaa tarkemmin tai tuomioistuimen selvityspyynnössä esitettyihin kysymyksiin kaivataan muuten lisätietoja. Suullinen kuuleminen on mahdollista myös silloin, kun selvityksessä on annettu epäselviä tai ristiriitaisia vastauksia.

Jos selvityksen tekemiseen on osallistunut useita henkilöitä, tuomioistuin päättää tapauskohtaisesti, ketä tai keitä heistä kuullaan. Tuomioistuin on yhteydessä selvityksentekijään ja sopii hänen kanssaan käytännön asioista, eli esimerkiksi siitä, kumpaa selvityksentekijöistä kuullaan, mihin aikaan kuuleminen tapahtuu ja miten (läsnä ollen tuomioistuimessa vai etäyhteyksin). Lähtökohtana on, että selvityksentekijää kuullaan puhelimitse tai videoyhteyden välityksellä. Tuomari päättää kuitenkin viime kädessä, onko selvityksentekijän oltava häntä kuultaessa henkilökohtaisesti läsnä oikeudenkäynnissä.

Oikeudenkäynnissä selvityksentekijä on lapsenhuoltolaissa erityisesti säädetyn kuultavan asemassa. Häntä ei kuulla todistajana, eikä hän edusta kumpaakaan osapuolta. Selvityksentekijän tehtävänä on ennen kaikkea lapsen näkökulman tuominen esille ja lapsen edun valvominen asiassa. Selvityksentekijällä on oikeus kertoa salassa pidettäviä tietoja, jos ne ovat lapsen edun kannalta välttämättömiä eli asian ratkaisemiselle merkityksellisiä⁶².

Selvityksentekijällä ei ole oikeutta saada valtion varoista tai asiaan osallisilta palkkiota tai lukorvausta kuultavaksi saapumisen johdosta. Kuultavaksi saapuminen kuuluu selvityksentekijän virkatyöhön, jonka kustannuksista vastaa asianomainen kunta. Kunta on vastuussa kuultavalle mahdollisesti aiheutuvista matkakuluista tai muista kustannuksista siinäkin tapauksessa, että kuultava ei enää ole kunnan palveluksessa.

⁶⁰ LHL 16 § 4 momentti

⁶¹ LHL 16 a §

⁶² Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (SHAL, 812/2000)

3. Selvitysprosessin eteneminen

3.1 Työskentelysuunnitelman tekeminen

Selvitystyötä ja selvityksen kestoja kunnassa määrittelevät seuraavat tekijät:

- mistä asioista tuomioistuin pyytää selvitystä
- mitkä ovat asianosaisten vaatimukset
- asuuko koko perhe samassa kunnassa
- mitä tietoa tuomioistuimella jo on lapsesta ja asianosaisista
- mitä tietoa sosiaalitoimessa jo on.

Tapaamisten suunnitteluun vaikuttavat lasten ikä ja kehitystaso sekä riidan luonne. Tapaamis-kokoonpanoja suunniteltaessa on tarpeen perehtyä lapsen ja asianosaisten tietoihin ja arvioida esimerkiksi sitä, voidaanko vanhempien yhteistapaaminen toteuttaa turvallisesti erityisesti, jos perheessä on esiintynyt väkivaltaa.

Selvitystyöskentely koostuu asianosaisten ja lapsen tai lasten tapaamisista sekä tieto- ja lausun-topyyntöistä ja kirjoitusprosessista. Silloin, kun vain toinen vanhemmista asuu selvityksentekijän kunnassa, saatetaan tavata vain toista vanhempaa. Toisinaan tavataan vain lasta, esimerkiksi jos tuomioistuin on pyytänyt vain kuulemaan teini-ikäistä lasta.

Uhkaa sisältävissä tilanteissa mahdollinen yhteistapaaminen voidaan järjestää esimerkiksi etäyhteydellä selvitystyöskentelyn lopussa, jolloin työntekijät esittävät selvityksen yhteenvedon. Jos yhteinen tapaaminen ei ole mahdollinen, vanhemmat voidaan kutsua erikseen.

Selvityksen kestoon vaikuttaa se, kuinka montaa lasta asia koskee, eli kuinka monelle lapselle varataan aika henkilökohtaiseen tapaamiseen. Lähtökohtaisesti kaikki samassa perheessä asuvat lapset tavataan. Jos työskentelyssä käytetään tulkkia tai tulkkeja, selvitystyöskentelyyn on hyvä varata enemmän aikaa.

Asianosaisiin otetaan yhteyttä esimerkiksi lähettämällä yhteydenottokirje. Samalla tapaamista varten varataan tarvittaessa tulkki tai tulkit. Yhteydenottokirjeen mukana selvitystyöstä lähetetään esite, jossa on kaikki oleellinen selvitykseen liittyvä tieto, sekä asianosaisille etukäteen täytettävät esitietolomakkeet. Suositeltavaa on, että asianosaiset saavat kirjeen mukana tiedon tulevien tapaa-misten aikatauluista. Oppaaseen on liitetty mallit esitteeksi ja asiakastietolomakkeeksi.

Hyvä käytäntö

On suositeltavaa, että selvityspyynnön saavuttua vastuuvastuuvalmistelija ilmoittaa nimensä ja yhteystietonsa asiaa käsittelevälle tuomioistuimelle.

3.2 Yhteistyö ja työparityö

Selvitys on tehtävä yhteistyössä lapsen, lapsen vanhemman tai huoltajan ja muun asiaan osallisen asuinpaikan sekä tarvittaessa myös oleskelupaikan sosiaalilautakunnan kanssa⁶³. Tuomioistuin lähettää selvityspyynnön vain yhteen kuntaan, joka lähettää valmiin selvityksen tuomioistuimelle.

Selvityspyynnön saavuttua sovitaan vastuutyöntekijästä, vastuutyöntekijän työparista sekä työkäytännöistä. Vastuutyöntekijä tutustuu selvityspyyntöön ja tuomioistuimen toimittamaan muuhun aineistoon, ja laatii työparinsa kanssa selvityksen aikataulun.

⁶³ LHA 8 § 1 momentti

Lainsäädännössä ei ole enää säädetty siitä, tuleeko selvitys laatia parityönä⁶⁴. On kuitenkin suositeltavaa, että selvityksen tekemisestä vastaa työpari. Edellä kuvatuissa kaksikuntatilanteissa selvityksen toinen tekijä voi olla toisesta kunnasta. Työpari voi olla myös omasta yksiköstä riippuen kunnan tavasta organisoida selvityksen tekeminen. Jos asia on kiireellinen tai jos yhteistyö on erityisestä syystä tarpeetonta, voi yksittäinen työntekijä laatia selvityksen.

Kun lapsen asuinpaikkakunnan sosiaalitoimi saa selvityspyynnön ja toinen vanhemmista asuu muualla, sosiaalitoimi lähettää virka-apupyynnön tämän toisen vanhemman asuinpaikkakunnan sosiaalitoimeen. Virka-apupyynnöstä tulee ilmetä ainakin se, mitä ja keitä asia koskee ja ketkä asiaa hoitavat. Virka-apupyynnön on syytä lähettää viiveettä yhteistyöstä ja aikataulusta sopimiseksi.

Vastuukunnan tai -alueen sosiaalitoimen tehtävänä on hankkia tiedot asianosaisista ja lapsesta sekä selvittää lapsen mielipide. Lisäksi vastuukunnan työntekijä vetää neuvottelut ja viranomaisien väliset yhteistyökeskustelut. Jos välimatka kuntien välillä on suuri, voidaan yhteistyötä tehdä ja yhteistä selvitystä valmistella etäyhteyksin.

Joissakin tilanteissa voi olla tarpeen konsultoida oman yksikön tai kunnan perheneuvolan psykologia. Jos psykologia ei ole, voidaan tarvittaessa pyytää konsultaatiota esimerkiksi sairaanhoitopiirin oikeuspsykologian yksiköistä. Kaikkein haastavimmissa tilanteissa lapsen haastattelu saattaa olla parempi suorittaa näissä yksiköissä. Sosiaalilautakunnan ja alueen oikeuspsykologian yksikön yhteinen case-työskentely ja tiedonjako rajoittuu toistaiseksi vain niihin tapauksiin, joista on tehty Lasten ja nuorten oikeuspsykologian yksikköön virka-apupyynnön. Oman alueen oikeuspsykologian yksikköä voi toki tarvittaessa aina konsultoida nimettömästi.

3.3 Työntekijöiden välinen dialogi

Selvitystyössä työntekijät kohtaavat päivittäin vanhempia, joilla on keskenään vahvoja ristiriitoja. Nämä ristiriidat tulevat usein vahvasti esille tapaamisissa. Vanhemmilla saattaa olla vahva näkemys, että juuri he ovat oikeassa ja toinen osapuoli väärässä ja että työntekijöiden pitäisi nähdä asetelma näin. Tämä luo painetta työntekijöitä kohtaan. Työparityön kannalta jyrkästi ristiriidassa olevien vanhempien kohtaaminen voi luoda jännitteitä myös työntekijöiden välille.

Jokainen työntekijä on ainutkertainen yksilö, jolla on henkilökohtainen historia kokemuksiineen ja ominaisuuksineen. Työntekijät ovat keskenään erilaisia niin temperamentiltaan, tavassaan lähestyä asioita ja ilmiöitä, kuin myös siinä, mitkä asiat he kokevat kuormittavina ja miten he palaavat stressitilanteista. Myös henkilökohtainen elämäntilanne vaihtelee työntekijöiden kesken. Työparityössä erilaisuuden kokeminen rikkautena ei ole aina helppoa.

Jokainen työntekijä ja työryhmä on alituisessa prosessissa. Prosessin suuntaaminen myönteistä kehitystä kohti edellyttää työntekijöiltä riittävän aktiivista yhteistä keskustelua työstä. Positiivisista ja yhteisesti jaetuista asioista on helppo puhua, ja ne ovatkin tärkeitä keskustelunaiheita työryhmissä. Tärkeää olisi nostaa esille myös asioita, joista tuntuu olevan hankala puhua. Itse asiassa tunne siitä, että jostain asiasta on hankala puhua, on varma merkki siitä, että nimenomaan siitä on tärkeä puhua. Näihin hankaliin tunnelmiin sisältyy paljon arvokasta kokemusta, jota yhdessä työstämällä voidaan edetä eteenpäin ja löytää uutta.

Työparien kesken ja työryhmien sisällä tulisikin olla turvallinen ja vastaanottavainen tunnelma uusien ja hankalienkin asioiden työstämiseen, olivat ne sitten näkemyseroja tapausjäsenyyksiin, käsityksiin toimintatavoista tai perustehtävästä. Työntekijöiden mahdollisuus pohtia yhdessä monisävyisesti keskinäisiä asioita tukee työhyvinvointia. Tämä on olennaista tehtävässä, joka on ristiriitojen sävyttämää. Työnjohto vastaa viime kädessä työryhmien mahdollisuudesta toimia dialogisesti. On tärkeää, että selvityksentekijät saavat työnohjausta.

Kansainvälisesti ja kotimaisessa tutkimuksessa on todettu, että selvitysten tekeminen on niitä tekeville ammattilaisille huomattavan kuormittava tehtävä ja myös työnantajan tulee tunnistaa ja tunnustaa tämä.

⁶⁴Lastensuojeluasetus (1010/1983) kumoutui, kun nykyinen lastensuojelulaki (417/2007) tuli voimaan 1.1.2008. Asetuksen 3 §:n mukaan lastensuojelun tehtävissä toimivan sosiaalityöntekijän tuli valmistella selvitys lasten huoltoon perehtyneen toisen työntekijän kanssa.

3.4 Turvakiellon vaikutus

Turvakiello on poikkeuksellinen turvaamistoimi, jolla rajoitetaan henkilön osoite-, asuinpaikka- ja kotikuntatiedon luovuttamista väestötietojärjestelmästä vain sellaisille viranomaisille, joilla on oikeus turvakiellon alaisten tietojen käsittelyyn. Turvakiello voidaan tallettaa väestötietojärjestelmään henkilölle, jolla on perusteltu syy epäillä oman tai perheensä terveyden tai turvallisuuden olevan uhattuna.⁶⁵

Ennen selvitystyöskentelyn käynnistymistä vanhempien tiedot, kuten kotikunta ja lapsen huoltomuoto, tarkistetaan väestötietojärjestelmästä. Samalla tarkistetaan, onko jommallakummalla vanhemmalla turvakiello.

Yleensä jos turvakiello on, asiasta on keskusteltu jo käräjäoikeuden valmisteluistunnossa, ja asia on kirjattu käräjäoikeuden lähettämään selvityspyyntöön.

Turvakiello on huomioitava läpi selvitystyöskentelyn, jotta selvitystyöntekijä ei kirjaisi selvitykseen mitään, mikä paljastaisi toisen vanhemman tai lapsen osoitteen tai kotikunnan, tai paljastaisi niitä epähuomiossa keskusteluissa toisen vanhemman kanssa. Jos vanhemman asuinkunnan paljastuminen johtaisi turvakiellon tarkoituksen vaarantumiseen, on suositeltavaa neuvotella siitä, että selvityksestä vastaisi toinen kunta, esimerkiksi suurempi kunta vanhemman asuessa pienellä paikkakunnalla. Tarve tällaiseen järjestelyyn vähenee siirryttäessä hyvinvointialueille.

Kun turvakiello havaitaan tuomioistuimessa, on suositeltavaa, että sosiaalitoimen kanssa neuvotellaan siitä, vaarantuuko turvakiellon tarkoitus osoitettaessa selvityspyyntö tiettyyn kuntaan.

Vanhemman turvakiello on tärkeä huomioida myös tietopyynnöissä muille viranomaisille, ettei niiden kautta tule selvityksen liitteeksi vanhemman osoitetietoja. Saaduista lausunnoista ja tiedoista tarkistetaan, ettei niihin ole kirjattu yhteystietoja näkyville. Saaduista lausunnoista on syytä myös huomioida, voiko niitä laittaa liitteeksi sellaisenaan, sillä lausunto esimerkiksi lapsen koulusta tai päiväkodista voi paljastaa lapsen kotikunnan.

Edellä mainittujen seikkojen lisäksi selvitystyöntekijän on syytä arvioida turvakiellon merkitys lapsen kokonaistilanteen arvioinnissa ja se, millainen päätös asumisesta, huollosta ja tapaamisista on mahdollinen. Lisäksi on syytä arvioida esimerkiksi, miksi turvakiello on hankittu, mitä seikkoja sen taustalla on ja millaisia riski- ja uhkatekijöitä lapsen tilanteeseen sisältyy. Näiden perusteella arvioidaan, miten esimerkiksi huoltajuus tai lapsen tapaamisoikeus toteutuisi lapsen edun mukaisesti. Valvotuilla vaihdoilla tai tapaamisilla minimoidaan turvakiellon kohteen seuraamisen ja sitä kautta osoitteen selvittämisen mahdollisuus.

3.5 Esteellisyys

Hallintolain 28 §:n säännös esteellisyydestä koskee myös selvityksentekijöitä. Esteellisyys syntyy⁶⁶, jos

- asianosaisena on itse tai läheinen⁶⁷
- itse tai läheinen avustaa tai edustaa asianosaista
- itse tai läheinen avustaa tai edustaa sellaista henkilöä, jolle on asian ratkaisusta odotettavissa erityistä hyötyä tai vahinkoa
- ratkaisusta on odotettavissa erityistä hyötyä tai vahinkoa itselle tai läheiselle
- on palvelussuhteessa tai asiaan liittyvässä toimeksiantosuhteessa asianosaisen tai siihen, jolle asian ratkaisusta on odotettavissa erityistä hyötyä tai vahinkoa
- luottamus puolueettomuuteen vaarantuu muusta erityisestä syystä.

⁶⁵ Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista (661/2009) 36 §.

Lisätietoa: <https://dvv.fi/turvakiello>

⁶⁶ Hallintolain (434/2003) 28 § 1 momentti, kohdat 1–3 ja 7

⁶⁷ Läheiseksi katsotaan puoliso, lapsi, lapsenlapsi, sisarus, vanhempi, isovanhempi, muu läheinen henkilö ja näiden puoliso; vanhempien sisarus ja tämän puoliso; sisaruksen lapset; entinen puoliso; nykyinen puoliso ja tämän lapsi, lapsenlapset, sisarukset, vanhemmat ja isovanhemmat ja näiden puoliso; nykyisen puolison sisarusten lapset. Läheisenä pidetään myös vastaavia puoliskulaisia. Puolisolla tarkoitetaan avio- ja avopuolisoihin sekä rekisteröidyssä parisuhteessa eläviä henkilöitä. Hallintolain (434/2003) 28 § 2–3 momentti

Muu puolueettomuuden vaarantuminen voi syntyä esimerkiksi silloin, kun on työskennellyt lapsen tai hänen perheensä kanssa aikaisemmin muussa asiassa. Asukasmäärältään pienissä kunnissa ja kuntayhtymissä saattaa syntyä tilanne, ettei löydy esteetöntä viranhaltijaa. Tällöin pyydetään virka-apua toisesta kunnasta. Myös perheasioiden sovittelijana toimimisen on katsottu muodostavan esteellisyyden selvityksen tekemiselle⁶⁸. Muuten esteellisyyden harkinnassa tulee sosiaalitoimessa huomioida myös se, miten vanhemmat tai muut asianosaiset kokevat esteellisyyden. Jos asianosaisen kanssa on työskennelty aiemmin, otetaan mahdollinen esteellisyys heti puheeksi, ja asia myös kirjataan selvitykseen⁶⁹.

3.6 Tietojen hankkiminen selvitystä varten

Selvitystyön sisältöä määrittelevät, mitä tuomioistuimien pyytää ja mitä vaatimuksia esitetään. Lisäksi sisältöön vaikuttavat, asuvatko asianosaiset samassa kunnassa tai samalla alueella, sekä kuinka paljon ja mitä tietoa tuomioistuimissa ja sosiaalitoimissa jo on. Tuomioistuimen toimittamien tietojen ja muiden asiakirjojen perusteella sosiaalitoimi ratkaisee, mitä tietoja ja lausuntoja se pyytää muilta viranomaisilta ja asiantuntijoilta. Hyvä käytäntö on, että ensimmäisessä tapaamisessa asianosaisen kanssa käydään läpi hänen mahdolliset asiakkuutensa muualla ja hänelle kerrotaan, mitä tietoja hänestä ja lapsesta tullaan pyytämään.

Selvitykseen on tärkeää saada todenmukaista ja puolueetonta tietoa lapsen olosuhteista. Tietoa voidaan hankkia, ja useimmiten on myös tarpeen hankkia, esimerkiksi koulusta, varhaiskasvatuksesta, terveydenhuollosta tai muilta tahoilta, joilla on olennaista tietoa lapsesta. Selvityksen tekemisen yhteydessä voi konsultoida asiantuntijoita ja asiantuntijalausuntoja tulisi hyödyntää etenkin pitkityneissä ja konfliktoituneissa erotilanteissa, joissa taustalla on myös lähisuhdeväkivaltaa tai vainoa.

Muun muassa valtion ja kuntien viranomaisilla sekä muilla julkisoikeudellisilla yhteisöillä, koulutuksen järjestäjällä, sosiaalipalveluiden tuottajalla, terveyden- ja sairaanhoitotoimintaa harjoittavalla yhteisöllä tai toimintayksiköllä sekä kaikilla terveydenhuollon ammattihenkilöillä on velvollisuus luovuttaa sosiaaliviranomaisen pyynnöstä tälle tietoa salassapidon estämättä⁷⁰. Velvollisuus on esimerkiksi juuri tilanteissa, kun sosiaalilautakunnan selvitystä laaditaan tuomioistuimelle. Tietoa ei kuitenkaan ole mahdollista saada avioliittolain mukaisilta perheasioiden sovittelijoilta. Sosiaalihuollon viranomaisen tiedonsaantioikeus SHAL 20 § 1 momentin nojalla ei ulotu perheasioiden sovittelijoiden tietoihin, joista heillä on vaitiolovelvollisuus.⁷¹

Sosiaaliviranomaisen tieto- ja lausuntopyyntöä tulee ilmetä, missä tarkoituksessa tietoa pyydetään. Olennaista tietoa on helpompi luovuttaa, kun pyynnössä on yksilöityjä kysymyksiä. Tieto- ja lausuntopyyntöjä voidaan rajata esimerkiksi vain päihteisiin, mielenterveyteen ja perheväkivaltaan. Tietopyynnöt tulee rajata niin, että lapsesta ja asianosaisista ei keräänny tarpeetonta tietoa. Tietopyyntöä ei kuitenkaan pidä rajata liikaa, jotta tuomioistuimien saa harkita tietojen merkitystä ratkaisun kannalta. Epäselvissä tilanteissa kannattaa ottaa yhteyttä selvityksen pyytäneeseen tuomioistuimeen. Sosmetapalvelussa on kansallisesti määritelty asiakirjarakenne sosiaalihuollon tekemäksi tietopyynnöksi⁷².

Jos lapsi on tai on ollut lastensuojelun asiakas eikä selvityksentekijöillä ole pääsyä lapsen lastensuojelun asiakastietoihin⁷³, tulee tiedot pyytää erikseen lastensuojelusta. Vaikka tietoihin olisi pääsy, on suositeltavaa käydä yhteistä keskustelua lapsen lastensuojeluasiasta vastaavan tai vastaanneen työntekijän kanssa. Lastensuojelun asiakkuuden aikana syntyy lapsen ja perheen tilanteesta laaja-alaisesti tietoa, joka on olennaista myös huolto- ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa. Sama koskee asiakkuutta sosiaalihuoltolain mukaisissa lapsiperheiden palveluissa.

⁶⁸ Eduskunnan apulaisoikeusasiamies 2059/2/03

⁶⁹ Aaltonen 2009, 210–211

⁷⁰ SHAL 20 § 1 momentti

⁷¹ Avioliittolaki (234/1929) 23 a §

⁷² <https://sosmeta.thl.fi/sosmeta-publish-ui/document-definitions/ea95a18-b0d4-45db-ab61-6ca92dcb9774/definition>

⁷³ Sosiaalihuollon asiakastietojen käyttöoikeuksien perusteista on lisätietoa THL:n määräyksessä käyttöoikeuksien määrittelystä (THL:n määräys 1/2020).

Myös vanhemmista on oikeus saada salassa pidettävää tietoa. Kyseeseen voi tulla esimerkiksi tilanne, jossa epäillään vanhemman psyykkistä sairautta tai päihdeongelmaa ja niiden vaikutusta kykyyn vastata lapsen tarpeisiin. Tällöin on perusteltua pyytää tietoa terveydenhuollosta. Tieto- tai lausuntopyyntöön sisältyvän kysymyksen voi asettaa mahdollisimman konkreettisesti: esimerkiksi vanhempaa hoitavalta psykiatrilta tai psykologilta voi pyytää lausuntoa potilaan todetun mielen-terveyden häiriön vaikutuksesta tämän vanhemmuuteen.

Jos osapuolten aiemmasta rikollisuudesta esitetään väitteitä, voi olla tarpeen pyytää tarkempaa tietoa poliisilta, sillä tuomioistuimilla ei ole automaattisesti käytössään tietoja osapuolten rikosrekistereistä. Myös muilta tahoilta, joilla voi olla tietoa esimerkiksi toisen vanhemman vainoteoista, voi pyytää tietoja. Kyseeseen voi tulla vaikkapa poliisilaitoksen Ankkuri-työryhmä, jos se on ollut vainon tekijään yhteydessä, tai vainon kohteen asiassa turvakoti tai muu matalan kynnyksen väkivaltapalvelu.

Joissakin tilanteissa voi olla tarpeen pyytää tietoja muistakin kuin asianosaisista ja lapsesta. Muun muassa lapsen asumista tai luonapito-oikeutta koskevan asian kannalta voi olla välttämätöntä saada tietoa esimerkiksi vanhempien uusista asuinkumppaneista. Tietoa voi olla tarpeen saada myös näiden lapsista, jotka asuvat eri taloudessa, jos taustalla on ollut lastensuojelun asiakkuus.⁷⁴

Saatuana eri tahojen selvitystyötä varten toimittamat tiedot ja lausunnot, tulee selvitystyöntekijän vielä harkita, ovatko saadut tiedot asian ratkaisemiselle tarpeellisia. Saaduissa tiedoissa on huomioitava, että ulkopuolisten (jotka eivät liity selvitystyön kohteena olevaan asiaan) tietoja ei ole lupaa toimittaa tuomioistuimeen. Esimerkiksi poliisitiedoissa saattaa usein esiintyä ulkopuolisten henkilötietoja. Nämä tiedot tulee peittää ennen kuin ne liitetään selvitykseen.

Selvitykseen liitettävien tietojen tulee olla selvitystyöntekijän pyytämiä, eikä vanhempien tai muiden asianosaisten tarjoamia dokumentteja pääsääntöisesti oteta vastaan. Asianosaisten saamien tai laatimien asiakirjojen lähtökohtana on, että he voivat toimittaa ne tuomioistuimelle, jolloin heitä kehoitetaan kääntymään oikeusavustajan tai suoraan tuomioistuimen puoleen. Esimerkiksi sosiaalisessa mediassa tapahtuvista vainoteoista tai sähköpostitilin kaappauksista on asianosaisten syytä toimittaa tieto suoraan käräjäoikeuteen, sillä selvitystyöntekijät eivät tätä tietoa saa.

Asiakirjojen vastaanottamista osapuolilta ei voida kuitenkaan kokonaan kieltää, koska asiakirja voi indikoida esimerkiksi väkivaltaa. Tällaisia voivat olla esimerkiksi dokumentit käynneistä yksityislääkärin tai psykologin luona tai muu asiakirjanäyttö vainon tai väkivallan jatkumisesta. Jos asianosaisten toimittama asiakirja otetaan vastaan, on huomioitava, että toiselle asianosaiselle on annettava mahdollisuus kommentoida sitä.

Asianosaisten toimittamista asiakirjoista voidaan saada myös sellaista tietoa, jonka johdosta on syytä pyytää asiakirja tai tietoa asiakirjasta toiselta viranomaiselta. Asianosaisten tehtävä on informoida näistä selvitystyöntekijöitä, jotka tekevät tietopyynnön toiselle viranomaiselle tai ammattilaisille.

3.7 Asiakkaan ohjaaminen tarvittaviin palveluihin

Selvitystyö tuomioistuinta varten ei itsessään ole perheasioiden sovittelua, hoitoa, terapiaa tai lastensuojelutyötä. Selvityksestä vastaavien on kuitenkin tärkeää tunnistaa perheen tuen tarve ja ohjata lapsi ja perhe tarvittaessa sosiaalihuoltolain mukaisiin palveluihin. Yhtenä palvelumuotona lapselle voidaan tarvittaessa nimetä tukihenkilö sosiaalipalveluna⁷⁵. Tämä voi tukea lasta paitsi oikeudenkäyntivaiheessa, myös erotilanteessa kokonaisvaltaisemminkin.

Neuvonta ja asiakkaan ohjaaminen kuuluvat hyvään hallintoon. Hallintolain mukaan viranomaisella on neuvontavelvollisuus. Lain mukaan viranomaisen on toimivaltansa rajoissa annettava asiakkailleen tarpeen mukaan hallintoasian hoitamiseen liittyvää neuvontaa sekä vastattava asiointia koskeviin kysymyksiin ja tiedusteluihin. Jos asia ei kuulu viranomaisen toimivaltaan, sen on pyrittävä opastamaan asiakas toimivaltaiseen viranomaiseen.⁷⁶

⁷⁴SHAL 20 § 1 momentin mukaan sosiaalitoimella on oikeus saada tietoja, jotka ”olennaisesti vaikuttavat asiakassuhteeseen”.

⁷⁵SHL 28 §

⁷⁶Hallintolaki 8 §

Neuvonnalla autetaan ja tuetaan sosiaalihuollon asiakasta tietyssä asiassa, kun taas ohjaus on lähtökohtaisesti neuvontaa laajempaa, ja se kattaa sekä asiakkaan ohjaamisen oikean tuen ja palvelun piiriin että asiakkaan palvelujen yhteensovittamista.

Sosiaalilautakunnan selvitystyön aikana perheessä voi tulla ilmi monenlaista tuen ja palvelujen tarvetta. Perheen asuinkunnalla on velvollisuus järjestää hyvinvointia tukevaa neuvontaa ja ohjausta sekä tuen tarpeisiin vastaavia sosiaalipalveluja.

Joku perheenjäsenistä voi tarvita myös erityistä tukea. Sosiaalihuoltolaki turvaa erityistä tukea tarvitseville henkilöille oikeuden esimerkiksi omatyöntekijään⁷⁷. Olennaista sosiaalilautakunnan selvitystyössä on tunnistaa riski, että joku perheenjäsenistä voi jäädä ilman tarvitsemiaan palveluja, ja varmistaa neuvonnan ja ohjauksen avulla, ettei niin käy.⁷⁸

Sosiaalihuoltolain mukaiset perhepalvelut eli avopalvelut ovat ensisijaisia suhteessa lastensuojelun palveluihin. Jos lapsi tai hänen perheensä tarvitsee lastensuojelulain mukaisia palveluja, tarvitaan lastensuojelun asiakkuus. Tällöin perheelle voidaan antaa lastensuojelun avohuollon tukitoimina myös kaikkia sosiaalihuoltolain mukaisia palveluja.⁷⁹

Sosiaalihuoltolaissa korostetaan palvelujen ehkäisevää ja lapsen kehitystä edistävää tavoitetta. Tavoitteena on lapsiperheiden palvelujen kokonaisvaltaisuus ja palvelujen saaminen lasten omassa kasvuympäristössä. Vanhempien ja huoltajien tukeminen ja voimaannuttaminen sekä myönteisen vanhemmuuden edistäminen luo heille edellytyksiä huolehtia paremmin kasvatustehtävästään eron kaltaisessa haastavassa elämäntilanteessa.⁸⁰

Kunta myöntää sosiaalipalveluja yksilöllisen palvelutarpeen arvioinnin perusteella asukkailleen. Lisäksi monet järjestöt tarjoavat apua nimenomaan erokriisin aiheuttamien tunteiden käsittelemiseen ja lapsen aseman huomioimiseen erossa. Ohjaaminen palveluihin ei vielä yksinään tarkoita puolueettomuuden vaarantumista, mutta tuettaessa ja ohjattaessa yhtä asianosaista palveluihin on huolehdittava, ettei puolueettomuus ja objektiivisuus vaarannu.

3.8 Yhteistyösuhteiden tukeminen

Kaikilla ihmisillä on tarve tulla kuulluksi. Ihmiset ovat hyvinkin herkkiä aistimaan ja tuntemaan, tavoittaako toinen osapuoli aidosti, miten itse asiat kokee. Ihmissuhteisiin liittyvissä ongelmatilanteissa ihminen kokee jäävänsä yksin ja yhteys toiseen katkeaa. Ihmiset kokevat ja reagoivat tällaiseen tilanteeseen eri tavoin.

Mitä hankalampi yksilön on kestää yksinjäämistä, sitä vaikeampi on toimia tilanteessa rakentavasti. Hankaluudet voivat näkyä joko painokkaampana itsen ja oman asian esille tuomisena, jopa vaativuutena muiden kustannuksella tai sitten jäätymisenä, vetäytymisenä kontaktista.

Kuulluksi tuleminen kasvattaa keskinäistä luottamusta kaikissa ihmissuhteissa. Luottamus on kaiken inhimillisen vuorovaikutuksen perusta, joka luo turvallisuuden tunnetta toimia yhdessä rakentavasti. Epäluottamuksen ilmapiirissä asioita on vaikea, ellei mahdotonta hoitaa yhdessä. Tämän vuoksi olisi tärkeää, että työntekijät pyrkisivät aktiivisesti tukemaan vanhempien tapaamisia siihen suuntaan, että ne olisivat mahdollisimman otollisia kaikkien osapuolien kuulluksi tulemiselle.

Vanhemman kohdatuksi tulemiseen ja heidän asemansa asettumiseen tähtäävä työote ei tarkoita, että selvityksestä tulisi vähemmän objektiivinen. Se ei myöskään tarkoita, että tapaamiset muuttuvat sovitteluksi, hoidollisiksi käynneiksi tai terapiaksi.

⁷⁷ SHL 42 §

⁷⁸ Esimerkiksi voidaan yhdessä asiakkaan kanssa tehdä yhteydenotto sosiaalihuoltoon (SHL 35 §).

⁷⁹ LSL 36 §

⁸⁰ Lisätietoa lapsiperheiden sosiaalipalveluista: <https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/sote-palvelut/sosiaalipalvelut> ja lastensuojelun avohuollon tukitoimista: <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/lastensuojelun-avohuolto/lastensuojelun-avohuollon-tukitoimet>.

3.9 Kansainväliset tilanteet

On tapauksia, joissa suomalaisessa tuomioistuimessa vireillä olevan lapsen huoltoa tai tapaamis-oikeutta koskevan tuomioistuinasian osallinen, esimerkiksi toinen vanhemmista, asuu ulkomailla.

Suomen viranomaisilla ei ole toimivaltaa ryhtyä toimiin vieraan valtion alueella. Lapsen huoltoa tai tapaamisoikeutta koskevan asian ratkaisemiseen tarvittavia tietoja voidaan kuitenkin pyytää toisesta valtiosta kansainvälisenä oikeusapuna kuhunkin tilanteeseen soveltuvaa kansainvälistä sopimusta tai Euroopan unionin säädöstä soveltaen.

Kansainvälinen oikeusapu perustuu oikeusviranomaisten väliseen yhteistyöhön ja oikeusapupyynnön tekijänä tulee yleensä olla asiaa käsittelevä tuomioistuin. Oikeusministeriö toimii useiden kansainvälisten sopimusten keskusviranomaisena ja antaa tuomioistuimelle tarvittaessa ohjeita oikeusapupyynnön tekemiseen.

Joskus sosiaalitoimelle tuomioistuimesta lähetetyn selvityksen tekeminen edellyttäisi tietojen saamista toisen valtion viranomaisilta. Sosiaalitoimi ei ole oikeusviranomainen, joka voisi tehdä tätä koskevan oikeusapupyynnön suoraan toiseen valtioon. Pyyntö tekeminen edellyttäisi myös käännösten hankkimista. Näissä tilanteissa sosiaalitoimen tulee ottaa yhteyttä selvitystä pyytäneeseen tuomioistuimeen ja selostaa tilanne. Tuomioistuin voi tällöin halutessaan tehdä oikeusapupyynnön kyseiseen valtioon. Tarkempia ohjeita tilanteeseen soveltuvasta sopimuksesta tai EU-säädöksestä sekä sen edellyttämistä käännöksistä ja menettelytavoista saa oikeusministeriön kansainvälisen oikeusavun yksiköstä:

Oikeusministeriö, yksityisoikeus- ja
oikeudenhoito-osasto, kansainvälinen oikeusapu
PL 25, 00023 VALTIONEUVOSTO
Puh. 02951 6001
central.authority@gov.fi

On otettava huomioon, että oikeusapupyyntöä käsiteltäessä vieraassa valtiossa noudatetaan kyseisen valtion omaa lainsäädäntöä ja menettelyt määräytyvät sen mukaan. Suomen viranomaiset eivät voi vaikuttaa toisen valtion toimenpiteisiin. Asioiden käsittelyn kesto eri valtioissa vaihtelee.

Joissain tilanteissa pyyntö selvityksen tekemiseen liittyy **ulkomailla vireillä olevaan asiaan**. Pyyntö on voinut tulla toimivaltaiselta ulkomaan viranomaiselta sosiaalitoimelle joko suoraan taikka oikeusministeriön tai käräjäoikeuden välityksellä. Näissä tilanteissa sosiaalitoimi vastaa pyyntöön Suomen lainsäädäntöä noudattaen. Vastaus lähetetään suomen tai ruotsin kielellä samaa reittiä takaisin. Lisätietoja saa oikeusministeriön kansainvälisen oikeusavun yksiköstä.

Olosuhteiden selvittämiseen rajat ylittävissä tilanteissa voivat soveltua mm. seuraavat säädökset:

- EU:n todisteluasetus (Neuvoston asetus (EY) N:o 1206/2001 jäsenvaltioiden tuomioistuinten välisestä yhteistyöstä siviili- ja kauppaoikeudellisissa asioissa tapahtuvassa todisteiden vastaanottamisessa)
- Haagin vuoden 1970 yleissopimus todisteiden vastaanottamisesta ulkomailla siviili- tai kauppaoikeudellisissa asioissa.
- nk. Bryssel I -asetus (Neuvoston asetus (EY) N:o 2201/2003 tuomioistuimen toimivallasta sekä tuomioiden tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta avioliittoa ja vanhempainvastuuta koskevissa asioissa ja asetuksen (EY) N:o 1347/2000 kumoamisesta)
- Haagin vuoden 1996 lastensuojelusopimus (Yleissopimus toimivallasta, sovellettavasta laista, toimenpiteiden tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta sekä yhteistyöstä vanhempainvastuuseen ja lasten suojeluun liittyvissä asioissa).

4. Selvitystyöskentely

4.1 Aloitustapaaminen

4.1.1 Tapaamisen osallistujat

Selvityskentekijät arvioivat aloitustapaamiseen sopivan kokoonpanon saamansa oikeudenkäyntiaineiston ja esitetöiden perusteella. Aloitustapaamisessa voivat olla:

- vanhemmat yhdessä tai erikseen
- vanhemmat ja lapsi tai lapset yhdessä
- oheishuoltoa hakeva tai oheishuoltajaksi esitetty yhdessä tai erikseen vanhempien kanssa
- lapsen tapaamisoikeutta hakeva.

Vanhemmat tavataan aloitustapaamisessa mieluiten yhdessä, mutta tarvittaessa myös erikseen tapaaminen on mahdollista. Hyviä kokemuksia on siitä, että selvitystyö aloitetaan tapaamalla vanhempia erikseen, jolloin vanhempi kokee saavansa vapaammin kertoa näkemyksensä perusteluineen. Erityisesti näin on, kun taustalla on lähisuhdeväkivaltaa. Ratkaisevaa on kuitenkin yksilöllisesti arvioitava kokonaistilanne.

Vanhemmille lähetetään työskentelyn käynnistyessä kutsukirje, johon on kirjattu kaikki eri osapuolille varatut tapaamisajat, myös vanhempien yhteistapaaminen. Jos vanhempi ei halua yhteistä tapaamista tai ilmaisee siihen liittyviä pelkoja, häntä ei siihen painosteta. Selvitykseen kuitenkin kirjataan, mistä syystä ja kenen toiveesta yhteistä tapaamista ei ole järjestetty.

Vanhempien yhteistapaaminen on suositeltavaa järjestää jo ennen lapsen tapaamista. Näin ollen tilanteissa, joissa vanhempien yhteiselle tapaamiselle ei ole esimerkiksi turvallisuuteen liittyviä esteitä, voi selvitystyöskentelijä saada yhteisestä tapaamisesta sellaista tietoa/käsitystä lapsen ja vanhempien tilanteesta, mitä ei olisi mahdollista saada pelkillä erillisillä tapaamisilla. Tällaista tietoa voi olla esimerkiksi vanhempien kyky kommunikoida lapsen asioista toisensa kanssa.

Oheishuoltoa tai lapsen tapaamisoikeutta hakeva voidaan tavata niin ikään yhdessä tai erikseen vanhempien kanssa. Lähtökohta on, että aloitustapaaminen pyritään järjestämään vanhempien yhteistapaamisena, jos sille on riittävän turvalliset edellytykset ja molemmat vanhemmat siihen suostuvat. Aloitustapaamisessa saattavat joskus olla läsnä myös lapsi tai lapset, joiden huollosta asiassa on kyse.

Vanhemmat on syytä tavata erikseen aina, kun epäillään väkivaltaa ja vain toinenkin vanhemmista niin toivoo tai jos aiemmin esiintynyt tai edelleen jatkuva väkivalta aiheuttaa ammattilaisen arvion mukaan turvallisuusriskin. Väkivalta voi tulla esille monta kautta, mutta siitä pitäisi myös kysyä suoraan ja systemaattisesti, molemmilta osapuolilta erikseen ja mieluiten mahdollisimman varhaisessa vaiheessa selvitysprosessia. Väkivaltaa, pelkoa ja uhkaa sisältävät tilanteet voivat jopa toisintaa väkivalta- ja valta-asetelmaa, ja siten yhteisellä tapaamisella voi olla vahingolliset seuraukset lapsen ja toisen vanhemman tilanteelle.

Tärkeää on jokaisen tilanteen tapauskohtainen ja yksilöllinen arviointi ja sen tunnistaminen, millaisia riskejä yhteistapaamisiin voi sisältyä esimerkiksi juuri vainoa tai pakottavaa kontrollia sisältävissä tilanteissa.

Epäselvässä tilanteessa vanhempia on syytä tavata erikseen tarvittaessa useamman kerran, että osapuolten aito mielipide ja näkemys tilanteen turvallisuudesta saadaan varmasti esiin. Lapsen tapaamisessa on toimittava hienovaraisesti ja niin, että lapsi voi turvallisesti ilmaista pelon tunteita. Samalla tulee kuitenkin tiedostaa se, että tapaamiskertojen lisääminenkin ei välttämättä johda lapsen aidon näkemyksen esiin saamiseen.

On myös hyvä tiedostaa, miten väkivallan tekijän kohtaaminen tässä asiassa voi vaikuttaa kokijan hyvinvointiin ja menneiden tapahtumien mahdolliseen uudelleen aktivoitumiseen. Jos selvitystyön aikana nousee esiin uusi väite tai epäily lapsen kohdistuneesta väkivallasta tai seksuaalisesta hyväksikäytöstä, siitä on tehtävä lastensuojeluilmoitus ja ilmoitus poliisille.⁸²

Useimmiten, kun selvitys tehdään, tilanteeseen ei kuitenkaan liity mitään sellaisia tekijöitä, minkä vuoksi yhteistapaamista ei voisi järjestää. Näin ollen vanhempien yhteistapaaminen on usein hyödyllinen ja tärkeä osa kokonaisuutta. Yhteistapaamisissa on mahdollista käydä yhdessä vanhempien kanssa läpi lapsen tilannetta, ja tunnustella sitä, olisiko riita-asiassa joitakin sellaisia kohtia, josta vanhemmat ehkä ovat yhtä mieltä, sekä arvioida vanhempien tapaa kommunikoida ja käsitellä lapsen asioita keskenään.

Tarvittaessa etäyhteyksien käyttäminen vanhempien tapaamisissa on mahdollista, kunhan selvitystä laativa kuntaorganisaatio on huolehtinut yhteydenpitotavan tietoturvallisuudesta. Lasten tapaamisissa etäyhteyksien käyttämistä tulee kuitenkin välttää. Lapsen tapaamisissa on voitava varmistua tilan aidosta turvallisuudesta ja paineettomuudesta, mikä on etäyhteyksiä käytettäessä erittäin haastavaa.

4.1.2 Aloitustapaamisen sisältö

Aloitustapaamisen tavoitteena on esittäytyminen ja tutustuminen sekä varsinaisen selvitystyöskentelyn esittely. Selvityksentekijät kertovat vanhemmille ja mahdollisesti paikalla oleville lapsille ymmärrettävällä tavalla selvityksen merkityksestä tuomioistuinprosessissa.

Aloitustapaamisessa on hyvä sopia osapuolten kesken työskentelymenetelmistä, tulevien tapaamisten osallistujista ja aikataulusta. Lisäksi on tärkeää keskustella yhteistyösäännöistä ja sopia lapsen osallistumisesta työskentelyyn. Osallistujille selvitetään lapsen oikeutta tulla kuulluksi ja vanhemmille annetaan mahdollisuus antaa lapselleen lupa tuoda mielipiteensä ja ajatuksensa esiin.

Aloitustapaamisessa voidaan myös täydentää tosiasiatietoja ja selvittää tulevissa tapaamisissa hyödynnettäviä lähteitä. Vanhempien kanssa voidaan keskustella tarvittavista lisätietopyynnöistä. Jos tuomioistuin on antanut asiassa väliaikais määräyksen, se on hyvä käydä tapaamisessa läpi.

Aloitustapaamisessa on tärkeää myös avata asianosaisille ymmärrettävästi, millaiset ovat viranomaisten oikeudet ja velvollisuudet selvitysprosessissa. Asianosaisille tulee selvittää myös heidän velvollisuutensa pitää salassa sellainen tieto, jonka asianosaiset ovat prosessin aikana toisesta osapuolesta ja lapsesta saaneet.

Vanhemmat palauttavat viimeistään aloitustapaamisessa aiemmin täyttämänsä asiakastietolomakkeet ja mahdollisen vanhemman haastattelulomakkeen. Tapaamisen aikana tehdään myös **havaintoja** perheen tai vanhempien yhdessäolosta ja heidän välisestä kommunikoinnistaan.

Vanhempien yhteistyön tukeminen

Vanhempien riidan ollessa vaikea heidän voi olla vaikea keskustella yhdessä rakentavasti yhteisen tapaamisen aikana. Vanhemmat saattavat herkästi ajautua syyttelemään ja sättimään toisiaan, mikä johtaa vain uusiin syytöksiin ja vastasyytöksiin sekä kaikkien läsnäolijoiden lisääntyneeseen turhautumiseen. Tällöin tapahtuu kontekstiromahdus, jossa kokonaiskuvan rakentaminen muuttuu mahdottomaksi ja asiat näyttävät irrallisina ja sirpaleisina. Kuvatun kaltainen tilanne ei palvele vanhempia eikä myöskään työntekijöitä ja selvitystä.

Miten työntekijät sitten voivat käytännössä edistää vastavuoroista keskustelua vanhempien yhteiskäynnillä?

Vanhempien kokemuksiin pysähtyminen, kuulluksi tuleminen vahvistaminen ja ymmärrystä lisäävän keskustelun tukeminen edellyttää työntekijöiltä aktiivista lähestymistapaa. Mikäli työntekijöiden kehotukset vanhemmille esimerkiksi rauhoittumisesta ja tilan antamisesta toisilleen ei auta pysyvästi, työntekijät voivat sanoittaa ääneen vanhempien hätää, joka liittyy meneillä olevaan huoltoriitaan ja sen mahdolliseen epäsuotuisaan lopputulokseen vanhempien odotusten kannalta.

⁸² LSL 25 § 1 ja 3 momentti

On todennäköistä, että vanhemmat ovat huoltoriidan vuoksi elämänsä stressaavimmassa tilanteessa. Ei siis ole ihme, että vanhemmat pyrkivät tuomaan vahvasti omaa näkökulmaansa esille. Hankalan asetelman auki puhuminen voi auttaa vanhempia tulemaan tietoisiksi tilanteestaan ja katsomaan asetelmaa ns. ulkoapäin. Tämä voi helpottaa vanhempia kontrolloimaan omia impulsseja.

Vanhemmille voidaan tehdä tiettäväksi myös se, että selvityksessä päästään parhaaseen lopputulokseen, kun vanhempien kokemuksia ja näkemyksiä pyritään pohtimaan ja ymmärtämään yhdessä. Kummankin vanhemman maailmaan tutustutaan vuorollaan, ei samaan aikaan ja kilpaillen.

Hyvä käytäntö

Yksi esimerkki menetelmästä, joka voi edistää vanhempien vuorovaikutusta ja yhdessä asioiden pohtimista, on vanhempien vuorottelu puhujan ja kuuntelijan rooleissa.

Puhuja-kuuntelija-asetelmassa yksi puhuu ja muut kuuntelevat. Tavoitteena on pyrkiä ymmärtämään, mitä puhuja yrittää sanoa: mikä on puhujan ydinviesti ja minkälaista on olla hän tällaisen asian, huolen, toiveen tai kokemuksen kanssa. Kun kuuntelijavanhempi on ymmärtänyt viestin, kuten puhujavanhempi on sen tarkoittanut, roolit vaihtuvat.

Tehtävänanto vaikuttaa helpolta mutta ei ole sitä käytännössä. Tyypillisin ongelma kuuntelijan roolissa olevalle on ymmärtää, ettei tehtävässä haeta hänen mielipidettään puhujan kertomukseen. Usein ongelmallisessa kommunikoinnissa oma tulkinta toisen sanomasta otetaan annettuna ilman tarkempaa tarkastelua siitä, vastaako se aidosti puhujan tarkoittamaa.

Mikäli vanhempi alkaa kertoa omaa mielipidettään puhujan sanomasta, voidaan hänet keskeyttää ystävällisesti, esimerkiksi kiittäen ja painottaen, että kuuntelijan mielipide on tärkeä ja siihen palataan myöhemmin, mutta nyt hänen tehtävänänsä on pyrkiä ymmärtämään puhujaa juuri tässä hetkessä, ilman ennako-oletuksia tai tulkintoja, ja vain niin, kuten puhuja on sen tarkoittanut. Ei ole harvinaista, että tehtävänantoa voidaan joutua toistamaan useitakin kertoja, kunnes kuuntelija lopulta asettuu pohtimaan toisen sanomaa.

Kun kuuntelijavanhempi on lopulta toistanut viestin, jota toinen hänen mielestään yrittää sanoa, voidaan varmistaa puhujalta, tuliko hän ymmärretyksi. Jos hän ei kokenut tulleen ymmärretyksi, puhujaa voidaan kannustaa toistamaan viesti toisin sanoin, mahdollisimman selkeästi ja lyhyesti. Myös kuuntelijavanhempaa voidaan aktivoida kysymään tarkentavia kysymyksiä asioissa, jotka ovat jääneet hänelle puhujan ajattelussa epäselväksi. Huomioitavaa kuitenkin on, että kuuntelijan tarkentavien kysymysten tarkoitus tähtää toisen osapuolen viestin ymmärtämiseen, ei esimerkiksi viestin vasta-argumentointiin tai kumoamiseen.

Kommunikaatiovaikeuksissa myös viestin muodostaminen on monesti hankalaa. Puhujan vahvuudet ja haasteet ilmaista itseään selkeästi kertoo työntekijöille kyseisen vanhemman tavasta hahmottaa tilannekuvaa ja sen perusteita. Mikäli puhujan kokemuksen tai huolen perusteita on tarkentavista kysymyksistä huolimatta toisen hankala ymmärtää, olisi tärkeää, että kokemus sinänsä tulisi silti nähdyksi ja että se pyritään sanoittamaan.

Vanhempien kyky asettua dialogiin osittain strukturoidussa tilanteessa auttaa ymmärtämään perheen tilannetta. Ei ole harvinaista, että tällaisessa tilanteessa vanhemmat rauhoittuvat, saavat kykynsä käyttöön, ja tällöin on helpompi keskustella lapsen tilanteesta vastavuoroisesti.

Mikäli työntekijät huomaavat, että toisen tai molempien vanhempien on mahdotonta asettua pohtimaan toisen osapuolen sanomaa, tehtävä voidaan keskeyttää.

Tehtävään on tarkoitus kannustaa, ei painostaa. Aiempien kokemusten mukaan tällainen tehtävä on koettu selvityksen kannalta informatiiviseksi ja se on tuonut esille vanhempien mahdollisuudet mentalisaatioon keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Jos sen sijaan vanhemmat jatkavat syyttelyä kiihtyneenä kuuntelematta toisiaan, koko tapaaminen voidaan keskeyttää, sillä se ei tuota enää lisäarvoa selvityksen kannalta.

4.2 Myöhemmät tapaamiset

4.2.1 Vanhempien tapaamiset

Aloitustapaamisessa sovitaan jatkotapaamisista vanhempien kanssa joko yhdessä tai erikseen. Vanhempien henkilökohtaisia tapaamisia voi olla tarvittaessa useampia. Tapaamisissa pyritään kokoamaan tietoa siltä osin, kuin sitä ei ole tuomioistuimen asiakirjoissa, koska eron syy ja aikaisemmat tapahtumat auttavat ymmärtämään konfliktin syvyyttä. Lisäksi tietoa kootaan mahdollisimman konkreettisista lapsen ja vanhemman arjen asioista: miten arki toimi ennen ja miten se toimii nyt, miten se toimii, jos vanhempi on lapsen lähivanhempana, ja miten se toimii lähitulevaisuudessa.

Vanhempaa kannustetaan kertomaan, mitä tämä hakee ja erityisesti, miten vanhempi näkee lapsen edun toteutuvan tilanteessa parhaiten. Vanhempaa ohjataan kertomaan lapsestaan ja hänen ajankohtaisesta tilanteestaan sekä myönteisiä että haastavia asioita.

Tapaamisissa käydään yhdessä läpi asiakastietolomakkeet. Tähän sisältyy tarvittaessa keskustelua lomakkeista esiin nousseista tärkeistä aiheista, kuten terveydestä, hyvinvoinnista, päihteidenkäytöstä ja perheväkivallasta. Tarvittaessa käydään vanhemman henkilöhistoriaa lyhyesti läpi, sillä se voi auttaa työntekijää ymmärtämään perheen nykytilannetta. Tapaamisessa voidaan myös tehdä havaintoja vanhemmasta. Havainnot voivat liittyä esimerkiksi vanhemman asiattomaan käytökseen tai päihtymystilaan.

Vanhemman kohdatuksi tuleminen tarkoittaa, että työntekijät pyrkivät toimimaan yleisinhimillisellä tavalla, joka edistää mahdollisuutta luoda luottamuksellinen suhde toiseen ihmiseen ja ylläpitää turvallisuutta selvitystapaamisissa. Turvallisen ilmapiirin luominen tarkoittaa myös sen varmistamista, etteivät selvitystapaamiset osaltaan jatka vanhempien välistä väkivallan tai vainon kierrettä.

Kuulluksi tulemisen tukeminen vanhemman yksilökäynnillä

Vanhemman ollessa yksilökäynnillä on tärkeää, että hän kokee tulevansa ymmärretyksi ja että työntekijä pystyy asettumaan hänen asemaansa. Mikäli vanhempi kokee, ettei hän tule kuulluksi, tämä on hänen kannaltansa kuormittavaa. Tällöin voi syntyä tilanne, jossa vanhempi yrittää kertoa näkökantansa ja palaa yhä uudestaan samoihin jo puhuttuihin teemoihin, kun työntekijät mahdollisesti pyrkivät mahdollisesti etenemään tutkimuskysymyksissä. Tilanne on ristiriitainen, ja tällöin on vaikea päästä eteenpäin.

Ääritilanteissa vanhempi voi käyttää kyseenalaisia tai jopa ei-hyväksytyjä keinoja saadakseen työntekijät näkemään asiat hänen tavallaan. Näitä ovat mm. työntekijöiden manipulointi tai jopa uhkailu tapaamisessa tai jälkikäteen puheluin ja sähköpostin välityksellä.

Uhkailuihin tai sen suuntaisiin vihjailuihin on puututtava heti. Tilanteessa on läpikäytävä, mitä vanhempi tarkoittaa konkreettisesti uhkauksella ja onko selvityksen jatkotyöskentelylle edellytyksiä hänen kanssaan.

Yhteistyötä tukee se, että antaa riittävästi palautetta vanhemmalle siitä, kuinka työntekijät ymmärtävät vanhemman viestin niin asiatasolla kuin myös inhimillisenä kokemuksena. Työntekijät voivat myös aktiivisesti kysyä, ovatko he ymmärtäneet asian niin kuin vanhempi on tarkoittanut, ja jos eivät, niin mitä heiltä on jäänyt näkemättä.

Vanhemman yksilötapaamisessa voi tulla myös tilanne, jossa työntekijä kokee ymmärtävänsä vanhemman näkemyksen mutta jossa tämä ei silti koe tulevansa kuulluksi ja nähdyksi. Tätäkin voi pohtia yhdessä, ja työntekijä voi avoimesti harmitella asiaa, jos tilanne itsessään jää ennalleen. Vanhemman kokemuksen voi kuitenkin aina sanoittaa, vaikka työntekijän olisi vaikea ymmärtää kokemuksen perusteita, koska vanhemman kokemus on hänen todellisuuttaan.

Vastakkainasettelua työntekijän ja asianosaisen välillä on sen sijaan syytä välttää. Avoin keskustelu ja tarkastelu yhteisymmärryksestä edistää luonnollista vuorovaikutusta, jossa kaikkien osapuolten on helpompi olla omana itsenään.

4.2.2 Kotikäynnit

Kummin vanhemman luokse tehdään kotikäynti, jos tuomioistuimen selvityspyyntö sitä edellyttää tai selvittäjä arvioi sen tarpeelliseksi. Kotikäynnillä nähdään lapsen olosuhteet, kuten oma tila ja esineet vanhemman luona. Lasta voidaan tavata vanhempinsa kotona, mutta lapsen mielipiteen selvittämistä ei tule tehdä vain toisen vanhemman luona. Pääsääntö on, että mielipiteen selvittäminen tehdään puolueettomassa ympäristössä.

Kotikäynnillä on hyvä tavata kaikki lapsen kanssa asuvat henkilöt. Lapsi tutustuu selvityksentekijöihin, ja lasta sekä vanhempaa voidaan valmistella lapsen henkilökohtaista tapaamista varten. Ainakin nuoremmat lapset on hyvä tavata yhdessä vanhemman kanssa ennen lapsen omaa henkilökohtaista tapaamista.

Kotikäynnillä kysytään lapselta ja vanhemmalta, mitä ja miten huoltoriidasta on kerrottu lapselle. Jos lapsi on riittävän kypsä, hänelle annetaan lapsille suunnattu esite. Oppaaseen on liitetty mallit esitteiksi lapselle ja nuorelle.

Lapsen kanssa kotikäynnillä voidaan keskustella esimerkiksi lapsen arjesta, kodin säännöistä, lapsen vuorokausi- tai viikkorytmistä, lapsen harrastuksista tai vapaa-ajasta, lapsen verkostosta, lapsen ihmissuhteista, lapsen ja vanhemman yhteisestä tekemisestä ja lapsen hoidosta/koulusta ja kasvatuksesta.

Jos mahdollista, havainnoidaan lapsen ja vanhemman välistä yhdessäoloa, vuorovaikutusta ja suhteen laatua. Usein tämä saattaa olla kodin olosuhteissa vaikeaa, koska paikalla voi olla myös muita. Jos paikalla ovat vain vanhempi ja lapsi tai lapset, voidaan heitä esimerkiksi pyytää pelaamaan yhdessä jotain peliä, jolloin heidän välistään yhteistyötä voidaan havainnoida strukturoidummassa tilanteessa.

4.2.3 Lapsen ja vanhemman yhteistapaaminen

Joskus on tarpeellista tavata lasta ja vanhempaa yhdessä toimistolla. Tällöin tapaamisen aikana voidaan havainnoida lapsen ja vanhemman yhdessäoloa yhteisen tekemisen avulla (esim. lapsen ikätasoa vastaava peli). Yhteistapaaminen edeltää lapsen mielipiteen selvittämistä. Teemoja käsitellään ikätasoisesti lapsen tuottamana ja hänen näkökulmastaan vanhemman tietona, soveltuvin osin vanhemman ja lasten kanssa yhdessä ja erikseen. Tapaamisessa voidaan hyödyntää toiminnallisia työmenetelmiä, joiden tavoitteena on lapsen osallisuuden edistäminen. Nämä menetelmät eivät ole vielä varsinaista mielipiteen selvittämistä, eikä sosiaalitoimessa tehdä vuorovaikutusarvioiteja tai päätelmiä lapsen leikeistä.

Yhteistapaaminen edeltää lapsen mielipiteen selvittämistä, joka tehdään lapsen henkilökohtaisessa tapaamisessa. Yhteistapaamisessa käsitellään lapsen iästä ja kehitystasosta riippuen esimerkiksi perheen elämäntilanteeseen liittyviä teemoja⁸³ sekä lapsen tuottamana että hänen näkökulmastaan tarkasteltuna, mutta vanhemman tuottamana.

Tapaamisen tavoitteena on saada tietoa lapsen arjesta ja vanhempien valmiudesta huolehtia arjesta ja kyvystä suojella ja hoivata lasta. Konkreettisia keskusteluteemoja ovat esimerkiksi

- lapsen perushoito molempien vanhempien luona
- lapsen ja perheen päivä- ja viikkorytmi vanhempien luona
- lapsen ja vanhemman yhteinen toiminta
- vastuunjako molemmissa perheissä
- vanhempien kasvatuseriaatteet
- lapsen päivähoito, koulu, leikki ja harrastukset
- lapsen tarpeet ja vanhemmuus.

Tavoitteena on saada tietoa vanhemman valmiudesta tukea lapsen yksilöllistä kehitystä nyt ja tulevaisuudessa. Lapsen osalta on tärkeää kuulla hänen ajatuksiaan omista tarpeistaan, kokemuksista niihin vastaamisesta ja toiveita tarpeiden täyttämiseksi.

Vanhemman osalta keskustellaan hänen näkemyksistäänä lapsen tarpeista, valmiuksistaan vastata niihin sekä vanhemman yhteistyövalmiudesta lapsen tarpeisiin vastaamisessa. Vanhemman kanssa tapaamisissa voi hyödyntää vanhemmuuden roolikartan mukaisten osa-alueiden hallintaa⁸⁴.

⁸³ Tarkemmin luvussa Lapsen ja vanhemman elämäntilanne

⁸⁴ Tarkemmin luvussa Kyky vanhemmuuteen ja lapsen arjen järjestämiseen

4.2.4 Lapsen henkilökohtainen tapaaminen

Lapsen henkilökohtaisessa tapaamisessa lapselle kerrotaan, että kuulluksi tuleminen on hänen oikeutensa. Hänellä on oikeus esittää mielipiteensä asiasta, mutta hänen ei ole pakko kertoa sitä, jos hän ei jostain syystä halua. Kaikki lapsen kanssa keskusteltavat asiat kirjataan selvitykseen, ja tästäkin kerrotaan lapselle.

Lapselle kerrotaan, että hänellä on oikeus tulla kuulluksi myös tuomioistuimessa, jos hän näin toivoo, ja tämä toive kirjataan selvitykseen. Jos lapselle on annettu etukäteen täytettäväksi esitietotehtäviä, niitä käydään tapaamisessa läpi.

Lapsen kanssa kartoitetaan hänen elämäntilanteensa: arki kotona päivärytmeineen, päiväkotitai koulu, kaverisuhteet, muu verkosto, vanhemmat ja perhe sekä toiveet. Lapsen mielipiteen kysyminen tulisi tehdä lapsen ikätasoa vastaavasti. Lapsen kanssa keskustellaan tulevaisuudesta ja erilaisista konkreettisista vaihtoehdoista, jotka liittyvät lapsen asumiseen tai tapaamisoikeuteen. Samalla **havainnoidaan** lapsen olemista tapaamisessa.

Havainnointi eli observointi on tiedonkeruuta aistien avulla. Sitä käytetään erilaisissa tutkimusasetelmissä. Sen avulla saadaan tietoja ympäristöstä, henkilön tilasta, verbaalisesta ja non-verbaalisesta viestinnästä, erilaisista toiminnoista, totumuksista ja taidoista. Havainnoinnin eli observoinnin avulla saadaan tietoa siitä, toimivatko ihmiset todella niin kuin sanovat toimivansa. Esimerkiksi ihmisten arvostuksia selvittäessä saadaan erilaisia tuloksia riippuen siitä, luotetaanko ihmisten puheisiin vai seurataanko, miten ihmiset todellisuudessa toimivat.

Tämä voi selvitystyön kontekstissa näkyä esimerkiksi siten, että vanhempi toistaa puheissaan ”lapsen etua”, mutta toiminta on siihen nähden ristiriitaista. Tai lapsen kohdalla voi näkyä, että hän puhuu ikään kuin aikuisen suulla.

Lapsen henkilökohtaisen tapaamisen jälkeen selvitystyön tekijät arvioivat lapsen iänmukaista kehitystasoa, lapsen saadun kontaktin laatua, lapsen emotionaalista tilaa ja lapsen ilmaisutapaa. Huomioitavaa on, että lapsen yksittäiset vastaukset eivät ole niin merkityksellisiä kuin useat samansuuntaiset sisällöt ja esimerkiksi tiedot muilta lasta tuntevilta tahoilta. Lapsen henkilökohtainen tapaaminen auttaa työntekijää antamaan lapsen kasvua ja kehitystä tukevia yksilöllisiä suosituksia.

Lapsen tapaamisissa on syytä muistaa, että lojaliteettiristiriita on huoltoriidassa aina läsnä, mikä voi rajoittaa lapsen ilmaisua.

Selvityksentekijän harkinnassa on, tavataanko lasta yhden vai useamman kerran. Tapaaminen tulee joka tilanteessa toteuttaa lapsen ikä ja kehitystaso huomioiden hienovaraisesti ja haittaamatta lapsen ja vanhemman suhdetta. Lapsen kanssa keskusteltaessa tulee käyttää lapsen ikätasoa vastaavia työvälineitä, kuten keskustelurunkoa tai haastattelulomaketta.

Yleensä lapsen henkilökohtainen tapaaminen toteutetaan toimistolla, missä on siihen tarvittavat tilat ja välineet, sillä se mahdollistaa lapselle vapauden puhua ilman, että vanhempi on kuulolla. Tarvittaessa tapaaminen voidaan toteuttaa myös jossain muussa lapselle tutussa paikassa. Työntekijöiden tulee kuitenkin huolehtia siitä, että tila on lapselle turvallinen ja rauhallinen, eikä siinä ole keskustelua haittaavia häiriötekijöitä.

Lapsen mielipiteen selvittämistä ei ole asianmukaista toteuttaa kotikäynnillä toisen vanhemman luona. Jos perheessä on useita lapsia, keitä asia koskee, kaikkia lapsia on hyvä tavata erikseen omilla tapaamisillaan.

4.3 Vanhempien ja lapsen elämäntilanne

4.3.1 Yleistä

Selvityksen tarkoitus on antaa tuomioistuimelle tietoja lapsen edun arvioimiseksi, ja se sisältää tietoja perheen tilanteesta, lapsen elinolosuhteista ja muista asian ratkaisemiseen vaikuttavista seikoista. Lapsen ja vanhempien tosiasiallisilla elämäntilanteilla on merkitystä päätettäessä erityisesti lapsen tapaamisista ja asumisesta, mutta usein myös huollosta.

Olennotiedot riippuvat selvittävästä asiasta ja tuomioistuimen pyynnöstä. Osa tiedoista voidaan kerätä jo ennen tapaamisia esimerkiksi ennalta lähetettävän asiakastietolomakkeen avulla, jonka jälkeen näihin tietoihin voidaan tarvittaessa palata ja niitä voidaan tarkentaa tapaamisilla. Vanhempien elämäntilannetta ja olosuhteita selvitetään lapsen näkökulmasta käsin. Lähtökohtaisesti vanhemmilta kerättäviä tietoja pyydetään molemmilta vanhemmilta, ellei se ole selvittävän asian kannalta epäoleellista. Taustatietoja kerätessä ja käsitellessä on hyvä muistaa lähestyä asiaa **hypoteesien** kautta eli huomioida kaikki kysymysasettelujen mahdolliset selitykset.

Esimerkiksi jos toisella vanhemmalla väitetään olevan päihdeongelma eikä vanhempi itse tätä myönnä, tietoja hankittaessa tulee hankkia päihdeongelmaa mahdollisesti tukevia mutta myös vaihtoehtoisia hypoteeseja tukevia tietoja. Näitä voivat olla vanhemman kertoman lisäksi esimerkiksi poliisirekisterit, terveydenhuollon ja sosiaalihuollon tiedot. Kerättyjä tietoja on tärkeä arvioida neutraalisti ja objektiivisesti. Toisin sanoen, päihdeongelmaa vastaan puhuvia tietoja tulee myös aktiivisesti etsiä.

Vaihtoehtoinen selitys väitteelle toisen vanhemman päihdeongelmasta voisi esimerkiksi olla, että väitteen esittävä vanhempi on taipuvainen tulkitsemaan havaintojaan toisesta vanhemmasta negatiivisesti ja tekee tästä ilmoituksia viranomaisille mustavalkoisiin näkemyksiinsä perustaen. Vaihtoehtoinen lähestymistapa siis vastaa kysymykseen ”mikä muu voisi selittää havaintoa (vanhemman väite toisen vanhemman päihdeongelmasta), mikäli alkuperäinen hypoteesi (vanhemmalla on päihdeongelma) ei pidä paikkansa?”. Tätä vaihtoehtoista hypoteesia tai selitystä voisi aktiivisesti tutkia tarkastamalla esimerkiksi, onko väitteen esittänyt vanhempi aikaisemmin esittänyt perättömiksi osoittautuneita väitteitä toisesta vanhemmasta.

Hyvien vaihtoehtoisten selitysten laatiminen vaatii, että aluksi selvitetään perin pohjin ja mahdollisimman konkreettisesti, mihin kaikkeen väite tai epäily perustuu. Onko väitteen esittänyt vanhempi esimerkiksi toistuvasti nähnyt toisen vanhemman päihtyneenä vai onko lapsi kenties puhunut asiasta? Tuleeko tieto joltain yhteiseltä perhetutulta vai onko koulu ilmoittanut huolensa asiasta? Mikäli lapsi on asiasta puhunut, on tärkeä selvittää, kenelle (epäilyn suhteen neutraalille taholle?), mitä (mahdollisimman sanatarkasti, sekä lapsen sanoma, että hänelle esitetyt kysymykset) ja minkälaisessa yhteydessä lapsi on puhunut.

Jos vanhemman elämäntilanteesta nousee esiin asioita, joiden ajatellaan voivan vaikuttaa hänen kykyynsä toimia vanhempana, voidaan näitä asioita nostaa esiin hienovaraisesti myös lapsen kanssa keskusteltaessa ja hänen mielipidettään selvittäessä. Mikään yksittäinen seikka ei ratkaise lapsen etua, vaan pohdinnassa tulisi kiinnittää huomiota monipuolisesti eri asioihin, mutta ainakin lapsen turvallisuuteen, lapsen omaan turvan kokemukseen kummankin vanhemman kanssa ja juuri kyseisen lapsen erityistarpeisiin ja vanhempien kykyyn niiden huomioimiseen.

Tavoitteena on tiedon kokoaminen lapsen edun arvioimiseksi ainakin seuraavista asioista tuomioistuimen pyynnöstä ja tilanteesta riippuen niiltä osin, kun asiat eivät käy ilmi tuomioistuimen asiakirjoista tai ne ovat riittäviä tai niihin tarvitaan tarkennuksia:

- **Asuinolosuhteet.** Asuinolosuhteita selvittäessä kiinnitetään huomiota vanhemman asumisolosuhteisiin, joista oleellista on mm. asunnon sijainti, koko, asumisen pysyvyys, asumismuoto, asunnon asukkaat, lapsen oma tila ja lapsen tarpeiden huomioiminen asunnossa, asunnon sijainti suhteessa lapsen kouluun/päiväkotiin/harrastuksiin ja mahdolliset muut oleelliset huomiot kotikäynniltä.

- **Ammatti, työ- tai opiskelupaikka sekä taloudellinen tilanne.** Selvityksestä tulee käydä ilmi, minkälainen on vanhemman arki ja ajankäyttö. Selvitettäviä tietoja on myös lapsen arjen hoitaminen, jos vanhemmilla on esimerkiksi vuorotyö tai pitkiä päiviä.
- **Elämäntilanteen pysyvyys.** Vanhemman elämäntilanteen pysyvyyden kartoittaminen sekä tulevaisuuden suunnitelmat ja tavoitteet.
- **Terveydentila.** Vanhemman terveydentilan mahdollinen vaikutus lapsesta huolehtimiseen. Vanhemman oma näkemys ja tarvittaessa hoitavan tahon lausunto asiasta. Lapsen terveydentila ja mahdollisten terveydellisten seikkojen vaikutus lapsen arkeen. Lapsen terveydenhoidosta huolehtiminen.
- **Päihteidenkäyttö ja muut riippuvuudet.** Päihteidenkäyttö tulee aina ottaa puheeksi vanhempien kanssa. Oleellista tietoa vanhemman päihteidenkäytöstä voidaan saada myös esimerkiksi poliisirekistereistä tai terveystiedoista. On tärkeä muistaa kartoittaa myös mahdollisten uusien puolisoiden päihteidenkäyttöä.
- **Mahdolliset uudet parisuhteet / uusperhe** ja näiden ihmisten suhde lapseen.
- **Läheisverkosto.** Vanhemman läheisverkosto ja lapselle tärkeät ihmiset. Miten vanhempi pystyy tukemaan lapsen läheisverkoston ja lapsen suhdetta sekä suhdetta ja yhteydenpitoa toiseen vanhempaan.
- **Väkivalta ja muu rikollisuus.** On oleellista selvittää, onko vanhemmalla sellaisia lainrikkomuksia, joilla on merkitystä huoltajuuden, tapaamisten tai lapsen asumisen kannalta. Myös uusien puolisoiden mahdollinen väkivalta- ja rikostausta selvitetään.
- **Kulttuuri ja uskonto.** Vanhemman näkemykset lapsen uskonnosta ja sen harjoittamisesta sekä kulttuuristen seikkojen huomioiminen etenkin monikulttuurisissa perheissä.
- **Vanhemman ja lapsen vuorovaikutus ja kiintymyssuhde.** Vanhemman oma näkemys suhteestaan lapseen. Lisäksi mahdollisten perhettä tuntevien viranomaisten näkemykset asiasta sekä selvitysohjeiden havainnot. Havainnoinnista tehdyistä johtopäätöksistä tulee kuitenkin olla varovainen ja muistaa, että selvitysprosessi on erityinen tilanne, jolloin vanhemman ja lapsen käytös voi poiketa paljonkin normaalista.
- Vanhemman **kyky vastata lapsen hoivan ja huolenpidon tarpeisiin** sekä vanhemman **kasvatusperiaatteet.**
- **Lapsen päivähoito/koulu ja harrastukset.** Lapsen arjen käytännön järjestelyt, missä lapsen koulu/päivähoito sijaitsee, miten lapsi kulkee sinne, kuka vie ja on hoitanut yhteistyön/yhteydenpidon kouluun/päivähoitoon, lapsen ystävyyssuhteet. Lapsen harrastukset, niiden vaatima aika ja sijainti. Vanhemman suhtautuminen lapsen harrastuksiin ja niiden tukeminen.
- **Lapsen lastensuojelun tai perhesosiaalityön asiakkuus.** Lastensuojelulliset huolenaiheet ongelmat, saadut tukitoimet sekä niihin sitoutuminen.
- Muuta erityistä ja huomioitavaa juuri tähän lapseen/perheeseen tai tilanteeseen liittyen.
- Muut **tuomioistuimen pyytämät** selvityksen aiheet (esimerkiksi lapsen suhde vanhempien uusiin kumppaneihin).

4.3.2 Vanhempien suhde ja lapsen asioiden hoito

Vanhempien välisen suhteen arvioinnin tavoitteena on kerätä tietoa vanhempien välisestä vuorovaikutuksesta, riidan taustoista, niihin liittyvistä tunteista ja motiiveista. On tärkeää tunnistaa esiintyvät ristiriidat ja jännitteet sekä erottaa se, mikä niistä on vanhempien välistä, esimerkiksi menneeseen parisuhteeseen tai eroon liittyvää, ja mikä on itse lapsen hoitoon ja huolenpitoon liittyvää.

Päättyneen parisuhteen, eron sekä vanhempien välisen kanssakäymisen ja konfliktien asiat pyritään selvittämään vain siltä osin, kuin niillä on merkitystä lapsen asioihin. Olennaista on nostaa lapsen näkökulma esiin: miten vanhempien välinen vuorovaikutus ja sen ongelmat sekä muut jännitteet näyttäytyvät lapselle ja vaikuttavat hänen elämäänsä.

Työntekijän on hyvä pyrkiä saamaan selvityksessä esiin kummankin vanhemman näkökulma. Mikäli kumpikin tai jompikumpi vanhempi ei ole itse aktiivinen kertomaan omaa näkökulmaansa, työntekijän on tarpeen kysyä myös häneltä niistä seikoista, joita vain toinen vanhempi tuo esiin ristiriitana. Työntekijän ei tule asettua kummankaan vanhemman ”puolelle”, vaan yhtä lailla pyrkiä saamaan esiin se, mikä on lapsen tilanne kummankin vanhemman kanssa kokonaistilanne huomioiden.

Selvityksessä tuodaan esille vanhempien ja lasten asumisen ja tapaamisten historia. Selittävät tekijät esimerkiksi asumisen järjestelyille ja niiden muutoksille on tarpeen huomioida. Esimerkiksi muuttuneet työtilanteet tai vakavat sairaudet ovat voineet vaikuttaa siihen, miten asumisen ja tapaamisten historia on muotoutunut.

On tärkeää välttää sitä, että selvitys vinoutuisi toisen vanhemman väittämien puolelle, vaikka toinen vanhempi olisikin aktiivisempi omien näkemystensä esiintuomisessa ja väitteiden esittämisessä. On siis tärkeää, että kumpikin vanhempi saa rauhassa mahdollisuuden tulla kuulluksi kaikista selvityksen tekemisessä olennaisista asioista. Tämä osaltaan tukee objektiivista ja puolueetonta työskentelyä.

Lapsen näkökulman nostaminen selvitystyön ytimeen on aivan olennaista.

Sosiaalilautakunnan selvityksessä on tärkeää tuoda esiin sitä, millä tavoin vanhemmat ja huoltajat ovat osallistuneet lapsen hoitoon ja tämän arkeen tämän varhaisina elinvuosina ja eron jälkeen. Lisäksi on tärkeää tuoda esiin vanhempien olosuhteita muutoinkin kuin mahdollisten terveys- ja päihdetietojen osalta. Jos viitteitä päihde- tai mielenterveysongelmista ilmenee, niitä ja erityisesti niiden vaikutusta vanhemmuuteen on tarpeellista selvittää myös viranomaistietojen avulla.

4.3.3 Kyky vanhemmuuteen ja lapsen arjen järjestämiseen

Vanhemmuuden osatekijöitä voidaan selvittää ja arvioida esimerkiksi vanhemmuuden roolikartan avulla. Se on kehitetty Varsinais-Suomen lastensuojelukuntayhtymässä. Tavoitteena on saada tietoa vanhemman huoltaja- ja tapaajakyvyn arvioimiseen.

VANHEMMUUDEN OSA-ALUE	MITEN VANHEMPI VASTAA LAPSEN TARPEISIIN?
ELÄMÄN OPETTAJA	Arkielämän taitojen opettaja
	Oikean ja väärän sekä tapojen ja sosiaalisten taitojen opettaja
	Mallin antaja
	Arvojen välittäjä
	Perinteiden vaalija
	Kauneuden arvostaja
IHMISUHDEOSAAJA	Keskustelija ja kuuntelija
	Ristiriidoissa auttaja
	Kannustaja
	Tunteiden hyväksyjä ja sanoittaja
	Anteeksi antaja ja -pyytäjä
	Itsenäisyyden tukija
	Tasapuolisuuden toteuttaja
	Perheen ja lapsen ihmissuhteiden vaalija
RAKKAUDEN ANTAJA	Itsensä rakastaja ja hellyyden antaja
	Lohduttaja ja myötäläjä
	Suojelija
	Hyväksyjä ja hyvän huomaaja
RAJOJEN ASETTAJA	Fyysisen koskemattomuuden takaaja
	Turvallisuuden luoja
	Sääntöjen ja sopimusten noudattaja ja valvoja, ”ei”n sanoja
	Vuorokausirytmistä huolehtija
	Omien rajojensa asettaja
HUOLTAJA	Ruuan antaja
	Vaatettaja
	Virikkeiden antaja (leikki, harrastukset)
	Levon turvaaja (lepo ja päivärytmi)
	Rahan käyttäjä
	Puhtaudesta huolehtija
	Terveysten ja sairauksien hoitaja
Ulkoiluttaja	

Roolikartta sisältää keskeiset elementit sen arvioimiseen, miten vanhempi kykenee vastaamaan lapsen tarpeisiin. On myös arvioitava, miten vanhempi kykenee vastaamaan lapsen erityisiin tarpeisiin. Selvityksessä tulee yleensä arvioitavaksi myös, miten vanhempi huolehtii lapsen yhteydenpidosta toiseen vanhempaan ja muihin läheisiin. Usein vanhemmuutta joudutaan arvioimaan myös siitä näkökulmasta, miten vanhempi kykenee keskustelemaan lapsen asioista toisen vanhemman kanssa, vaikka vanhempien välit olisivatkin riitaiset.

4.4 Väkivallan ja muiden haitallisten kokemusten huomioiminen selvityksessä

4.4.1 Haitallisten lapsuuden kokemusten vaikutuksesta lapsen kehitykseen

Suuret muutokset lapsen elämässä, altistuminen väkivallalle, lapsen muutoin traumaattinen tai kaoottinen tausta tai erilaiset somaattiset häiriöt voivat kaikki aiheuttaa lapsen käytöksen muutoksia ja erilaista ulos- tai sisäänpäin suuntautuvaa psyykkistä oireilua. Viime aikoina huomiota on kiinnitetty lapsuuden haitallisiin kokemuksiin (*adverse childhood experiences, ACEs*) ja niiden kasautumisen aiheuttamaan haittaan lapsen kasvulle ja kehitykselle. Haitallisiin lapsuuden ajan kokemuksiin luetaan erilainen lapseen kohdistuva väkivalta ja laiminlyönti, vanhempien välisen väkivallan todistaminen, mielenterveys- ja päihdeongelmat perheessä, vanhemman vankeustuomio ja muu ero vanhemmasta (esim. avioeron vuoksi).

Päihhteitä runsaasti käyttävien vanhempien lapsilla on kohonnut riski kokea lapsuudenajan vaikeuksia. Vanhemman runsas päihhteidenkäyttö voi aiheuttaa puutteita lapsen perushuolenpidossa, millä voi olla vaikutusta lapsen terveyteen. Valvonnan puutteet voivat vaikuttaa perusturvallisuuteen. Ylipäätään lapsen tarpeisiin vastaamisessa voi olla päihdeongelman vuoksi puutteita, mikä altistaa myös mielenterveyden häiriöille.⁸⁵

Tutkimusten perusteella vanhemman päihdeongelmalla on yhteys myös lapsen koulunkäynnin vaikeuksiin ja lapsen omaan haitalliseen päihhteidenkäyttöön teini-iässä. Perheissä, joissa vanhemmilla on päihdeongelma, on lisäksi muita useammin pitkäaikainen toimeentulotukiasiakkuus ja vanhemman mielenterveyden häiriöitä.⁸⁶ Myös vanhempien pitkäkestoinen somaattinen sairaus voi vaikuttaa vanhemman ja lapsen väliseen vuorovaikutukseen ja vanhemman kykyyn vastata lapsen emotionaalisiin tarpeisiin.

Erilaiset väkivaltakokemukset ja perheeseen liittyvät muut haavoittavat tekijät eivät jakaannu tasaisesti lasten kesken. Haitallisten lapsuudenkokemusten kasautuva, kumulatiivinen luonne tarkoittaa sitä, että yhden alueen ongelmat (esimerkiksi vanhempien päihdehäiriö) lisää riskiä myös muille haitallisille kokemuksille (esim. lapseen kohdistuvalle väkivallalle). Mitä enemmän haitallisia kokemuksia lapsen elämässä on, sen suurempi on erilaisten haittavaikutusten riski.

Haitallisten lapsuuden kokemusten vaikutukset näkyvät pitkälle aikuisikään saakka sekä psyykkisessä että fyysisessä terveydessä ja toimintakyvyssä. Yksilötasolla on silti tärkeää muistaa, että monet tekijät vaikuttavat siihen, miten haitalliset lapsuuden kokemukset vaikuttavat yksittäiseen lapseen. Näitä tekijöitä ovat esimerkiksi

- haitallisten kokemusten luonne, lukumäärä ja kesto
- lapsen ikä
- lapsen sukupuoli
- ympäristön antama tuki ja muut suojaavat kokemukset
- perinnölliset tekijät, esim. temperamentti.

Mahdollisia haitallisia lapsuuden kokemuksia, kuten väkivaltakokemuksia, ja lapsen kokonaisvaltaista psyykkistä hyvinvointia on syytä tarkastella läpi selvityksen. Lapsen käyttäytymisen muutoksia ja mahdollisten psyykkisten oireiden luonnetta, niiden alkamisajankohtaa ja voimakkuuden vaihtelua tarkastellaan lapsen ja vanhempien haastattelujen, eri tahojen toimittaman taustamateriaalin sekä tarvittaessa esimerkiksi lapsen yksilöpsykologisen tutkimuksen kautta.

Selvitystyötä tekevien on varottava vahvoja tulkintoja oireiden syistä, etenkin jos kattavia terveydenhuollon selvityksiä ei ole tehty eikä lapsi itse kerro kokemuksistaan. Mikään yksittäinen

⁸⁵ Raitasalo ym. 2016

⁸⁶ Ibid.

oire tai oireiden yhdistelmä ei yksinään kerro siitä, mitä lapsi on kokenut. Tilanne on luonnollisesti erilainen esimerkiksi silloin, kun lapsi itse liittyy vaikkapa viiltelyn kokemansa väkivallan tuottamaan pahaan oloon tai toisaalta vanhempien riitelystä, tai mikäli lapsen oirekuvan objektiivisesti todettava ajallinen vaihtelu antaa viitteitä oireiden syistä.

Toisaalta oireilun aikajanaa tarkasteltaessa on muistettava, että erilainen psyykinen oireilu ei välttämättä ala heti vaikean tai traumaattisen tapahtuman jälkeen – lapsen eron aikaiset tai sen jälkeiset oireet voivat liittyä paljon aikaisempiin kokemuksiin. Siksi lapsen oireiden alkuperän selvittämisessä on pidettävä mielessä oppaan alussa ja lapsen haastattelua kuvaavassa osassa mainittu hypoteesiajattelu ja vaihtoehtoisten selitysmallien systemaattinen tutkiminen.

Sosiaalityön keinoin voidaan ottaa kantaa lapsen terveen kehityksen yleisiin olosuhteisiin (kuten lapsen arki, vanhempien kasvatuskäytännöt, lapsen psyykinen ja fyysinen tila ja oppiminen) ja raportoida huolen merkit. Terveydenhuollollinen kehitysarvio käyttää erilaisia psykometrisiä työkaluja: testejä, haastattelurunkoja ja strukturoituja havainnointimenetelmiä, jotka edellyttävät näihin tarkoitettuja koulutuksia. Esimerkiksi vauvaikäisen kohdalla katseen välttely voi olla merkki vuorovaikutuksen ongelmista vanhemman mielenterveys- ja päihdehäiriön tai kotona esiintyvän väkivallan vuoksi riskiryhmään kuuluvan lapsen kohdalla. Toisaalta kyse voi olla kehityksellisestä huolesta. Havainto on selvityksessä merkille pantava, mutta vuorovaikutussuhteen luotettava arviointi vaatii useamman tutkimuskerran, strukturoidun videoidun havainnointitilanteen ja koulutetun arvioitsijan.

Selvitystyön tekijöillä tulee olla ymmärrys riitaisaan eron liittyvien käyttäytymisten muutosten ja väkivaltaan liittyvän käyttäytymisen päällekkäisyydestä, ja tämä tulee huomioida johtopäätöksiä tehtäessä. Lapsi voi esimerkiksi oireilla sen jälkeen, kun on viettänyt aikaa toisen vanhemman kanssa, mikä saattaa kertoa siitä, että jokin tilanteeseen liittyvä asia painaa lapsen mieltä. Tiedetään, että riitaisissa avioerotilanteissa lapsi usein oireilee siirtyessään kodista toiseen. Tämä ei vielä kuitenkaan ole varma merkki siitä, että lapsi kokisi esimerkiksi väkivaltaa jommankumman vanhemman luona. Toisinaan kyseessä voi olla reaktio kuormittavaan tilanteeseen yleisesti tai erityisesti siihen, että lapsi joutuu eroamaan toisesta vanhemmasta. Siksi mahdollisista väkivallan kokemuksista tulee kysyä osapuolilta suoraan. Väkivallan puheeksi ottamista on käsitelty luvussa Väkivallan puheeksi ottaminen.

Erimielisyyttä on kaikissa perheissä, mutta erimielisyyksiä käsitellään eri tavoin. Pitkäkestoinen riitely, kuten jatkuva, äänekkäs tai henkistä väkivaltaa sisältävä riitely, vaikuttaa lapsiin kielteisesti, kuten varsinainen fyysinen väkivaltaakin. Se heikentää luottamusta aikuisiin, lisää varuillaan oloa ja johtaa erilaisiin sopeutumiskäyttäytymisen muotoihin. Pitkäkestoisen riitelyn vaikutusta pahentaa, mikäli lapsi sidotaan riitaan, todistajaksi, erotuomariksi tai liittolaiseksi. Tätä kautta varsinainen eroprosessi voi hyvin edetessään vapauttaa lasta paineisesta tilanteesta, mutta toisaalta pitkittyvä riitainen prosessi voi olla myös lapsen kannalta turhauttavasti ”lisää samanlaista”.

Lapsen pelot, ahdistuneisuus ja mielialaoireet, aggressiivisuus, alhainen itsetunto tai itseä vahingoittava käytös ovat sekä väkivaltakokemuksiin että riitaisaan eron tutkimuksissa yhdistettyjä oireita. Vastaavasti myös muihin lapsuusajan haitallisiin kokemuksiin, esim. vanhemman mielenterveyshäiriöihin tai päihdehäiriöihin, on todettu liittyvän kohonnut riski saman tyyppisiin oireisiin.

Esimerkkinä lapsen oireiden tai käyttäytymisen muutosten alkuperään liittyvien tulkintojen ongelmasta käy lapsen yliseksualisoitunut käyttäytyminen. Tätä pidetään herkästi seksuaalisen väkivallan kokemusten merkkinä, mutta oireen esiintyminen on yhteydessä myös muunlaisiin väkivalta- tai traumakokemuksiin ja tiettyihin psykiatrisiin sairauksiin, kuten käytöshäiriöihin. Nämä ovat esiintyvyydeltään huomattavasti seksuaalista hyväksikäyttöä yleisempiä. Näin ollen lapsen erilaisen oireilun syiden ymmärtäminen vaatii aina kattavaa ja moniammatillista selvitystä sekä laajaa tiedonkeruuta.

Selvitystyössä huomioidaan ainakin seuraavat asiat, jotka liittyvät väkivallan ja eroriidan aiheuttamiin oireisiin:

- Lapsuuden haitallisilla kokemuksilla, kuten perheen sisäiselle väkivallalle altistumisella, on lapseen välittömiä ja pitkäaikaisia vaikutuksia, jotka ulottuvat niin tunne-elämään kuin sosiaaliseen ja kognitiiviseenkin kehitykseen.
- Usein väkivaltatilanteiden, laajemmin perheen häiriintyneen vuorovaikutuksen sekä muiden riskitekijöiden erottaminen saati mittaaminen, on olosuhdeselvitys työssä vaikeaa.
- Lapsi ei välttämättä oireile ulkoisesti, vaikka kokisi merkittävää haittaa.
- Lasten väliset erot käyttäytymisen muutoksissa ja psyykkisissä oireissa, niin väkivallan kuin eroriitaan liittyvien oireiden osalta, ovat suuria.
- Mikään yksittäinen oire ei ole spesifinen väkivallalle altistumisen oire.
- Väkivallan ja jatkuvan riitelyn vaikutuksia lapsen käyttäytymiseen ja psyykkiseen pahoinvointiin ei voi täysin erottaa toisistaan.
- Useat lasten ja nuorten yleisistä psyykkisistä oireista ovat myös väkivaltaan liittyviä oireita tai välittömään vanhempien eroon liittyviä sopeutumisreaktioita, jos vanhempien ero on hyvin riitaisa.
- Lasten ja nuorten ahdistus-, pelko- ja masennusoireet ovat niin yleisiä, että niiden yhdistäminen tiettyyn aiheuttavaan tekijään on hyvin vaikeaa etenkin ilman kattavaa psykologista arviota ja psykiatrista tutkimusta.
- Lasten ja nuorten palveluissa ei riittävän systemaattisesti kysytä väkivallalle altistumisesta, jolloin ilmiö on usein jäänyt piiloon.
- Väkivallalle altistuneet lapset käyttävät erilaisia sopeutumiskeinoja – osa näistä on haitallisia ja saa esimerkiksi lapset kieltämään tai vähättelemään väkivalta-kokemuksiaan.
- Väkivallalle altistuneita lapsia voidaan auttaa, ja tähän tarkoitukseen on kehitetty useita vaikuttavaksi osoitettuja hoitomuotoja.
- Väkivallan tai sen uhan pysäyttäminen vähentää lapsen kokemia suoria haittoja, mutta on etenkin toistuvalla väkivallalle altistuneiden kohdalla yksinään riittämätön keino turvaamaan lapsen tai nuoren psyykkistä hyvinvointia.

4.4.2 Väkivallan tunnistaminen ja huomioiminen selvityksessä

Perheessä voi esiintyä erimuotoista väkivaltaa sekä ennen eroa että sen jälkeen. Pelkkä ero itsessään on lähisuhteväkivallan merkittävä riskitekijä.

Lapsenhuoltolaissa huoltajalle on asetettu lasta kohtaan suojeluvelvollisuus kaikenlaiselta lapseen kohdistuvalta väkivallalta. Vanhemmat ja muut huoltajat eivät saa kohdistaa lapseen min-käänlaista väkivaltaa, huonoa kohtelua tai hyväksikäyttöä. Lain mukaan lasta on suojeltava myös puolisoiden väliseltä väkivallalta, sillä sen tiedetään tutkitusti olevan äärimmäisen haitallista lapsen kehitykselle, vaikka väkivalta ei kohdistuisikaan suoraan lapseen itseensä.

Lähiuhteissa todennäköisesti yleisin väkivallan muoto on henkinen väkivalta. Samalla se voi olla haastavaa tunnistaa, sillä kyse on usein pitkään jatkuneesta toksisesta dynamiikasta ja vahingollisesta käytöksestä, esimerkiksi toisen alistamisesta, vähättelystä, kontrolloinnista tai jatkuvasta solvaamisesta, josta ei jää näkyviä fyysisiä vammoja. Lisäksi osapuolten voi olla vaikeaa tunnistaa tai ottaa itse puheeksi henkisen väkivallan kokemuksiaan.

Henkisessä väkivallassa on kuitenkin aina kyse toisen psyykkisen hyvinvoinnin vahingoittamisesta. Henkinen väkivalta voi esimerkiksi aiheuttaa sekä lapsessa että vanhemmassa perusteltua pelkoa väkivaltaista vanhempaa kohtaan, mikä on osattava erottaa kosto- tai kiusaamistarkoituksessa tapahtuvasta toisen vanhemman välttämiskäyttäytymisestä. Näistä syistä henkisen väkivallan tunnistaminen ja tilanteen huolellinen kartoittaminen selvityksessä on aivan olennaista lapsen parasta arvioitaessa.

Vieraannuttaminen henkisen väkivallan muotona

Eroriitoihin voi liittyä myös toisen vanhemman vanhemmuuden sekä lapsen ja vanhemman kiintymyssuhteen sabotointia yhtenä henkisen väkivallan muotona. Tätä kutsutaan usein vieraannuttamiseksi. Tyypillisimmin tämä näkyy esimerkiksi tapaamisten ja yhteydenpidon perusteettomana estämisenä tai toisen vanhemman mustamaalaamisena.

Samassa perheessä voi esiintyä erityyppistä väkivaltaa ja vieraannuttamistyyppistä käyttäytymistä jopa saman ihmisen taholta. Samalla on syytä muistaa, että lapsen vieraantumisen yhdestä vanhemmasta ei aina ole seurausta toisen vanhemman käyttäytymisestä, vaan voi johtua esimerkiksi väkivallasta, laiminlyönnistä tai siitä, ettei vanhempi vastaa lapsen kehityksellisiin tarpeisiin.

Vieraannuttamisen käsite on epätarkka ja osin kiistanalainen, ja sitä voidaan käyttää myös perusteettomasti. Tutkijoiden valtavirran mielestä tulisikin puhua mieluummin vieraannuttavista toimintatavoista ja käyttäytymismalleista, ei diagnoosiin rinnastettavissa olevasta lapsen oirekombinaatiosta tai ”syndroomasta”. Vanhemman vieraannuttamistyyppinen käyttäytyminen, puheet ja toiminta voi olla tietoista tai tiedostamatonta.

Mikäli toista vanhempaa vahingoittavaa vieraannuttamistyyppistä käyttäytymistä on havaittavissa tai toinen vanhempi tuo esiin, että tällaista häneen kohdentuu, tulisi aina kysyä tältä vanhemmalta ja kuvata mahdollisimman konkreettisesti, mitä tällä tarkoitetaan.

Selvityksessä on tärkeää kuvata, mitä ja milloin on havaittu ja selittykö vanhemman toiminta tai lapsen käyttäytyminen vieraannuttamisen sijaan muilla syillä. Vain tätä kautta on mahdollista arvioida, onko kyse vieraannuttamistyyppisestä käyttäytymisestä vai esimerkiksi perustellusta pelosta johtuvasta yrityksestä suojata lasta.

Jos lapsen kohdistuu väkivaltaa tai sen uhkaa ja tämä selittää toisen vanhemman tai lapsen toimintaa, ei vieraannuttamisen käsitettä tule käyttää ollenkaan. Näiden tilanteiden erottaminen vieraannuttamisesta on tärkeää mutta usein hyvin vaikeaa ja vaatii huolellista paneutumista asiaan mahdollisimman laajan taustamateriaalin perusteella.⁸⁷ Vieraannuttaminen ei koske myöskään tilanteita, joissa toinen vanhempi on itse halunnut olla vähemmän vuorovaikutuksessa lapsensa kanssa tai lapsi haluaa etääntyä vanhemmasta omaehtoisesti.

Lapsen turvallisuuden varmistamiseksi ja tilanteen hahmottamiseksi on tärkeää arvioida, minkäasteisia haasteita tai riskejä vieraantuneen vanhemman ja lapsen suhteeseen liittyy. Ovatko vanhemman toimintatavat tavanomaisesta kasvatuksesta poikkeavia ja haitallisia lapselle? Onko lapsen kohdistunut kuritusväkivaltaa tai muuta henkistä tai fyysistä väkivaltaa tai seksuaaliväkivaltaa? Onko lapsi joutunut todistamaan vanhempien välistä parisuhdeväkivaltaa? Entä mikä on lapsen turvallisuuden kokemus tällä hetkellä? Miten todennäköistä on väkivallan ja vainon uusiutuminen tai näille altistuminen?

⁸⁷ https://issuu.com/ensi-jaturvakotienliitto/docs/digi_etl_vaativa_eroty_2021_sivuttain

Aiemmin esiteltyä hypoteesiajattelua voi hyödyntää myös vieraannuttamista koskevien väitteiden arvioinnissa ajattelun apuvälineenä:

Hypoteesiajattelua koskeva esimerkki vieraannuttamisesta:

Lähtökohta:

Toinen vanhempi ei voi tavata lasta, vaikka haluaisi ja kykenisi siihen.

Esitetyt väitteet tai viitteet vieraannuttamisesta:

Esimerkiksi: Onko viitteitä siitä, että toinen vanhempi estää aktiivisesti tapaamisia, manipuloi lasta toista vanhempaa vastaan tai esittää katteettomia syytöksiä?

Mitä vaihtoehtoisia selitysmalleja tilanteelle voi olla:

Lapsen ja toisen vanhemman aidosti heikko suhde lapsen kokemuksena, vanhemman olosuhteet lapsen kannalta puutteelliset, yleinen tai spesifi turvattomuus, jokin yksittäinen ja eskaloitunut konflikti lapsen ja tapaamattoman vanhemman välillä ja niin edelleen.

Lopuksi arvioidaan kaikki vaihtoehtoiset selitykset ja pohditaan mikä selitys saa tehdyistä havainnoista eniten tukea. Arvioinnissa kiinnitetään huomiota erityisesti siihen, millainen oli vanhemman ja lapsen suhde perhe-elämän aikana ja millainen se on eron jälkeen. Tällöin otetaan huomioon osapuolten parisuhteen päättymiseen liittyvät pettymykset, katkeruus, viha ja mahdollinen kostoajattelu, symbioottinen suhde lapseen mahdollisena taustavaikuttimena tai lapsen käyttäminen oman koston välineenä.

Kiinnitä erityisesti huomiota siihen, saako joku selitysmalli tukea muusta kuin vanhempien omista kertomista, esimerkiksi huoltokiistan suhteen neutraalin tahon kirjauksesta tai toisen viranomaisen tekemästä huomiosta.

Kaikkein vakavimman väkivallan, kuten henkirikoksen tai jopa perhesurman riski on niin ikään eron yhteydessä koholla, vaikka toteutuneet tapaukset ovatkin onneksi harvinaisia. Viranomaisen tulisi kuitenkin väkivaltaa tai sen uhkaa kokeneen kohdalla arvioida väkivallan riskiä ja erityisesti siihen liittyvää kuoleman ja hengenvaarallisen väkivallan vaaraa. Erityisen huolellisesti tulisi arvioida tilanteet, joissa on samanaikaisesti läsnä useita erityyppisiä riskitekijöitä, kuten aikaisempaa väkivaltaa, äärimmäistä mustasukkaisuutta ja kontrolloivaa käytöstä, väkivallan tekijän päihde- tai mielenterveysongelma sekä akuutti erokriisi.

Selvitystyön tekijällä on vastuu väkivallan puheeksi ottamisesta ja perheen tilanteen selvittämisestä, jotta tuomioistuimen on mahdollisuus ottaa väkivalta huomioon lapsen edun mukaista ratkaisua pohiessaan. Selvittäjällä on tärkeää olla riittävä ymmärrys lähisuhdeväkivallasta ilmiönä sekä sen haitallisista vaikutuksista lapsen hyvinvointiin. THL ylläpitää sivuillaan maksuttomia verkkokoulutuksia, joilla voi syventää lähisuhdeväkivaltaan liittyvää osaamistaan ja tietojaan toimivista menetelmistä.

4.4.3 Väkivallan puheeksi ottaminen

Selvitystyön aikana turvallisinta on ottaa väkivalta puheeksi kummankin osapuolen kanssa erillistapaamisissa. Ennen tapaamista selvitystyön tekijän on hyvä pyrkiä hankkimaan esitietoa siitä, onko perheessä ollut väkivaltaa. Nämä tiedonjyvät auttavat luomaan kokonaiskuvaa tilanteesta, sillä tyypillistä on, että vanhempien kuvaukset perheen todellisuudesta eroavat toisistaan merkittävästi. Väkivallasta voi kysyä suoraan ja kuunnella ja kartoittaa tilanne rauhassa. On uskallettava olla rohkea ja aloitteellinen sekä luottaa omaan ammattitaitoon.

Väkivallan puheeksi ottamisen ja kartoittamisen tueksi on kehitetty THL:n sivuilta löytyvä työväline, Lähisuhdeväkivallan suodatin- ja kartoituslomake. Se soveltuu käytettäväksi kummankin vanhemman kanssa erikseen myös sosiaalilautakunnan selvitystyössä. Jos ilmenee, että väkivaltaa

on esiintynyt runsaasti tai riskitekijöitä on samanaikaisesti useita, tilanteen arvioimisen apuna voi käyttää niin ikään THL:n sivuilta löytyvää vakavan parisuhdeväkivallan MARAK-riskinarviointilomaketta. Lasten tapaamisten osalta väkivallasta kysymisen ohjeistus löytyy tämän oppaan luvussa Väkivallasta kysyminen lapselta.

Jos väkivalta nousee esiin selvitystyön aikana, selvittäjän tulee huolehtia osapuolten palveluohjauksesta näiden tarpeiden mukaisesti. Jos tilanne on akuutti, väkivallan uhri voi tarvita tuekseen turvasuunnitelman, ja hänet voi lapsineen ohjata turvakotiin. Myös väkivallan tekijä tarvitsee apua ja tukea väkivaltaisen käyttäytymisen lopettamiseksi. Häntä voi motivoida matalan kynnyksen palveluiden, kuten väkivallan katkaisuohjelmien, piiriin se, että väkivallattomuus on edellytys laadukkaaseen vanhemmuuteen.

Muilla perheen kanssa työskennelleillä tahoilla, kuten lastensuojelulla voi olla paljon olemassa olevaa tietoa lapsesta ja hänen perheestään esimerkiksi kirjauksien muodossa. Aiempiin asiakirjoihin tutustuminen on tärkeää, ja siihen tulee varata riittävästi aikaa.⁸⁸

On syytä selvittää, missä palveluissa perheen eri jäsenet ovat olleet asiakkaina, ja pyytää eri toimijoilta tarpeelliset asiakirjat⁸⁹. Asiantuntijoiden käyttöä ja asiantuntijalausuntoja tulisi hyödyntää etenkin pitkittyneissä ja konfliktoituneissa erotilanteissa, joissa taustalla on myös lähisuhdeväkivaltaa tai vainoa.

Väkivalta on kirjattava tarkasti osaksi selvitystä. Perheessä esiintynyt väkivalta on lapsen edun ja turvallisuuden arvioimiselle merkityksellistä. Selvät tosiasiat, kuten haetut ja annetut lähestymiskiellot tai rikostuomiot, kirjataan sellaisinaan. Väkivaltaväitteistä kirjataan, kuka on väittänyt ja mitä. Hyvin tärkeää on myös kirjata, kuka pelkää ja ketä. Jos väkivallan takia on haettu apua, kirjataan tieto mahdollisista palvelukäynneistä. Väkivallan kartoittamiseen ja riskin arviointiin käytetyistä lomakkeista tiedot kirjataan olennaisilta osin. Jos osapuolet ovat yhtä mieltä siitä, että väkivaltaa on esiintynyt, se on tärkeää kirjata. Jos selvittäjä havaitsee väkivallasta aiheutuneita vammoja, ohjataan henkilö terveydenhuoltoon, jossa tehdään tarvittavat tutkimukset, ja asia etenee poliisiin tutkittavaksi. Jos vammoista on saatavilla lääkärintodistuksia, nämä tiedot kirjataan ylös.

Selvitykseen sisällytettävät salassa pidettävät tiedot asianosaisista edellyttävät aina yksilökohtaista harkintaa kussakin tilanteessa. Tätä harkitaan lapsen edun mukaisesti eli pohditaan sitä, mitä tietoja kulloinkin kyseessä olevan lapsen osalta on pidettävä asian ratkaisemisen tai asian selvittämisen kannalta välttämättöminä tietoina. On hyvä tarvittaessa olla yhteydessä asiaa käsittelevään tuomariin.

4.4.4 Riidan, konfliktin ja väkivallan erot: Milloin sovintoa ei voida edellyttää

Väkivaltaisessa parisuhteessa valta-asetelma tekijän ja kokijan välillä on vääristynyt. Valta-asetelma säilyy vinoutuneena myös eron jälkeen. Tilanteissa, joissa väkivallan tekijä ja kokija/uhri kohtaavat, voi väkivallan kokija tuntea tekijää kohtaan voimakasta pelkoa. Hän voi myötäillä tekijää, eikä uskalla ilmaista mielipidettään, koska pelkää sanojensa seurauksia sekä tekijän vihaa ja kosta. Vaikka kohtaamistilanne olisi ulkoisesti turvallinen, turvattomuus voi tulla konkreettisesti esiin kohtaamistilanteen jälkeen, esimerkiksi tekijä voi lähestyä kokijaa tämän ollessa kotona. Tämän vuoksi väkivallan tekijää ja kokijaa tulee tavata erikseen.

Selvitystyöntekijän on oltava todella tarkkana siinä, että ei omalla toiminnallaan painosta vanhempaa yhteiseen tapaamiseen, kun väkivalta on tullut tietoon. Selvitystyöntekijällä tulee olla ymmärrystä väkivallasta, sen eri muodoista ja siihen liittyvistä ilmiöistä.

Väkivallan tekijä voi vaikuttaa uhrin/kokijan mielipiteeseen sanattoman viestinnän kautta, ja kokija voi tulkita nopeasti, kuinka hänen sanomisensa ja käyttäytyminen vaikuttavat tekijään sekä aktivoida kokijan pelkoa. Tämä on myös yksi peruste erillisille tapaamisille.

Huomiota tulee kiinnittää siihen, mitä vanhempi kertoo toisesta vanhemmasta tai lapsesta selvityksen aikana. Kohdistuuko puhe enemmän toiseen vanhempaan ja vanhemman mustamaalaamiseen

⁸⁸ Katso luku Tietojen hankkiminen selvitystä varten.

⁸⁹ Katso luku Tietojen hankkiminen selvitystä varten.

tai arvosteluun vai lapsen ja lapsen edun pohdintaan? Mikäli puhe keskittyy ainoastaan toiseen vanhempaan, on työntekijän syytä pohtia, voisiko taustalla olla lähisuhdeväkivaltaa, vainoa tai pakottavan kontrollin muotoja. Siksi suoraan asiasta kysyminen jo prosessin alkuvaiheessa on tärkeää.

Mikäli tekijä kiistää kaiken väkivallan ja syyttää tai mustamaalaa kokijaa, on tilanne kokijan näkökulmasta haasteellinen. Tällaisissa tilanteissa kokija voi äärimmillään jättää väkivaltakokemuksensa kertomatta, koska ne tulkitaan tekijän mustamaalaamiseksi ja panetteluksi.

Tutkimuksessa on jaoteltu huoltoriitoja esimerkiksi seuraavasti:

- 1) lapsella on kaksi tasaväkistä vanhempaa, jotka haluavat ulkopuolisen päätöksen asiaan eli ”tasapeliriidat” (50 %)
- 2) psykososiaaliset riidat (41 %)
- 3) patologiset riidat eli high conflict -riidat (9 %)⁹⁰.

Kaikkein vaativimmat erotilanteet ovat niitä, joihin kietoutuu varsinaisen huolto- ja tapaamisriidan lisäksi lapsen kaltoinkohtelua ja traumatisoitumista, väkivaltaa tai sen uhkaa, seksuaalirikosepäilyjä jopa perhesurman riski.

Ensi- ja turvakotien liiton Turvassa-hankkeessa (2019–2021) yllä mainittua huoltoriitojen jaottelua on kirkastettu edelleen⁹¹. Selvitystyöskentelyssä tulisi siten tunnistaa, milloin on kyse 1) eroriidasta, jossa on kaksi tasavertaista vanhempaa, 2) pitkittyneestä korkean tason konfliktista (high conflict), johon liittyy psykososiaalisia ongelmia ja lapsen vetäminen mukaan konfliktiin, ja milloin kyseessä on 3) korkean riskin erotilanne (high risk), jossa väkivalta tai sen uhka, pakottava kontrolli ja vaino jatkuvat eron jälkeen⁹². Selvitystyössä on oleellista tunnistaa väkivallan eri ilmenemismuodot ja näiden vahingollinen vaikutus lapsen kehitykselle ja ottaa nämä huomioon vanhempi-lapsisuhteiden arvioinnissa. Väkivallasta tulee käyttää oikeita termejä ja ilmiö nimetä tarvittaessa väkivallaksi.

Väkivaltakokemuksia ei koskaan tule vähätellä tai ohittaa, sillä ne ovat kokijan kokemusta. Etenkin henkistä väkivaltaa tai välineellisesti tai lapsen kautta tapahtuvaa häirintää ja vainoamista on usein vaikea todentaa. Ilmiöt myös sekoittuvat toisiinsa, joten mm. vieraannuttamistyyppisen käyttäytymisen, pakottavan kontrollin, huoltoriidan ja väkivallan väliset erot tulisi pyrkiä tunnistamaan ja huomioimaan selvitystyössä. Jokaisella ilmiöllä on omat erityispiirteensä ja seurauksensa.

Huoltoriitatilanne itsessään voi olla osa väkivallan kierrettä ja siihen liittyvää henkisen väkivallan käyttöä (ks. Hautanen 2010). Huoltoriita voi myös nostaa esiin aiemmin alkaneen väkivallan tai pahentaa sitä, tai väkivalta voi alkaa vasta sen yhteydessä.

Tasapeliriidoissa on parhaat edellytykset löytää lapsen edun mukainen ratkaisu sovitteluneteltyssä. Sovintoratkaisua ei voi edellyttää väkivallan esilletulon jälkeen. Jos väkivallan kokija/uhri haluaa silti sovittelua, tulee ammattilaisten varmistaa hänen aidot toiveensa sekä turvallisuus.

Tilanteissa, joissa ei ole esteitä sovittelulle tai sopimiselle, selvitystyöntekijällä on velvoite tukea vanhempia asian sopimiseen, jos sille on edellytyksiä. Toki lainsäädännössä keskeinen ja ensisijainen lähtökohta on, että lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva asia on ratkaistava ennen kaikkea lapsen edun mukaisesti.

4.5 Asianosaisen mukana oleva avustaja ja tukihenkilö

Hallintolain mukaan asianosainen saa hallintoasiassa käyttää asiamiestä ja avustajaa. Tarvittaessa tapaamisessa voi osapuolten lisäksi olla läsnä tukihenkilö toiselle tai molemmille osapuolille. Osapuolten tulee kuitenkin ensin suostua siihen, että tukihenkilö on läsnä yhteistapaamisessa.

Jos avustaja tai tukihenkilö käyttäytyy selvitystilanteessa sopimattomasti tai haittaa selvitystyön tekemistä, asiasta voi keskustella vanhemman kanssa ja ehdottaa, että vanhemmalle ja varsinkin

⁹⁰ Auvinen (2006)

⁹¹ Vaitomaa ym. (2021)

⁹² https://issuu.com/ensi-jaturvakotienliitto/docs/digi_etl_vaativa_eroty_2021_sivuttain

tapaamisessa paikalla mahdollisesti olevalle lapselle voisi olla helpompaa päästä aitoon ja luontevaan vuorovaikutukseen selvitystyön tekijöiden kanssa, jos paikalla ei ole muita henkilöitä. Tämä voi tukea myös selvitysprosessin laatua.

Asiamiestä tai avustajaa koskee salassapitovelvollisuus. Avustaja ei saa luvattomasti ilmaista vanhemman hänelle asian hoitamista varten uskomaa luottamuksellista tietoa. Sama koskee niin ikään muuta henkilöä, joka toimeksiannosta tai muutoin osallistuu vanhemman asian hoitamiseen.

4.6 Yhdenvertaisuuden edistäminen ja kulttuurisensitiivisyys

Vaikka vanhempia tulee selvitysprosessissa kohdella yhdenvertaisesti, toisinaan esiintyy tilanteita, joissa vanhemmat ovat lähtökohtaisesti hyvin eriarvoisessa asemassa toisiinsa nähden. Toisen vanhemman alisteinen asema voi liittyä esimerkiksi heikompaan kielitaitoon tai sosioekonomiseen tilanteeseen tai usean eri tekijän yhdistelmään. Tämä on syytä huomioida myös selvitystyössä. Yhdenvertaisuusvaltuutetun sivuilta löytyy materiaalia sellaisten syrjintäperusteiden tunnistamisen tueksi, jotka voivat johtaa toisen osapuolen epäedullisempaan asemaan esimerkiksi viranomaisasioinnissa.⁹³

Yhdenvertaisuuslain (1325/2014) mukaan viranomaisen velvollisuus on edistää yhdenvertaisuutta. Sen on omalla toimialallaan arvioitava yhdenvertaisuuden toteutumista esimerkiksi asioiden valmistelussa ja päätöksenteossa.

Silloin kun toimitaan vammaisten henkilöiden kanssa, viranomaisen ja palveluita tarjoavan yksityisen toimijan tulee toteuttaa tarvittavat kohtuulliset mukautukset, jotta vammaisten ihmisten oikeus yhdenvertaisiin sosiaali- ja terveystalouteihin toteutuu yksittäisissä asiointitilanteissa.

Sosiaalihuollon asiakaslain mukaan asiakkaalla on oikeus saada sosiaalihuollon toteuttajalta laadultaan hyvää sosiaalihuoltoa ja hyvää kohtelua ilman syrjintää. Asiakasta on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata ja että hänen vakaumustaan ja yksityisyyttään kunnioitetaan. Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on otettava huomioon asiakkaan toivomukset, mielipide, etu ja yksilölliset tarpeet sekä hänen äidinkieltensä ja kulttuuritaustansa.⁹⁴

Kulttuurisen kompetenssin eli osaamisen käsite tarkoittaa kaikista kulttuuritaustoista tulevien ihmisten kunnioittamista sekä syrjimättömän ilmapiirin rakentamista ja vaalimista yhteiskunnassa. Se tarkoittaa myös palveluiden järjestämistä, saatavuutta ja saavutettavuutta niin, että eri taustoista tulevien ihmisten osittain erilaiset tarpeet otetaan huomioon.

Ammattilaisten kulttuurinen kompetenssi muodostuu kulttuurisesta tiedostamisesta, tunteuksesta, taidoista, kohtaamisesta ja motivaatiosta, jossa omia kulttuurisia tottumuksia ja arvoja peilataan toisten kulttuurien tottumuksiin ja arvoihin.

Kulttuurisensitiivisyydellä tarkoitetaan ammattilaisen kulttuurisesti kunnioittavia vuorovaikutustaitoja ja arvostavaa sekä sanallista että sanatonta kohtaamista ja viestintää ammattilaisen ja asiakkaan välillä niin, että kummallakin osapuolella on oikeus oman kulttuurinsa ilmaisuun ja sen kanssa hyväksytyksi ja kuulluksi tulemiseen. Kulttuurisensitiivisyys on halua, kykyä ja herkkyyttä ymmärtää eri taustoista tulevaa ihmistä.

Kulttuurisensitiivinen lähestymistapa ja räätälöidyt palvelut ovat keino kasvattaa luottamusta viranomaisiin ja yhteiskunnan tarjoamiin palveluihin.

Henkilöllä on oikeus saada tulkkauspalveluita, jos hän ei osaa suomen tai ruotsin kieltä tai hän ei vammaisuutensa tai sairautensa vuoksi voi tulla ymmärretyksi⁹⁵. Tulkin tilannut viranomaisen maksaa tulkkauksesta aiheutuvat kulut, koska laki velvoittaa viranomaisen järjestämään ammatitulkkauksen tarvittaessa.

Selvitystyössä yhdenvertaisuuden edistäminen voi tarkoittaa sitä, että huolehditaan asianmukaisesta tulkin käytöstä tapaamisissa. Tulkkiavusteinen työskentely vaatii perehtyneisyyttä, mutta ei

⁹³ <https://syrjinta.fi/etusivu>

⁹⁴ SHAL 4 §

⁹⁵ Kielilaki (423/2003)

erityistaitoja. Ammattitulkki varataan aina, kun lapsen tai asianosaisen kanssa ei ole yhteistä kieltä. Myös tulkin osalta on kiinnitettävä huomiota siihen, ettei hän ole esteellinen asianosaiseen nähden.

Kulttuurisensitiivinen lähestymistapa tarkoittaa selvitystyössä henkilön yksilöllistä kohtaamista ja hyvin mahdollisesti hieman pidemmän tapaamisajan varaamista ja selkokielisempää asiakasohjausta. Muualta Suomeen muuttaneelta vanhemmalta voi kysyä hänen kulttuuristaan, tavoistaan ja arvoistaan oletusten tekemisen sijaan. On hyvä muistaa, että eri kulttuuritaustasta tulevalle voi olla vaikeuksia nimetä kokemuksiaan, vaikka hän käyttäisi tulkkia. Selvitystyössä kannattaa siksi olla mahdollisimman avoin ja kärsivällinen.

Yhteinen kieli löytyy tulkin avulla

Ennen tulkkausta	Tulkaustilanteessa
 Tilataan tulkki aina kun asiakkaan kanssa ei ole yhteistä kieltä.	<div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="border: 1px solid gray; border-radius: 15px; padding: 5px; background-color: #f0f0f0;">Käytän lyhyitä puheenvuoroja.</div> <div style="border: 1px solid gray; border-radius: 15px; padding: 5px; background-color: #f0f0f0;">Puhun suoraan asiakkaalle.</div> <div style="border: 1px solid gray; border-radius: 15px; padding: 5px; background-color: #f0f0f0;">Tulkkina minulla on salassapito- ja vaitiolovelvollisuus.</div> </div> <div style="text-align: center; margin: 10px 0;"> <p>Ammattilainen Tulkki</p> <p>Asiakas</p> </div> <div style="border: 1px solid gray; border-radius: 15px; padding: 5px; background-color: #f0f0f0; margin-top: 10px;">Tulkki on mukana minua varten, että ymmärrän ammattilaista ja hän minua.</div>
 Tutustutaan tulkkivälitteiseen työskentelyyn ja oman organisaation tulkinvarauskäytäntöihin.	 Ammattilainen, muista kertoa asiakkaalle tulkin rooli
 Suositetaan ammatti- ja yliopistotutkinnon suorittaneita tulkkeja.	
 Toteutetaan mahdollisuuksien mukaan asiakkaan toiveita tulkista.	
 Varataan kaksinkertainen aika tapaamiseen.	
 Suositetaan mielenterveysasioissa läsnäolotulkkausta.	
 Terveyden ja hyvinvoinnin laitos	www.thl.fi/monet
 TURVAPAikka-, MAAHANMUUTTO- JA KOTOUTTAMISRAHASTO Euroopan unionin tuella	

5. Lapsen mielipiteen selvittäminen ja lapsen haastatteleminen

5.1 Mitä osallisuus, mielipiteen selvittäminen ja kuuleminen tarkoittavat?

Vuonna 2019 uudistunut lapsenhuoltolaki painottaa vahvasti lapsen osallisuutta hänen huoltoaan ja tapaamisoikeuttaan koskevassa asiassa. Lapsen osallisuudella tarkoitetaan yleisesti sitä, että lapsen mielipiteitä ja näkemyksiä kuunnellaan ja lapsen mielipide otetaan aktiivisesti huomioon päätöksenteon vaiheissa. Lapsen osallisuus ei tarkoita itsemääräämisoikeutta, joka tarkoittaa oikeutta tehdä itse päätöksiä.⁹⁶

Lapsenhuoltolain 11 § käsittelee lapsen osallisuutta hänen huoltoaan ja tapaamisoikeuttaan koskevassa asiassa. Lapsen omat **toivomukset** ja **mielipide** on selvitettävä ja otettava huomioon huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa sikäli kuin se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista. Vähimmillään tämä tarkoittaa sitä, että vanhemmat keskustelevat lapsen kanssa ja välittävät tiedon tuomioistuimelle tai sopimuksen vahvistavalle sosiaalilautakunnalle.⁹⁷

Lapsen oikeus tulla kuulluksi on lapsen oikeus, ei velvollisuus⁹⁸. Koska lapsi ei ole asianosaisena huoltoriidassa, hänellä ei ole itsenäistä, juridista puhevaltaa. Kuuleminen on lapselle varattu tilaisuus ilmaista toivomuksensa ja mielipiteensä. Kuuleminen on myös lapsen mahdollisuus kertoa omasta tilanteestaan ja ajatuksistaan.

Kuulemisella tarkoitetaan juridisesti joko sitä, että henkilöllä on puhevalta asiassa ja asianosaisasema, jolloin häntä on kuultava hallintolain tai oikeudenkäyntimenettelyä koskevien säännösten mukaisesti. Kuuleminen voi toisaalta tarkoittaa myös sitä, että lasta kuullaan epämuodollisesti erilaisten toimintojen yhteydessä, esimerkiksi koulussa tai lastensuojelussa.⁹⁹ Selvityksen tekemisessä lapsi ei ole asianosainen, eikä hänellä ole puhevaltaa, joten lapsen kuulemisesta ei ole kyse menettelyllisestä kuulemisesta.

Harkittaessa lapsen mielipiteelle annettavaa painoarvoa keskeisiä tekijöitä ovat mielipiteen muodostamisen edellytykset eli päätöksentekokyky, lapsen saama tieto mielipiteen muodostamisen tueksi, huolellinen harkinta sekä tahdon ilmaiseminen ilman pakkoa ja painostusta. Tarkoitus ei ole lapsen kautta selvittää esimerkiksi vanhempien väitteiden todenperäisyyttä, vaan antaa lapselle aidosti mahdollisuus kertoa mielipiteistään ja toivomuksistaan¹⁰⁰.

Lähtökohta on, että lasta kuullaan selvityksen tekemisen yhteydessä, mutta se on mahdollista myös tuomioistuimessa. Kuuleminen tuomioistuimessa voi olla tarkoituksenmukaista esimerkiksi silloin, kun lapsen kuulemisesta sosiaalitoimissa on kulunut aikaa tai kun olosuhteet ovat sen jälkeen muuttuneet. Jos selvitys olisi tarpeen vain lapsen kuulemista varten, on kuuleminen yleensä sopivampaa tuomioistuimessa.¹⁰¹

Arvioitaessa lapsen kuulemisen tarpeellisuutta tuomioistuimessa on huomioitava, että häntä on voitu kuulla jo aiemmissa vaiheissa, sekä se lähtökohta, että kuuleminen vanhempien välisessä riita-asiassa on usein lapselle kuormittavaa. Lapsen aitoon osallisuuteen ja kuulluksi tulemiseen liittyy, että hänellä on mahdollisuus myös olla tulematta kuulluksi ja kertomatta näkemyksiään.¹⁰² Lapselle tulee kertoa myös se, että vanhemmat saavat tietoonsa sen, mitä hän on kertonut.

⁹⁶ Pajulammi (2014)

⁹⁷ LHL 11 § 1 momentti; HE 88/2018 vp.

⁹⁸ Katso luku Lapsen oikeuksien perusta.

⁹⁹ Pajulammi (2014), 143

¹⁰⁰ Tolonen & Linnanmäki, 199

¹⁰¹ HE 88/2018 vp.

¹⁰² LaVM 12/2018 vp.

On syytä huomioida, että lapsella voi olla turvaton olo sen vanhemman seurassa, joka on ollut väkivaltainen. Näin voi käydä, vaikka lapsen ei ole suoranaisesti kohdistunut väkivaltaa. Tämän vuoksi on tärkeää tunnistaa sekä huomioida väkivallalle altistumisen seuraukset lapsen näkökulmasta käsin.

Lapsen näkemysten selvittäminen

Lapsen mielipiteen selvittäminen on paljon muutakin kuin lapsen kuuleminen asiassa. On erityisen tärkeää kerätä mahdollisimman laajasti tietoja lapsen ja perheen tilanteesta (ks. Vanhempien ja lapsen elämäntilanne) ja tarvittaessa tarkentaa mahdollisimman selkeästi missä asioissa lapsen mielipidettä kaivataan (mitkä ovat selvityksen tavoitteet ja mitä tuomioistuin on pyytänyt selvittävän). Lapsen kertoma tulee aina suhteuttaa kysymyksenasetteluun, kerättyihin taustatietoihin ja perheen tilanteeseen (esim. Karttunen, 2010). Toisin sanoen, lapsen mielipide ei selviä yhdellä haastattelulla.

Kokonaisuutta arvioitaessa on huomioitava lapsen ikä, kehitystaso ja kehitystason mukana tuomat tarpeet sekä kuulemistilanteesta että arviota laadittaessa laajemminkin. Näin ollen on tärkeää, että selvitystä tekevilla työntekijöillä olisi mahdollisuus halutessaan konsultoida kehityspsykologista asiantuntijaa. Käytännössä tämä tarkoittaa myös sitä, että lapsen äänen kuuluminen arvioinnissa tarkoittaa hänen kehitystarpeidensa esille tuomista päätöksenteossa, vaikkei hän itse niitä osaisi pukea sanoiksi haastattelussa.

Kehityspsykologisesta näkökulmasta lapsen molemmat vanhemmat ovat lähtökohtaisesti lapselle tärkeitä. Lapsen joillekin kehitysvaiheille on ominaista, että lapsi tukeutuu enemmän toiseen vanhempaan. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö toinen vanhempi olisi lapselle tärkeä tai etteivät vanhempien roolit voisi tässä suhteessa jatkossa vaihtua. Koska lapsi useimmiten tuntee lojaliteettia molempia vanhempiaan kohtaan, tämä saattaa näyttytyä ristiriitana lapsen kertomassa, esimerkiksi riippuen siitä, kenen tuomana lapsi tulee tilanteeseen, kumman vanhemman luona lasta haastatellaan tai kumpi vanhempi sillä hetkellä elää vahvemmin lapsen mielessä. Tämän takia ja tasapuolisuuden vuoksi on hyvä kysyä samoja teemoja ja kysymyksiä lapselta toistamiseen molempien vanhempien saattamana tai kotona, jotta voidaan arvioida sitä, muuttuuko lapsen kertoma merkittävästi riippuen siitä kenen lähellä fyysisesti ja psyykkisesti lapsi haastatteluhetkellä on.

5.2 Miten lapsen haastattelu toteutetaan?

Lapsen mielipide on selvittävä mahdollisimman hienovaraisesti myös selvityksen tekemisen yhteydessä. Selvityksen tekemisessä noudatetaan lapsenhuoltolain 11 §:ää, joka koskee lapsen näkemysten selvittämistä huolto- ja tapaamisoikeutta koskevaa asiaa ratkaistaessa. Lain mukaan hänen kehitystasonsa on otettava huomioon, eikä selvittäminen saa aiheuttaa haittaa lapsen ja hänen vanhempiensa välisille suhteille. Lapselle on selostettava mielipiteen selvittämisen tarkoitus ja selvittämiseen liittyvä menettely. Erityisesti tulee kertoa, mitä vaikutuksia lapsen mielipiteellä on, ja se, ettei päätöksen tekeminen ole lapsen vastuulla.¹⁰³

Etenkin jo varttuneemmalle lapselle tulee kertoa, että hänellä on mahdollisuus tulla kuulluksi myös suoraan tuomioistuimessa. Jos lapsi haluaa tulla kuulluksi tuomioistuimessa, tämä on kirjattava selvitykseen.¹⁰⁴

Lähtökohta on, että selvitystä tehtäessä aina keskustellaan lapsen kanssa henkilökohtaisesti, jos se lapsen ikä ja kehitystaso huomioon ottaen on mahdollista ja lapsi suostuu keskusteluun. Keskustelu ei ole välttämätöntä, jos se on selvästi tarpeetonta. Tarpeetonta se voi olla esimerkiksi silloin, kun on kyse vain huoltomuodon muutoksesta tai kun tuomioistuin on pyytänyt selvitystä vain suppeasti rajatuista kysymyksistä.¹⁰⁵

¹⁰³ LHL 11 § 2 momentti; HE 88/2018 vp.

¹⁰⁴ HE 88/2018 vp.

¹⁰⁵ LHL 16 § 3 momentti; HE 88/2018 vp.

Lapsen mielipiteen ja toivomusten selvittäminen ei ole irrallista muusta selvitystyöstä, vaan se on osa muuta prosessia ja harkintaa. Ennen lapsen kuulemistä selvityksen yhteydessä on asiasta keskusteltava vanhempien kanssa. Työntekijän harkinnassa on se, onko tapaamisia yksi vai useampi. Jos vanhempi ei halua myötävaikuttaa lapsen kuulemiseen, vanhemmalle kerrotaan, että asia todetaan selvityksessä ja sillä voi olla vaikutusta päätösharkinnassa.

Lasta on tärkeää tiedottaa prosessista hänen ikätasoaan vastaavalla tavalla. Usein vanhemmat ovat avainasemassa tässä, sillä he tuntevat lapsensa viranomaisia paremmin. Selvitystyön tekijöiden on hyvä pyrkiä tukemaan vanhempia siinä, että he kertovat lapsentasoisesti riita-asiasta lapselle jo ennen lapsen omaa tapaamista selvittäjien kanssa. Lapsen vanhempien tulisi kertoa lapselle ennen selvitystyöntekijöiden ja lasten ensimmäistä tapaamista se, miksi työntekijä vierailee heidän kodissaan ja mihin teemaan asia, johon lapsen mielipidettä kysytään, liittyy. Selvitystyöntekijöiden tehtävä on edelleen varmistaa lapselta, onko hän halukas kertomaan mielipiteensä ja miten se käytännössä tapahtuu.

Lasta on tärkeää suojella vanhempien huoltoriidalta. Tämä korostuu erityisesti tilanteissa, joissa vanhempi pyrkii ohjaamaan lasta omista tarkoituseristään käsin, eli vaikuttamaan lapsen mielipiteeseen.

5.3 Lapsen mielipiteen selvittämisen sisältö

Lapselta selvitettäviä yleisiä asioita ovat etenkin lapsen suhde kumpaankin vanhempaan ja muihin merkittäviin ihmisiin, lapsen psyykinen ja fyysinen terveys, kehitystaso ikään nähden, lapsen näkemykset ja toiveet sekä se, missä määrin lapsi on ollut osallisena konfliktissa ja mikä vaikutus sillä on ollut lapseen. Tämän lisäksi kuulemisessa on useimmiten huomioitava erilaisia kysymyksenasetteluja, joihin on olemassa vaihtoehtoisia selitysmalleja. Siksi lapsen kuulemisen valmistelu lähtee niin ikään hypoteesiajattelusta.¹⁰⁶

Tärkeää on alkuun tehdä itselleen selväksi, mitä ollaan selvittämässä (tuomioistuimen pyyntö ja kysymykset), mitä tarvitsee selvittää ja millaisia hypoteeseja näistä on muodostettavissa, voidakseen vastata pyyntöön. Jos esimerkiksi on esitetty kysymyksiä tai väitteitä vanhemman päihde- tai mielenterveysongelmaan liittyen tai väkivaltaisuudesta, jokainen teema pitää valmistella huolella ennen lapsen kuulemistä. On myös syytä pohtia ja suunnitella, mitkä teemat ovat selvitettävissä lasta haastatteleamalla ja mitkä puolestaan vaativat ennemminkin tietoa muualta (esim. vanhemman mielenterveysongelmaan liittyen).

Toinen keskeinen lähtökohta lapsen kuulemiselle ovat avoimet kysymykset. Esimerkiksi selvittäessä vanhemman mielenterveysongelman vaikutusta vanhemmuuteen asiasta tulee keskustella lapsen kanssa kysymällä avoimesti tämän suhteesta vanhempaan, siitä, mitä he tekevät yhdessä, mikä vanhemmassa on kivaa ja mikä ei ole kivaa ja niin edelleen. Haastattelujen lopussa voi tarkkaa harkintaa käyttäen esittää suurempia kysymyksiä temasta. Jos teeman selvittelee suljetuilla kysymyksillä (esimerkiksi ”onko isä joskus pelottava?” tai ”vaikuttaako äiti surulliselta usein?”) ne johdattelevat tai ohjaavat lasta vastaamaan kysyjän ennako-olettaman mukaisesti, ja saadut vastaukset ovat silloin vähemmän luotettavia.

Ensisijainen menetelmä lapsen mielipiteen selvittämiselle lapsen kautta on lapsen haastattelu. Lapsen haastattelua on tutkittu paljon rikosoikeudellisessa kontekstissa: miten saadaan lapselta mahdollisimman paljon tietoa, ilman että haastattelijan ennako-odotukset ja suljetut kysymykset johdattelevat lasta ja täten vääristävät tämän kertomusta?

Karen Saywitz ja Lorinda Camparo¹⁰⁷ ovat koostaneet lasten haastattelututkimuksen keskeisimmät löydökset suosituksiksi selvityksentekijöille. Hyvä suomalainen teos on Sauli Hyvärisen ja Tarja Pösön (2018) toimittama kirja Lasten haastattelu lastensuojelussa, jossa niin ikään käydään läpi keskeisimmät periaatteet lasten haastattelusta lastensuojelun kontekstissa..

¹⁰⁶ Tarkemmin luvussa Vanhempien ja lapsen elämäntilanne / Yleistä

¹⁰⁷ Saywitz & Camparo 2010.

Seuraavassa käydään läpi Saywitzin ja Camparon kymmenen suositusta:

1. Luo lapselle ikätasoinen, yksityinen tila ilman turhia häiriötekijöitä. On tärkeää, että tila on mahdollisimman rauhallinen ja ettei siellä esiinny häiriötekijöitä (esimerkiksi leluja), jotka kiinnittävät lapsen huomion ja vievät huomion pois keskustelusta. Varmista myös, että oma huomiosi on lapsessa ja keskustelussa: sulje puhelin ja tallenna tarvittaessa keskustelu¹⁰⁸, ettei huomiosi ole muistiinpanojen tekemisessä. Katso että olette tilassa, jossa voitte olla kahdestaan ilman, että kukaan tulee keskeyttämään. Tutkimukset ovat osoittaneet, että lapsen kertomukseen vaikuttaa olennaisesti muiden ihmisten läsnäolo (esim. vanhemman, sisaruksen tai isovanhemman). Pyri näin ollen olemaan lapsen kanssa kahden.

2. Selitä lapsen ikätaso huomioiden tilanteen tarkoitus ja osapuolten roolit. Lasten ymmärrys oikeusjärjestelmästä on hyvin puutteellinen. He täyttävät tiedon aukkoja väärinymmärryksillä, itsesyytöksellä ja korostetulla tai epärealistisella pelolla, joka estää avointa kommunikointia. Selittämällä lapselle prosessia ja eri henkilöiden rooleja, väärinkäsityksiä, pelkoja ja ahdistusta voidaan vähentää. Lapselle tulisi esimerkiksi kertoa, että tuomari on se, joka tekee päätöksen ja jonka tehtävä on olla oikeudenmukainen ja ottaa huomioon kaikkien toiveet, etenkin lapsen. Nämä selitykset pohjustavat myös lapselle esitettäviä avoimia kysymyksiä (esim. ”Onko sinulla mielessä jotain, jonka tuomarin olisi hyvä tietää?”) tai sitä, miksi haastattelija kyselee lapsen perheestä, vanhemmista ja lapselle tärkeistä asioista.

3. Luo objektiivinen ja neutraali ilmapiiri, jossa lasta kuunnellaan ja kunnioitetaan tätä painostamatta. Tee lapselle selväksi, että hän on oman elämänsä asiantuntija ja sinä olet kiinnostunut juuri hänen näkemyksistään, ajatuksistaan ja tunteistaan. Vältä vanhempien vastakkainasettelua kysymyksissäsi ja tee selväksi, että haluat kuulla ja kestät niin positiivisia kuin ikäviäkin asioita. Tutkimusten mukaan lasten on helpompi kertoa ikävistä asioista, kun heidän positiivisia kokemuksiaan varmistaa (”Tuo kuulostaa mukavalta muistolta.” ”Kuulostaa siltä, että teillä oli isän kanssa hauskaa siellä.”)

4. Luo kontaktia lapsen johdattelematta häntä. Kontaktin luomisessa on hyvä totutella lasta itse haastattelun tyyliin, eli siihen, että sinä kysyt mahdollisimman vähän ja lapsi on se, joka tuottaa mahdollisimman paljon kertomusta. Anna siis lapselle tarpeeksi aikaa (10–20 sekuntia) vastata kysymykseesi, ennen kuin esität toisen kysymyksen tai siirryt seuraavaan teemaan. Vältä lapsen painostamista. Jos lapsi ei lähde kanssasi keskustelemaan, ota asia puheeksi. Sano esimerkiksi: ”Tuntuuko sinusta vaikealta puhua minun kanssani? Onko jotain, jota voisin tehdä helpottaakseni sitä?”

5. Kuuntele ja tue lasta kertomaan. Tue lapsen yrityksiä kertoa asioistaan (”Kylläpä sinä kuuntelet tarkasti. Kerrot asioistasi hienosti.”), mutta älä keskity tukemista lapsen kerronnan sisältöön. Ole myös varovainen, ettet kannusta lasta ainoastaan silloin kun hän kertoo asioita, jotka tukevat ennakoajatustasi. Tutkimukset osoittavat, että kun haastattelijalle annetaan ennakkotietoja, jotka vaikuttavat tämän käsitykseen lapselle tapahtuneista asioista, haastattelijan kysymykset ovat johdattelevampia ja potentiaalisesti lapsen kertomaa vääristäviä. Pyri neutraaliuuteen lapsen kertoman suhteen. Selvittele vaihtoehtoisia hypoteeseja pitääksesi lapsen kertomaa vääristäviä, mahdollisia ennakko-oletuksiasi, asioissa.

6. Käytä kieltä ja käsitteitä, jotka vastaavat lapsen kehitystasoa. Ongelmia ja väärinkäsityksiä syntyy helposti, kun lapsilta kysytään kielellisesti liian monimutkaisia kysymyksiä abstrakteista käsitteistä, joita ei lapsi vielä ymmärrä. Lapset vastaavat usein kysymyksiin,

¹⁰⁸ Katso luku Haastattelun tallentaminen.

joita he eivät ymmärrä, eivätkä he usein itse tuo esille, kun he eivät ymmärrä. Tästä syystä on erityisen tärkeää, että kysymykset ja aiheet mukautetaan lapsen kehitystasoa vastaaviksi.¹⁰⁹

7. Käy läpi keskustelun säännöt sekä odotukset. Tutkimukset osoittavat, että keskustelun sääntöjen¹¹⁰ läpikäyminen ja harjoittelu ennen varsinaisen haastattelun aloittamista, lisää lapsen kertoman luotettavuutta. Kun tarkkaa kertomista harjoitellaan lapsen kanssa etukäteen, lapsi myös tuottaa enemmän kertomaa varsinaisen haastattelun kysymyksiin. Tutkimusten perusteella tärkeimmät säännöt lapsille läpikäytäväksi ovat:

- ohje kertoa mahdollisimman tarkasti ja kattavasti, sekä sopimukset siitä että puhutaan ainoastaan totta
- antaa lapselle lupa vastata ”en tiedä”
- antaa lapselle lupa sanoa ”en ymmärrä”
- antaa lapselle lupa korjata haastattelijaa, mikäli tämän on käsittänyt jotain väärin,
- kertoa lapselle, ettei haastattelija tiedä näitä asioita, ja siksi kysyy niitä lapselta ja on kiinnostunut nimenomaan lapsen näkemyksestä.

8. Käy keskustelua päätöksentekoon liittyvistä teemoista avoimesti ja laajasti. Aloita teeman kysely avoimilla kysymyksillä, jotka kehottavat lasta kertomaan mahdollisimman laajasti olosuhteistaan. Esimerkiksi selvittäessä, miten kaoottiset tai toisaalta lasten arkea tukevat olosuhteet ovat lapsen kotona, pyydä lasta kertomaan mahdollisimman paljon siitä, mitä kotona tapahtuu. Pyydä kertomaan siitä, kun hän herää, siihen asti, kun hän lähtee kouluun ja siitä kun hän palaa koulusta, siihen kun hän menee nukkumaan. Tämä kannustaa lasta tuottamaan kertomusta omista käytännön kokemuksistaan kotonaan, sen sijaan että lapsen pitäisi ottaa kantaa suoraan vanhempiensa taitoihin kasvattajina. Esitä tämän jälkeen tarkentavia kysymyksiä¹¹¹: ”Kuinka heräät ajoissa?”, ”Kuinka pääset kouluun?”, ”Kuka tekee aamupalaa?”, ”Mitä syöt aamupalaksi?”. Pyydä lasta kertomaan sekä hyötyjä että haittoja molemmista vaihtoehdoista. Jos lapsi tekee vahvoja kannanottoja tai valitsee puolen, kysy lapselta, mikä saa hänet ajattelemaan näin. Mikäli lapselta on pyydettävä kannanottoa kahden vaihtoehdon välillä, tee se haastattelun lopuksi vasta sen jälkeen, kun olet jo pyytänyt lasta kertomaan olosuhteistaan avoimimmin kysymyksiin. Selvittele ristiriitoja lapsen kertoman ja muiden tiedonlähteiden välillä avoimesti ihmetellen (”Mitä veljesi ajattelee siitä?” ”Miksi äitisi ajattelee tuolla tavalla?”).

9. Käytä avoimia kysymyksiä ja kannusta lasta vapaaseen kerrontaan. Kysymykset voi hahmottaa jatkumona, jonka yhdessä (johdattelevassa) päässä on haastattelijan esittämiä yksityiskohtia ja toisessa (ei-johdattelevassa) päässä on lapsen esille tuomia yksityiskohtia. Kysymykset, joissa haastattelija tuo keskusteluun tietoa, ovat potentiaalisesti lapsen vastauksia johdattelevia ja saattavat pikemminkin kuvastaa haastattelijan mielikuvaa, joka on muokkautunut esimerkiksi toisen vanhemman esittämistä väitteistä tai haastattelijan omista ennakkoluuloista ja -asenteista. Kun lapsi kertoo tapahtumasta (esim. rangaistus- tai hoivatilanteesta), pyydä lasta kuvailemaan tilanne (”Kerro mitä tapahtui.”). Kannusta lasta tarkentamaan kertomaansa siten, että pyydät häntä kertomaan asiasta lisää (”Kerro lisää.” ”Mitä sitten tapahtui?” ”Mitä ennen sitä tapahtui?” ”Nyt en ymmärrä...”). Pyydä lasta tarkentamaan aikaisemmin kertomaansa (”Sanoit että äiti/isä suuttui... kerro siitä.”). Vältä suljettuja kyllä/ei-kysymyksiä ja suosi kysymyksiä, joihin voi vastata monisanaisesti. Auta lasta tarkentamaan tiettyjä tekoja ja toimintoja (”Mistä tiesit, että äiti/isä oli suuttunut?” ”Mitä hän sanoi tai teki, joka sai sinut ajattelemaan niin?”).

¹⁰⁹ Katso Saywitz 2010 ja sen liite 2.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Ibid.

10. Vältä johdattelua. Etenkin alle kouluikäiset lapset ovat alttiita aikuisen johdatteleville kysymyksille, koska he olettavat aikuisten tietävän asioista heitä paljon enemmän. Vanhemmat lapset, kuten teini-ikäiset, saattavat puolestaan olla alttiita sosiaaliselle painostukselle. Vältä siis painostusta, kuten ”Saat jatkaa leikkimistä/pelaamista sen jälkeen, kun olet kertonut minulle, mitä tapahtui äidin luona.” tai ”Siskosikin kertoi minulle sinun isäsi suuttumisesta.” Vältä lapsen kertoman palkitsemista tietyistä sisällöistä (”Hyvä kun kerrot minulle siitä mitä isä teki.”) ja myös arvolatautuneita kannanottoja (”Äiti ei olisi saanut tehdä noin. Se oli tosi rumasti tehty.”).

Suosittelavaa on, että lapsia selvityksiä varten usein haastatteleva työntekijä syventää osaamistaan johdattelun dynamiikasta, jotta hän voi käyttää parempaa haastattelutekniikkaa ja minimoida ja johdattelun vääristävän vaikutuksen. Tämän voi tehdä esimerkiksi lastensuojelun sosiaalityöntekijöille tarjottavan erillisen haastattelukoulutuksen kautta¹¹².

Luotettavin tapa selvittää lapsen mielipide lapsen kautta on haastatella häntä oikein. Tämä vaatii lapselta tiettyä kielellistä kypsyyttä ja taitotasoa. Lasten kehitys on jossain määrin yksilöllistä: toiset kehittyvät nopeammin kuin toiset. Karkeasti ottaen, noin nelivuotias lapsi kykenee kertomaan luotettavasti omista kokemuksistaan, olettaen että häntä osataan haastatella laadukkaasti (ks. edellä annetut kymmenen kohtaa).

Etenkin nuorempien lasten kohdalla esiintyy useasti painetta saada selville heidän näkemyksensä muilla (luovemmilla) menetelmillä, kuten leikin havainnoinnilla, piirrosten tulkinnalla, nallekortteja käyttämällä tai lapsen ja vanhemman välisen vuorovaikutuksen havainnoinnilla.

Vaikka näillä menetelmillä saattaa olla selvä ja perusteltu käyttötarkoitus kliinisessä ja hoitollisessa kontekstissa, niihin liittyy huomattavia riskejä sosiaalilautakunnan selvitysten (ja rikos selvittelyn) kontekstissa. Suurin ongelma on, että menetelmät ovat vahvasti tulkinnallisia, jolloin työntekijän omat ennako-odotukset saattavat värjätä johtopäätöksiä huomattavasti.

Jos esimerkiksi havaitaan, että lapsi on varautunut äidin kanssa leikkiessään, saattaa lapsen käytökselle olla useita syitä: lapsi saattaa vierastaa uutta paikkaa, hänellä saattaa olla huonosti nukuttu yö takanaan, tai äidillä saattaa olla murheita, jotka haittaavat hänen täyttä läsnäoloaan tilanteessa. Vaikka itse havainto olisi oikea ja lapsen ja vanhemman väliä yleisemminkin kuvastava (esim. että lapsen ja vanhemman välit arviointitilanteessa näyttäytyvät varautuneena), ei ole selkeää näyttöä siitä, kuinka havainnosta voidaan vetää johtopäätöksiä esimerkiksi vanhemmuuden taidoista tai tämän vaikutuksesta lapseen. Sosiaalitoimissa ei näin ollen tehdä varsinaisia vuorovaikutusarvioita eikä havainnoida lapsen leikkiä.

Yksittäinen tilanne vai yleistynyt muistikuva?

Lapsi voi tuottaa haastattelussa kokemuksistaan kahdentyyppisiä muistikuvia: tapahtumaspesifisiä, eli tiettyyn aikaan ja paikkaan sidottuja, tai yleisiä, ns. skeemapohjaisia muistikuvia. Jälkimmäiset liittyvät tilanteisiin, joissa useista samanlaisista tapahtumista muodostuu muistiin eräänlainen yleinen muistirakenne, eli skeema tai ”skripti”. Tämä yleistys sisältää esimerkiksi tapahtumiin liittyvän tyyppillisen toiminnan ja kohteen, kuten kuvauksen siitä, mitä tapahtuu yleensä silloin kun vanhemmat riitelevät tai millaisia lapsen ja vanhemman uimahalliretket yleensä ovat.

Sosiaalilautakunnan selvityksissä voidaan hakea sekä yksittäisiin tapahtumiin että skeemoihin pohjautuvia muistikuvia. On kuitenkin muistettava, että skeemapohjaiset kuvaukset heikentävät mahdollisuuksia saada tarkka ymmärrys erilaisista yksittäisistä tilanteita. Osa haastattelun kannalta

¹¹² Esimerkkejä tarjolla olevista lasten haastatteleamiseen perehdyttävistä koulutuksista: Lapsirikostutkinnan erityiskoulutus, Lapsen haastattelun erikoistumiskoulutus sekä suunnitteilla oleva Lapset ja väkivalta: lapsen ja perheen kuuleminen, kohtaminen ja tukeminen lastensuojelutyössä. Täydennyskoulutus lapsiperheiden ja lastensuojelun sosiaalityöntekijöille ja heidän lähesihenkilöilleen 2021–2022:

https://thl.fi/documents/10531/2851931/Barnahus-hankkeen+lastensuojelukoulutus_esite.pdf/cd06ceb0-405e-f960-a5c4-3a2062a023ed?t=1617082768615

keskeisistä kysymyksenasetteluista on tyypillisesti sellaisia, että niissä on syytä hakea mahdollisimman tarkkoja tapahtumakuvauksia eikä tyytyä yleisiin kuvauksiin. Haastattelija voi kysymyksillään vaikuttaa lapsen tuottamien muistikuvien luonteeseen.

Esimerkki

Tavoitteena on selvittää vanhempien kasvatuskäytäntöjä ristiriitatilanteissa.

Lapsi tuottaa skeemapohjaisen kuvauksen: ”Isi/äiti aina suuttuu mulle ja sit se huutaa hirveästi ja laittaa mut omaan huoneeseen lukkojen taa.” → on syytä tarkentaa lapsen kertomaa yksittäisten tapahtumakuvausten kautta.

Haastattelija voi tässä tilanteesta pyytää lasta kertomaan esimerkiksi:

a) viimeisimmästä kerrasta (Milloin viimeksi isi/äiti huusi sinulle ja laittoi lukkojen taa?

→ Kerro siitä, mitä siinä tapahtui ihan alusta loppuun saakka.)

b) kerrasta, jonka lapsi muistaa hyvin (Mikä on sellainen kerta, jonka muistat oikein hyvin?

→ Kerro siitä.)

5.4 Väkivallasta kysyminen lapselta

Kun lapselta kysytään väkivaltateemasta tai -epäilystä, siihen pätevät samat periaatteet kuin lapsen haastatteluun yleisestikin.¹¹³

Väkivalta-teemaa selvittäessä täytyy ensin pohtia lähtökohtaa: onko väitteitä tai epäilyä väkivallasta (Kenellä? Miksi epäillä? jne.) vai selvittääkö asiaa yleisemmällä tasolla? Lähtökohdille on tämän jälkeen asetettava tapauskohtaiset hypoteesit. Esimerkiksi, mikäli toinen vanhempi on esittänyt väitteitä väkivallasta, mikä muu voisi selittää esitettyä väkivaltaepäilyä, mikäli väkivaltaa ei ole tapahtunut.¹¹⁴

Avoim kysely teemasta voidaan aloittaa pyytämällä lasta kertomaan perheestään ja vanhemmisestaan: ”Mitä teet isi/äidin kanssa? Mikä on äidissä/isässä kivaa? Mikä äidissä/isässä ei ole kivaa?” Mikäli lapsi tuottaa kertomaa esimerkiksi ”huutamisesta” tai kertoo, ettei ”se ei ole kivaa, kun isi/äiti suuttuu” tarkennetaan lapsen kertomaa pyytämällä häntä kertomaan kaiken siitä. Mikäli lapsi ei ole tuottanut mitään kaltoinkohteluun viittaavaa, voidaan kysyä isän ja äidin kotien säännöistä sekä siitä, mitä tapahtuu, jos ei tottele isää tai äitiä tai jos sääntöjä rikkoo.

Jälleen tartutaan lapsen kertomaan, jos hän sellaista tuottaa. Esimerkiksi jos lapsi sanoo ”no silloin saa rangaistuksen” pyydetään häntä kertomaan kaiken siitä ja mahdollisesti kysytään, mitä muita rangaistuksia kodissa käytetään. Viimeisenä teemana voidaan vielä kysyä, minkälainen isi/äiti on, jos hän on vihainen (”Mitä hän silloin sanoo tai tekee?” ”Mistä tietää, että isi/äiti on vihainen?”).

Väkivallasta kysyttäessä vältetään johdattelevia kysymyksiä (kuten esim. ”Onko sinua lyöty kotona?”) myös silloin, kun lapsi ei ole tuottanut mitään väkivaltaan viittaavaa yllä mainittuihin kysymyksiin. Mikäli on tiedossa, että lapsi on tuottanut kertomaa väkivallasta jollekin ulkopuoliselle, epäilyn suhteen neutraalille taholle (esim. koulun terveydenhoitajalle), voidaan tarkkaa harkintaa käyttäen viimeisenä tuoda tämä asia ”epävarman ihmetellen” lapselle (esim. ”Minä ymmärsin, että olisit puhunut jotain tukistamisesta kouluterveydenhoitajalle? Kerro siitä.”).

Selvitysentekijöitä koskee velvollisuus tehdä tarvittaessa lastensuojeluilmoitus ja ilmoitus poliisille lapsen kohdistuneen väkivallan epäilystä.¹¹⁵

¹¹³ Tarkemmin luvussa Miten lapsen haastattelu toteutetaan?

¹¹⁴ Tarkemmin luvussa Vanhempien ja lapsen elämäntilanne

¹¹⁵ LSL 25 § 1 momentti ja 3 momentti. Lisätietoa: <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/lastensuojeluilmoitus-ja-lastensuojeluasian-vireilletulo/lastensuojeluilmoitus> ja <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/erityiskysymykset/ilmoitusvelvollisuus-lapsen-kohdistuvasta-vaikivallasta>.

5.5 Vammaisen lapsen kuulemisesta

Mikäli on tiedossa tai epäillään, että haastatettava lapsi on erityislapsi tai muutoin kielelliseltä kehitykseltään tai vuorovaikutustaidoiltaan kypsymätön esimerkiksi nuoren ikänsä vuoksi, on syytä selvittää lapsen kyky tuottaa luotettavaa kertomusta kokemuksistaan jo ennen lapsen tapaamista. Tässä kohtaa on myös syytä matalalla kynnyksellä konsultoida kehityspsykologista osaamista omaavia tahoja, esimerkiksi Lasten ja nuorten oikeuspsykologian ja -psykiatrian yksikköjä, lastenpsykiatrian tai perheneuvolan psykologia.

Myös Autismiliiton¹¹⁶ ja Kehitysvammaliiton¹¹⁷ verkkosivuilta löytyy materiaalia kommunikaation tueksi. Lapsen tapaa olla vuorovaikutuksessa ja kielellistä kehitystä on myös hyvä selvittää tahoilta, jotka parhaiten tuntevat lapsen ja toimivat lapsen kanssa tämän arjessa. Vanhempien lisäksi keskeisiä tietolähteitä ovat päiväkotit ja koulu.

Lapsen kykyä kannattaa selvittää hyvin konkreettisin kysymyksin, jotka liittyvät lapsen arjen sujuvuuteen esimerkiksi kysymällä, minkälainen lapsi on vuorovaikutuksessa muiden lasten ja aikuisten kanssa, miten lapsi suhtautuu vieraisiin aikuisiin, miten lapsi ymmärtää annettuja ohjeita (esimerkiksi kun ryhmää opastetaan uuteen leikkiin, tuleeko herkästi väärinymmärryksiä ja pitääkö ohjeita toistaa lapselle useammin kuin ikätovereille) ja miten lapsi kykenee kertomaan esimerkiksi edellisen viikonlopun tekemisistään (saako kertomasta selkeän kuva siitä, mitä lapsi on tehnyt, pitääkö lapsen puheita tulkita ja arvailla, tuleeko tunne, että lapsi liioittelee tai keksii asioita, jne.).

Lapsen kykyä kertoa kokemuksistaan on myös hyvä selvittää haastattelussa tekemällä harjoitushaastattelu lapsen kanssa ennen kuin menee itse asiaan. Harjoitushaastattelussa lasta kannustetaan kertomaan jostain hänelle mielekkästä asiasta, ja se toimii samalla myös kontaktin luomisen välineenä.

¹¹⁶ <https://www.autismiliitto.fi/materiaalia>

¹¹⁷ <https://www.kehitysvammaliitto.fi>

6. Selvityksessä saadun tiedon arviointi

6.1 Lähtökohtana lapsen edun arviointi

Lapsen edun toteutuminen on tuomioistuimen ratkaisun ja selvityksen tekemisen ja sisällön lähtökohta. Lapsenhuoltolain 1 ja 2 §:t käsittelevät lapsen edun määrittelyä huolto- ja tapaamisoikeusasiassa. Lapsen huollon, asumisen ja tapaamisoikeuden tavoitteita on käsitelty luvussa Lapsen huolto, asuminen ja tapaamisoikeus.

Ratkaistessaan lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvää asiaa tuomioistuin arvioi lapsen edun toteutumista edellä mainittuihin huollon ja tapaamisoikeuden tavoitteisiin nähden kussakin yksittäistapauksessa.

Selvityksessä kerätyn tiedon arvioinnissa keskitytään siten niihin seikkoihin, joita tuomioistuin on erityisesti pyytänyt arvioimaan. Selvityksentekijä hyödyntää saamiaan asiakirjoja, lausuntoja ja tapaamisista tehtyjä muistiinpanoja ja muodostaa asiasta näkemyksen.

Vanhemman olosuhteet ja valmiudet sekä toiminta vanhempana voivat olla erilaisia suhteessa lapsen etuun. Selvityksentekijän on tärkeää tuoda selkeästi esiin oma arvionsa siitä, kuinka kummankin vanhemman toiminta näkyy lapsen elämässä hänen tarpeitaan vastaavalla tavalla. Lapsen etua on mahdollista tuoda arvioissa esiin niin, että asiaa pyritään katsomaan lapsen näkökulmasta ja avataan sitä. Esimerkiksi huomiota kiinnitetään siihen, miten konkreettisin tavoin vanhempi pystyy vastaamaan lapsen hänelle esiin tuomiin tarpeisiin, millaista lapsen ja vanhemman välinen vuorovaikutus on ja niin edelleen.

6.2 Lapsen kuulemisen arvioiminen

Lapsen toiveet ja mielipide ovat yksi lapsen edun arviointiin vaikuttava seikka: lapsen tahto ei ole aina lapsen etu. Lapsen oman tahdon ja hänen suojelun tarpeensa välillä saattaa olla ristiriita, ja näitä tulee punnita keskenään. Lapsen oikeutta kokea osallisuutta asiassaan tukee se, että hänelle perustellaan, miksi hänen mielipiteistään ja toiveistaan on poikettu.

Lapsen kuulemisen arvioinnissa huomioidaan myös se, onko lapsella mahdollisuutta muodostaa riippumaton mielipide vai myötäilekö hän vanhemman mielipidettä. Lapsen aitoon mielipiteen muodostukseen vaikuttaa myös se, millaisissa olosuhteissa mielipide on muodostettu. Sekin voi vaikuttaa, kuka saattaa lapsen tapaamiseen.

Lapsen mielipiteen sisällöstä ja perusteluista voidaan päätellä, millaiseen harkintaan mielipide perustuu. Osa lapsista kykenee hyvin itsenäisesti muodostamaan omia riippumattomia käsityksiä, osa huonommin. Jos lapsen tarina on hyvin johdonmukainen ja perusteltu riippumatta olosuhteista tai siitä, kuka hänet kuulemiseen tuo, lapsen mielipiteeseen vaikuttamisen (”manipulaation”) riski on pienempi. Ja toisaalta, mitä epäjohdonmukaisempi ja yksipuolisempi lapsen kertomus on, sen suurempi voi olla riski mielipiteeseen vaikuttamiseen. Esimerkiksi jos lapsen kertomuksessa yksi vanhempi on täydellinen ja toinen täysin puuteellinen, voi se aiheuttaa epäilyä, etteivät mielipiteet ole aitoja. Arviointia voi selkiyttää myös se, että vanhempien ja lapsen mielipiteitä verrataan keskenään.

Vanhempi voi vaikuttaa lapsen mielipiteisiin ja toiveiden aitouteen myös tahattomasti. Lapsi saattaa esimerkiksi kokea empatiaa kriisissä olevaa vanhempaa kohtaan. Siten lapsen aidon mielipiteen ja ”manipuloidun” mielipiteen välinen ero ei ole läheskään aina selvä.

Lapsen mahdollisuuteen ilmaista aito mielipide vaikuttaa myös se, kuinka luottamuksellisesti hän suhtautuu mielipidettä selvittävään aikuiseseen. Yleensä luottamuksellinen suhde ei synny vain yhdellä tapaamisella, ja voi olla tarpeen tavata lapsi useamman kerran. Tarpeeseen kuitenkin vaikuttaa asian laatu ja laajuus sekä se, kuinka stressaavana lapsi kokee tapaamiset.

Lapselle esitetyt kysymykset ja hänen vastauksensa on syytä dokumentoida mahdollisimman autenttisine¹¹⁸. Selvityksentekijät voivat esittää niistä päätelmiä, mutta keskustelujen sisältö on silti kuvattava. On erotettava, mikä on lapsen sanomaa ja mikä on selvityksentekijöiden tulkinta siitä.

¹¹⁸ Katso luku Lapsen haastattelun dokumentointi.

Lapsen kuulemisen arvioimisessa on syytä välttää yhden keskustelun perusteella tehtyjen havaintojen yliarvioimista. On pyrittävä hahmottamaan suurempaa kuvaa monesta tietolähteestä pidemmältä aikaväliltä. Yksi keskustelu lapsen kanssa on pilkahdus lapsen tilanteeseen juuri siinä hetkessä, eikä se välttämättä edusta lapsen menneisyyttä, tulevaisuutta, tai edes hänen ajatuksiaan ja tunteitaan siinä hetkessä.

Pienen lapsen vastaukset saattavat edustaa sitä, mitä tapahtui odotushuoneessa muutama minuutti aiemmin. Vanhemman lapsen vastaukset saattavat olla muotoiltuja suojaamaan lapsen mielestä haavoittuvassa asemassa olevaa vanhempaa sen sijaan, että ne edustaisivat lapsen omaa mielipidettä asiassa. Lapsen tuottama kertomusta tulee aina pyrkiä vahvistamaan ja peilaamaan kaikkea muuta kerättyä tietoa vasten. On myös huomioitava, että lasta on saattanut kuulla jo usea viranomainen ennen selvityksen tekemistä.

6.3 Johtopäätösten tekeminen

Lapsenhuoltolaissa ei säädetä, että sosiaalilautakunnan tulisi antaa lausunto tai ratkaisuehdotus. Tärkeintä itse lopullisessa selvitysasiakirjassa on, että siihen on kuvattu tosiseikkoja ja olosuhteita. Selvitykseen kuitenkin tulee sisällyttää ratkaisuehdotus perusteluineen, jos se muotoutuu vahvaksi työskentelyn aikana. Ilman selkeää kannanottoakin ratkaisuvaihtoehtojen etuja ja haittoja tulee punnita lapsen kannalta, erityisesti ns. tasavahvoissa tilanteissa. Tuomioistuimien ei ole kuitenkaan sidottu ratkaisuehdotukseen.

Selvitystä kirjattaessa on syytä huomioida, onko tuomioistuimen selvityspyynnössä ohjeistettu ratkaisuehdotuksen antamiseen vai pelkkään selvitykseen. Johtopäätös voidaan pyynnöstä huolimatta jättää antamatta, jos kannan ottaminen ei ole saadun selvityksen perusteella mahdollista. Tällöin on suositeltavaa ilmaista selvityksessä, miksi kannan ottaminen ei ole mahdollista.

Johtopäätöksissä tulee painopiste olla lapsen kannalta keskeisissä seikoissa. Selvityksessä on mahdollista ottaa asiantuntijana kantaa, miten vanhemman toiminta tai käytös mahdollisesti vaikuttaa lapseen ja esimerkiksi, millaista haittaa se lapselle voi aiheuttaa.

On inhimillistä tehdä erilaisia virheitä päätöksenteossa ja sitä edeltävässä selvitystyössä. Ihmiset ankkuroituvat tiettyihin ajatuksiin, vahvistavat ennakkokäsityksiään ja antavat tunteiden vaikuttama päätöksensä, vaikka pyrkisivät objektiivisuuteen ja neutraaliuuteen. Tällaiset virheet korostuvat monimutkaisissa päätöksentekoprosesseissa, joissa ei ole yksinkertaisia ja selkeitä vastauksia. Tästä syystä on tärkeää, että näitä potentiaalisia päätöksentekoa vääristäviä seikkoja tiedostetaan ja että niiden vaikutusta pyritään minimoimaan.

Leslie Drozd¹¹⁹ on kuvannut, miten päätöksentekovirheet saattavat vaikuttaa lapsen huoltoon liittyviin selvityksiin ja miten niitä voi välttää ja minimoida. Yksi tällainen työväline on hypoteesiajattelu. Se jäsentää koko selvitysprosessia alun kysymyksenasettelujen muokkaamisesta tiedon keruuseen ja osapuolten haastattelusta aina johtopäätöksiin ja kannanottoihin saakka.

Tavoitteena on olla mahdollisimman läpinäkyvä päätöksenteossa ja johtopäätöksissä. Toisin sanoen selvityksentekijän täytyy kirjoittaa auki, miten on päätynyt omaan kannanottoonsa. Hypoteesiajattelun kannalta tämä merkitsee sitä, että kirjoitetaan auki kaikki ne seikat, jotka puhuvat kannanoton puolesta ja sitä vastaan. Mikäli havainnot ovat niin ristiriitaisia, ettei selkeää kannanottoa suuntaan tai toiseen voida tehdä, on tärkeä kirjoittaa tämäkin selkeästi auki.

¹¹⁹ Drozd (2014)

7. Selvitystyön dokumentointi

7.1 Muistiinpanot

Käydystä keskustelusta, lapsen kuulemisesta ja havainnoista tehdään muistiinpanot tapaamisten jälkeen. Työparityöskentelyssä on tavanomaista, että toinen tekee tapaamisten aikana muistiinpanoja. Muistiinpanot tehdään kustakin tapaamisesta erikseen ja niihin kirjataan osallistujat, tapaamisen teema ja sisältö. Lapsen ja vanhemman välistä vuorovaikutusta koskevat tiedot ja havainnot kirjataan mahdollisimman tarkasti.

Sosiaalihuollon Kanta-kirjaamisesta ja arkistoinnista on laadittu opas Kanta-palvelujen käsikirja sosiaalihuollon toimijoille¹²⁰. Sen mukaan sosiaalilautakunnan selvitystyön asiakirjat eivät ole sosiaalihuollon asiakasasiakirjoja, joten niitä ei talleteta asiakastietoihin vaan sähköiseen asianhallintajärjestelmään.

Perheoikeudellisten palveluiden määrämuotoisten asiakirjojen rakenteet löytyvät Sosmeta-palvelusta¹²¹. Sosiaalilautakunnan selvitys ei ole tällainen sosiaalihuollon asiakasasiakirja, vaan tuomioistuimen asiakirja. Sen vuoksi selvityksen asiakirjarakennetta ei löydy palvelusta. Tämän oppaan liitteenä on oppaan kirjoittajien laatima suositustasoinen rakenne, jossa on hyödynnetty aiemmin THL:ssä asiantuntijatyönä koostettua rakennetta.

Hyvä käytäntö

Asianosaisen, erityisesti vanhempien, sekä iän ja kehitystason mukaan myös lapsen osallisuutta lisää, jos hänellä on mahdollisuus lukea kertomansa asiat kirjoitetussa muodossa. Tällöin selvityksentekijä voi tarkistaa, onko asianosaisen kertoma ymmärretty oikein.

7.2 Lapsen haastattelun dokumentointi

7.2.1 Haastattelun tallentaminen

Tallentamisen tarpeellisuus ja vaikutus kuulemistilanteen sujuvuuteen on harkittava lapsikohtaisesti. Tärkeintä kuitenkin on, että esitetyt kysymykset ja vastaukset dokumentoidaan ja kirjataan selvitykseen mahdollisimman autenttisine. Jos lasta ei ole kuultu, on selvitykseen kirjattava syyt kuulematta jättämiselle.

Nauhoittaminen on mahdollista äänitallenteelle, jos se on perusteltua kaikkien oikeusturvan kannalta. Nauhoittamista puoltavat useat perusteet: ihminen muistaa erityisen huonosti käytyjä keskusteluja ja haastattelijä voi keskittyä vuorovaikutukseen, kysymyksiin ja vastauksiin kirjaimien sijaan. Nauhoittaminen on hyödyksi kaikkien osapuolten oikeusturvalla, jos esimerkiksi myöhemmin esitetään, että lasta on painostettu tai johdateltu.

Lapset harvoin jännittävät keskustelun tallentamista. On tärkeää, että tallennettaessa lapselle kerrotaan, että vanhemmat mahdollisesti näkevät tai kuulevat tallenteen. Myös vanhempien tulee olla tästä tietoisia. Videoinnista saatujen kokemusten perusteella videointi saattaa aiheuttaa ylimääräisiä ongelmia.

Tallenteiden osalta on huomioitava esimerkiksi niiden säilyttäminen ja asianosaisen oikeus saada tallenne julkisuuslain perusteella, sekä oikeudesta informointi. Julkisuuslain nojalla asianosaisella on oikeus saada viranomaiselta tietoa muunkin kuin julkisen asiakirjan sisällöstä, jos kyse

¹²⁰ THL 2021. <https://yhteistyotilat.fi/wiki08/display/JULSOSK>

¹²¹ <https://sosmeta.thl.fi/sosmeta-publish-ui/document-definitions/list/search?documentServiceTaskId=80ac3840-f96c-4d32-8b02-d46576ce9bc0&documentSocialServiceId=&serviceProcessId=&documentSubjectId=&documentTypeId=&documentStatus=latest>

on asiakirjasta, joka on tai on voinut vaikuttaa hänen asiansa käsittelyyn. Jokaisella on oikeus saada itseään ja huollossaan olevaa alaikäistä koskevaa tietoa viranomaisen asiakirjasta.

Tiedon saamiseen ei kuitenkaan ole oikeutta esimerkiksi silloin, kun tiedon antaminen olisi vastoin lapsen etua tai muuta erittäin tärkeää yksityistä etua¹²². Lapsen etu voisi vaarantua esimerkiksi silloin, kun tiedon antaminen vahingoittaisi hänen ja hänen vanhempansa välistä suhdetta. Muu yksityisen edun vaarantuminen voi olla kyseessä esimerkiksi silloin, kun toiseen vanhempaan voisi kohdistua väkivaltaa tai sen uhkaa. Tämä sääntely koskee myös ääni- ja videotallenteita, jotka ovat viranomaisen hallussa.

Vanhempia ei voi kieltää kuvaamasta tai äänittämästä tapaamisia selvityksentekijöiden kanssa. Selvityksentekijät eivät voi vedota yksityisyyden suojaan. Tallentamista ei voi estää myöskään lapsen yksityisyyden suojan vuoksi. Vanhempien tulee kuitenkin huomioida, ja heille on hyvä kertoa, ettei tallennetta saa julkaista tai levittää ulkopuolisten saataville, koska se loukkaisi työntekijöiden ja lapsen oikeutta yksityisyyteen.¹²³

7.2.2 Lapsen mielipiteen selvittämisen kirjaaminen

Lapsen kuulemisesta kirjataan kysymykset, vastaukset ja havainnot asian kannalta merkityksellisin osin. Käytetyt menetelmät ja välineet kuvataan ja niiden tarkoitus kuvataan. Myös se kuvataan, millä tavalla niitä on käytetty ja mitä ne ovat tuottaneet. Lapsen tuotokset kuvataan neutraalisti ja tulkitsematta.

Havainnot lapsen käytöksestä kirjataan etenkin, jos ne ovat ristiriidassa kuulemisen kanssa. Epävarmat asiat kirjataan selkeästi epävarmoina ja tarvittaessa nostetaan esille eri hypoteeseja (esim. ”Lapsi oli hiljainen ja vaisu tapaamisen aikana... epäselväksi jäi... saattava vanhempi kertoi, että lapsi oli tapaamista edeltävästi sanonut... voi johtua joko siitä että... tai siitä että...”).

7.3 Salassa pidettävän tiedon ilmaiseminen sosiaalilautakunnan selvityksessä

Selvityksessä ja asiaa koskevassa oikeudenkäynnissä saa ilmaista myös salassa pidettäviä tietoja soveltaen, mitä sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetussa laissa säädetään salassapidosta sekä salassa pidettävien tietojen luovuttamisesta ja saamisesta.¹²⁴

Sosiaalihuollon järjestäjä tai toteuttaja saa antaa tiedon salassa pidettävästä asiakirjasta asiakkaan tai tämän laillisen edustajan suostumuksesta riippumatta tuomioistuimelle tai muulle viranomaiselle. Edellytyksenä on, että tietojen luovuttaminen on välttämätöntä lapsen edun tai erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun vuoksi. Säännös koskee asioita, joissa sosiaalihuollon viranomaiselle on laissa säädetty oikeus tai velvollisuus panna asia vireille tai osallistua vireillä olevan asian käsittelyyn tai toimeenpanoon antamalla lausunto tai selvitys tai muulla vastaavalla tavalla.¹²⁵

Sosiaalihuollon asiakaslain 19 §:ssä on viittaus julkisuuslakiin, jonka 26 § 1–2 momentit mahdollistavat sen, että viranomainen voi luovuttaa tietoa esimerkiksi sosiaalihuollon tai terveydenhuollon asiakassuhteesta, kun tieto on tarpeen esimerkiksi viranomaisen laissa säädetyn tiedonantovelvollisuuden toteuttamiseksi.

Selvitykseen on siis mahdollista sisällyttää salassa pidettävää tietoa. Selvityksessä on tarpeen tuoda esille kaikki seikat, jotka edesauttavat lapsen edun mukaisen ratkaisun tekemistä. On tärkeää, että selvitys sisältää lapsen edun kannalta kaikki olennaiset seikat, eikä tietoja saa valikoida esimerkiksi siten, että se ohjaisi tuomioistuimen ratkaisua. Tietolähteet tulee tuoda esille.

¹²² Julkisuuslaki 11 § 1–2 momentti, 12 §

¹²³ EOAK/2276/2013, <https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/2276/2013>

¹²⁴ LHL 16 § 5 momentti ja sen viittaus SHAL18 §:n 1 momenttiin, 19 §:ään ja 27 §:n 2–4 momenttiin

¹²⁵ SHAL 18 § 1 momentti

¹²⁶ Laki oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa (370/2007) 12 § 1 momentti 1. kohta, joka sisältää viittauksen julkisuuslain 11 §:ään. Katso myös luku Turvakiellon vaikutus.

Oikeudenkäyntiasiakirjojen julkisuuden lähtökohta on, että asianosaisella on oikeus saada tieto myös salassa pidettävistä asiakirjoista. Asianosaisen yhteystiedot tulee pitää salassa, jos niiden paljastuminen vaarantaisi asianosaisen turvallisuutta, etuja tai oikeuksia.¹²⁶ Muutoin siis asianosaiset saavat tietoonsa myös selvitykseen kirjattuja toista asianosaista koskevia salassa pidettäviä tietoja, koska ne ovat oikeudenkäyntiasiakirjoja.

Asianosaista koskevien salassa pidettävien tietojen liittämässä selvitykseen on kuitenkin edellä mainitusti käytettävä harkintaa siinä, mitkä tiedot ovat olennaisia lapsen edun arvioimiseksi kyseisessä asiassa.¹²⁷ Tietoja ei kuitenkaan pidä rajata liikaa, jotta tuomioistuin saa harkita tietojen merkitystä ratkaisun kannalta. Asianosaiset eivät saa ilmaista sivulliselle tuomioistuinkäsittelyn tai selvityksen kautta saamia salassa pidettäviä tietoja toisista asianosaisista.¹²⁸

Vanhentunut

¹²⁷ Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu EOAK/2831/2016 koski sosiaaliviranomaisen harkintaa toisen vanhemman terveystietojen luovuttamisessa selvityksen kautta tuomioistuimelle. <https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/2831/2016>

¹²⁸ Julkisuuslaki 23 § 2 momentti, SHAL 15 § 2 momentti

8. Selvityksen kirjoittaminen

Kun tapaamiset on pidetty ja pyydetyt tiedot on saatu, ne kootaan, ja vastuutyöntekijä kirjoittaa selvityksen tai hän kirjoittaa sen yhdessä työparinsa kanssa. Jos vastuutyöntekijä on kirjoittanut luonnoksen yksin, hänen työparinsa lukee selvityksen ja tekee siihen tarvittavat korjaukset ja lisäykset.

Merkittävä osa ajasta kuluu varsinaisen selvityksen kirjoittamiseen. Selvityksen tulisi liitteineen olla mahdollisimman tiivis ja keskittyä olennaiseen. On hyvä muistaa, että selvityksen ensisijaisena tarkoituksena on oikeudenkäyntiaineiston täydentäminen, eikä esimerkiksi vanhempien välisen riidan arviointi tai selostaminen.

Sosiaalialan kieli on erilaista kuin juridinen kieli, eikä tuomioistuimessa välttämättä ymmärretä kaikkia sen vivahteita, etenkin jos asiat on ilmaistu epäselvästi. Selvityksessä suorat ilmaisut ovatkin toivottavia. Tuomioistuimella on tiedossaan vanhempien vaatimukset perusteineen, tai joka tapauksessa ne tulevat tuomioistuimen tietoon viimeistään oikeudenkäynnissä. Sen vuoksi vaatimuksia on turhaa kirjata selvitykseen.

Vanhempien kertoman lisäksi tietoja kerätään eri viranomaisilta ja toimijoilta¹²⁹. Oleellista on, että selvityksestä käy selkeästi ilmi, mistä mikäkin tieto on peräisin: onko se asianosaisen kertomaa, muilta viranomaisilta saatua tietoa vai työntekijän oma näkemys. Työntekijän omat havainnot ja näkemykset tulee avata selkeästi, jotta on nähtävissä, mihin ne pohjautuvat.

Selvitykseen kirjoitetaan mahdollisimman selkeästi ja konkreettisesti kaikki havainnot sekä se, mistä kukin havainto on peräisin. Mikäli havaintoihin liittyy epävarmuutta, myös se ilmaistaan. Tärkeää on ottaa kantaa myös siihen, miten havainto vaikuttaa kysymyksenasetteluun. Esimerkiksi toisen vanhemman mielenterveyden ongelmasta on hyvä kuvata selkeästi, mistä tietolähteistä se on peräisin, ja lopuksi tehdä kannanotto asian vaikutuksesta lapsen hyvinvointiin ja henkilön kykyyn toimia vanhempana. Mikäli sen vaikutuksesta vanhemmuuteen ei kyetä sanomaan, ilmoitetaan tämäkin selkeästi.

Ennen kuin selvitys lähetetään tuomioistuimeen, selvityksentekijän esihenkilön on vielä hyvä lukea selvitys ja tarvittaessa esittää kommenttinsa ja käydä mahdollisesti keskustelu työntekijöiden kanssa. Selvityksen kirjoittaminen on vaativaa työhön liittyvän laajan tietomäärän ja sen arvioinnin vuoksi. On siten hyvä, että selvityksen lukee organisaatiossa vielä muu henkilö, yleensä esihenkilö, joka ei ole ollut tekemässä varsinaista selvitystä.

¹²⁹ Tarkemmin luvussa Tietojen hankkiminen selvitystä varten

Lähteet

Kirjallisuutta

- Aaltonen, A.-K. (2009). *Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa*. Edita, Helsinki.
- Auvinen, M. (2006). *Huoltoriidat tuomioistuimissa: sosiaalitoimi selvittäjänä, sovittelijana, asiantuntijana*. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki.
- Drozd, L. (2014). *Using Decision Trees in Complex Custody Evaluations*. <http://lesliedrozd.com/lectures/usingdecisiontreesAFCCseattle.pdf>.
- Karttunen, R. (2010). *Isän ja äidin välissä. Lapsen kuulemisen psykologinen kehys huolto- ja tapaamisriidoissa*. Tampere University Press.
- Nielsen, L. (2013). *Shared residential custody: A recent research review*. *American Journal of Family Law*, 27, 61–72, 123–137.
- Pajulammi, H. (2014). *Lapsi, oikeus ja osallisuus*. AlmaTalent, Helsinki.
- Raitasalo, K. & Holmila, M. & Jääskeläinen, M. (2016). *Vanhempien päihdeongelmista aiheutuvat haitat lapselle*. Teoksessa Holmila, M. & Raitasalo, K. & Tigerstedt, C. (toim). *Sukupolvien sillat ja kasvamisen karikat – vanhemmat, lapset ja alkoholi*. Helsinki: THL. <https://www.julkari.fi/handle/10024/131418>
- Saywitz, K. & Camparo, L. (2010). *Interviewing Children in Custody Cases: Implications of Research and Policy for Practice*. *Behavioral Sciences & the Law*. 2010 Jul-Aug;28(4):542–62.
- THL (2021). *Lapsen elatus ja huolto sekä vanhemmuuden selvittäminen 2020*. Tilastoraportti 31/2021. <https://thl.fi/fi/tilastot-ja-data/tilastot-aiheittain/lapset-nuoret-ja-perheet/lapsen-elatus-ja-huolto>
- Tolonen, H. & Linnanmäki, K. (2020). *Uudistunut lapsenhuoltolaki*. Alma Talent ja Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.
- Turunen, J. (2015). *Shared physical custody and children's experience of stress*. *Journal of Divorce & Remarriage* 58.5 (2017): 371–392.
- Vaitomaa, J. & Muukkonen, T. & Rautio, S. (2021). *Vaativan erotyön käsikirja. Ensi- ja turvakotien liiton käsikirja 6*. https://issuu.com/ensi-jaturvakotienliitto/docs/digi_etl_vaativa_erotyo_2021_sivuttain

Säädökset ja muut virallislähteet

- Asetus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (556/1994)
- Avoliittolaki (234/1929)
- Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu EOAK/2059/2/03
- Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu EOAK/2276/2013
- Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu EOAK/2831/2016
- Euroopan neuvoston ministerikomitean suuntaviivat lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä. Euroopan neuvosto 2010.
- GREVIO. Baseline Evaluation Report Finland. 2019.
- Hallintolaki (434/2003)
- Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi HE 88/2018 vp.

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983)

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta voimaan 1.12.2019.
Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön Kuntainfo 5/2019.

https://stm.fi/documents/1271139/11628549/Kuntainfo_5-2019_verkkoon.pdf/87226381-3509-455f-4762-df0f4bfa6b3a/Kuntainfo_5-2019_verkkoon.pdf

Laki oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa (370/2007)

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000)

Laki sosiaalihuollon ammattihenkilöistä (817/2015)

Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999)

Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista (661/2009)

Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi LaVM 12/2018 vp.

Lastensuojelulaki (417/2007)

Sosiaalihuoltolaki (1301/2014)

THL:n määräys käyttöoikeuksien määrittelystä (THL:n määräys 1/2020).

<https://thl.fi/documents/920442/2816495/THL+M%C3%A4%C3%A4r%C3%A4ys+1-2020+K%C3%A4ytt%C3%B6oikeuksien+m%C3%A4%C3%A4rittelyn+perusteet+sosiaalihuollon+asiakastietoihin.pdf/d86c0311-fca3-23b5-3bd5-ffd779adf8d9?t=1606482668401>

Yhdenvertaisuuslaki (1325/2014)

YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 12 (2009) lapsen oikeudesta tulla kuulluksi, CRC/C/GC/12. Suomennettuna lapsiasiavaltuutetun sivuilla https://lapsiasia.fi/documents/25250457/37288006/CRC_C_GC_12_julkaisu.pdf/9daac47a-f69f-3258-be52-0d0e34380e69/CRC_C_GC_12_julkaisu.pdf?t=1465380818000.

YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14 (2013) lapsen oikeudesta saada etunsa otetuksi ensisijaisesti huomioon, CRC/C/GC/14. Suomennettuna lapsiasiavaltuutetun toimiston sivulla https://lapsiasia.fi/documents/25250457/37288006/CRC_C_GC_14_julkaisu.pdf/c9407429-51cc-308e-a490-dff4d8ef0087/CRC_C_GC_14_julkaisu.pdf?t=1465381208000.

YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista (SopS 59-60/1991)

Liite 1. Selvityksen rakenne

SOPPA-työryhmän suositus selvityksen rakenteeksi. Pohjana on käytetty THL:n koordinoiman asiantuntijaryhmän aiemmin antamaa suositusta selvityksen rakenteeksi (<https://sosmeta.thl.fi/sosmeta-publish-ui/document-definitions/aaa862cc-1fd-4ad4-9395-5103e1ddd989/definition>).

KENTÄN NIMI	Taso 1	Taso 2
VASTAANOTTAJA	Selvitystä pyytänyt tuomioistuin	
ASIANOSAISET	Vanhempi/vanhemmat	
	Huoltaja(t)	
	Muu(t)	Lapsen tapaamisoikeutta hakenut muu henkilö
		Henkilö, jolle haetaan lapsen oheis- tai sijaishuoltajuutta
LAPSI/LAPSET		
SELVITYSPYYNNÖN TIEDOT	Tuomioistuimen diaarinumero	
	Pyynnön saapumispäivämäärä	
	Muut selvityspyynnön tiedot	
	Selvityspyynnön sisältö	
HENKILÖT, JOITA SELVITYSPYYNNÖN JOHDOSTA KUULTU TAI JOIDEN TIETOJA ON SELVITETTY	Nimi	
	Suhde lapseen tai rooli asiassa	
	Organisaatio, jos ammattihenkilö	
SELVITYKSEN VALMISTELU	Kuvataan selvityksen valmistelua ja esimerkiksi sitä, että se on tehty parityönä.	
TAPAAMISET	Keitä tavattu, milloin, missä, osallistujat	
PERUUNTUNEET TAPAAMISET	Ajankohdat ja syy peruuntumiselle	
PERHEEN TAUSTA JA NYKYTILANNE ERON JÄLKEEN	Kuvataan lyhyesti perheen taustaa ja nykytilannetta eron jälkeen, esimerkiksi lapsen luonapito- ja tapaamisjärjestelyjä.	
KUVAUS LAPSESTA/LAPSISTA	Vanhempien ja muiden lasta tuntevien henkilöiden kuvaukset	
LAPSEN/LASTEN KUULEMINEN	Miten lapsen näkemyksiä ja mielipiteitä selvitetty	Missä, milloin
	Mitä lapsi on kertonut ja mitä havaintoja lapsesta on tehty	
VANHEMMUUS JA KASVATUSPERIAATTEET	Kuvataan, miten kumpikin vanhempi on toiminut lapsen huoltajana, kasvattajana ja hoitajana, sekä sitä, miten he jatkossa toimisivat näissä asioissa. Voi kuvata myös vanhempien välistä yhteistyötä sekä lähi- tai etävanhemmuuden tukemista.	
LAPSEN JA VANHEMMAN VÄLINEN SUHDE	Kuvataan esimerkiksi työ- tai opiskelupaikkaa, työaikoja, taloudellista tilannetta, asumista, harrastuksia, verkostoja tai terveydentilaa.	

KENTÄN NIMI	Taso 1	Taso 2
VANHEMPIEN OLOSUHTEET	Asuminen	
	Terveydentila, muun muassa mahdollinen päihdeongelma	
VANHEMPIEN NÄKEMYKSET PERUSTELUIINEEN		
MUIDEN VIRANOMAISTEN JA AMMATTILAISTEN NÄKEMYKSET	Myös muualta pyydetyt tiedot ja tieto pyydetyistä asiakirjoista ja mitä niistä ilmenee	
JOHTOPÄÄTÖKSET PERUSTELUIINEEN		
PÄIVÄYS		
LAATIJA(T)		
LIITTEET		

Vanhentunut

Liite 2. Haastattelurunko lapsen mielipiteen selvittämiseen

Vielä ei ole tutkittua tietoa siitä, minkälainen haastattelurunko toimii parhaiten lasten mielipidettä selvittäessä selvityksen yhteydessä. Tämä ensimmäinen versio perustuu täten parhaaseen tutkittuun tietoon ja kliiniseen kokemukseen siitä, mikä auttaa lapsia kertomaan kokemuksistaan vastaavallisissa selvitystilanteissa. Tieteelliseltä pohjaltaan runko pohjaa Powellin ja Brubacherin (2020) artikkeliin ”The origin, experimental basis, and application of the standard interview method: An information-gathering framework” sekä Saywitzin ja Camparon (2010) kokoamaan tutkimusnäyttöön ja suosituksiin lasten haastattelemisesta huoltajuuskiistojen yhteydessä.

Tämä runko sisältää ehdotuksia siitä, mitkä vaiheet ja pääteemat lapsen haastattelun olisi hyvä pitää sisällään, sekä esimerkkejä siitä, miten kysymyksiä voi lapselle muotoilla. On kuitenkin tärkeä pitää mielessä, että joka selvitys on erilainen ja haastatteluun pitää valmistautua huolella pohtimalla pyydettyjä selvitettäviä kysymyksiä sekä kysymyksenasettelujen hypoteeseja. Runko on kirjoitettu ensisijaisesti selvitysentekijöitä ajatellen, mutta soveltuu myös esimerkiksi tuomarin käytettäväksi, kun hän kuulee lasta tuomioistuinkäsittelyssä.

Kontaktinluomisvaihe

Tarkoituksena on luoda kertomista helpottava ilmapiiri. Lapsi, joka tuntee itsensä rennoksi ja turvallisesti ja joka luottaa haastattelijaan, kertoo todennäköisemmin asioistaan haastattelijalle. Ilmapiirin luomista voi edesauttaa esimerkiksi varmistamalla, että lapsen on hyvä olla. ”Tarvitseeko sinun käydä vessassa, ennen kun aloitetaan? Onko sinulla jano?” Tavoitteena on luoda hyvä yhteistyösuhde, joka edesauttaa kertomista. Haastatteluuylyin tulee olla empaattinen, mutta neutraali.

Kontaktia on hyvä luoda pyytämällä lasta kertomaan itsestään (esimerkiksi ”Mitä sinä tykkäät tehdä? ... Kerro siitä!”) ja asioista, jotka ovat hänelle mieluisia (esimerkiksi ”Mitä tykkäät tehdä vapaa-ajallasi?”). Tätä tutustumista voi myös pohjustaa sanomalla ”Mennään ihan just siihen miksi olen tullut tapaamaan sinua tänään, mutta ensin haluaisin vähän tutustua sinuun, kun me tänään tavataan ensimmäistä kertaa.”

Jo kontaktinluomisvaiheessa on hyvä totutella lasta avoimiin kysymyksiin ja siihen, että häntä kannustetaan kertomaan itsenäisesti mahdollisimman paljon. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että haastattelijan tulee suosia avoimia, laajempaa kerrontaa kannustavia kysymyksiä (kuten esimerkiksi ”Kerro itsestäsi.” ”Kerro sun koulusta.” ”Mistä sinä pidät koulussa?”) suljettujen kysymysten sijaan (kuten esimerkiksi ”Tykkäätkö sä sun koulusta?” ja ”Mikä on sun lempiaine koulussa?”).

Haastattelun tarkoitus

Kerro lapselle, miksi haastattelu tehdään ja mihin teidän tapaamisenne liittyy. Esimerkiksi ”Vanhemmillä on erimielisyyttä sun asumisesta tai tapaamisista, minkä vuoksi tuomari selvittää asiaa ja ratkaisee sen.” Kerro, että tuomari on pyytänyt selvitystyöntekijöiltä apua tähän ja että halutaan kuulla lapsen omia ajatuksia ja mielipiteitä tähän kysymykseen liittyen. Kerro myös, että lapsi tai selvitystyöntekijät eivät ratkaise asiaa vaan tuomari. Lapselle on tärkeää korostaa, ettei hänen ole pakko puhua ja että jos on jotain, mitä lapsi ei halua kertoa, hänen ei sitä tarvitse tehdä.

Lapselle tulee kertoa myös, että tuomari ja vanhemmat saavat kuulla oleellisin osin lapsen kertomia asioita. Tämä olisi hyvä myös konkretisoida lapselle, esimerkiksi kertomalla hänelle ”Meidän keskustelun lopuksi kertaan vielä mistä ollaan puhuttu ja tarkistan, että varmasti olen ymmärtänyt oikein, mitä sinä ajattelet näistä asioista ja mitä minä niistä kerron tuomarille ja sinun vanhemillesi.”

Kerro lapselle, että

- on tärkeää, että haastattelija ymmärtää lasta mahdollisimman oikein ja että tästä syystä haastattelijaa saa korjata, mikäli hän sanoo (tai on ymmärtänyt) jotain väärin
- lapsi saa haastattelussa sanoa, ettei muista, ettei ymmärrä tai ettei tiedä
- lapsen ei tarvitse vastata kysymykseen tai kertoa, jos ei halua, mutta haastattelu on lapsen mahdollisuus tuoda omia näkemyksiään ilmi.

Sääntöjä voi myös harjoitella (esimerkiksi kysymällä lapselta ”Jos kysyisin sinulta missä minä asun, mitä vastaisit?”, mihin lapsen tulisi vastata ”en tiedä”). Lasta voi tarvittaessa muistuttaa säännöistä läpi haastattelun (”Muistathan kun sanoin alussa, että on ok sanoa, ettet tiedä?”).

Läpi haastatteluun on tärkeää viestiä, ettei aikuinen tiedä, miten lapsi kokee asiat tai mitä tälle on tapahtunut, mutta haastattelija on kiinnostunut näistä kuulemaan (”En tiedä mitä on tapahtunut / mitä tästä ajattelet, mutta toivoisin, että kerrot minulle.”).

Harjoitushaastattelu

Tutkimusten mukaan episodisen muistin (ns. tapahtumamuistin) harjoitteluvaihe (”harjoitushaastattelu”) edistää haastattelun onnistumista ja on sekä lapsen että haastattelijan kannalta hyödyllistä. Harjoitushaastattelussa lapsi muistelee viimeaikaista neutraalia tai miellyttävää tapahtumaa vastauksena avoimiin kysymyksiin. Harjoitushaastattelussa haastattelutilanteen kontrolli siirretään lapselle. Tavoitteena on voimaannuttaa ja motivoida lasta antamaan enemmän tietoa kokemuksestaan. Harjoitushaastattelun on hyvä varata aikaa noin viisi minuuttia.

”Aluksi haluaisin tutustua sinuun vähän paremmin. Kerro jostain mukavasta asiasta, mitä olet tehnyt äskettäin.” Jos lapsi ei vastaa, voi sanoa: ”Kerro minulle jostain asiasta, jota tykkäät tehdä.”

Harjoitushaastattelussa on hyvä keskittyä tiettyyn tapahtumaan tai tilanteeseen. Jos lapsi esimerkiksi kertoo, että hän on käynyt uimassa, pyydetään häntä kertomaan mahdollisimman paljon edellisestä kerrasta, kun näin tapahtui (”Kerro siitä. Mitä sitten tapahtui?”).

Riittävästi kysymyksiä lapsen tilanteen ja mielipiteiden selvittämiseksi

Yleisiä selvitettäviä teemoja ovat mm. arki molempien vanhempien luona (rutiinit, hoiva ja huolenpito, säännöt, lapsen suhde vanhempaan), konfliktit ja niiden ratkaisut, lapsen käsitys vanhempien tilanteesta ja avioerosta, turvallisuus, toiveet ja huolet. Lisäksi tulee aina pohtia tapauskohtaisesti, mihin kysymyksiin on pyydetty selvitystä ja miten näitä voi (jos voi) selvittää lapsen kautta.

Aina ensin vapaa tuottaminen ja vasta sen jälkeen tarkentavat kysymykset

- Tieto tulee lapselta, ei haastattelijalta.
- Käytetään avoimia kysymyksiä (esimerkiksi ”Kerro siitä.” ”Kerro lisää.” ”Mitä sitten tapahtui?” ”Mitä sinä ajattelet siitä asiasta?”) eli vältetään vaihtoehtokysymyksiä ja suljettuja kyllä/ei-kysymyksiä (esimerkiksi ”Onko äiti usein hermostunut?” ”Lohduttaako isä jos sinua sattuu?”)
- Älä oleta ymmärtäväsi, älä tulkitse. Kysy tarvittaessa tarkennusta: ”Mitä sinä sillä tarkoitat?” ”Mistä sinulla tuo tuli mieleen kertoa?”
- Varmista, että olet ymmärtänyt asian lapsen tarkoittamalla tavalla toistamalla ja tekemällä yhteenvetoa lapsen kertomaa. Esimerkiksi: ”Ymmärsinkö oikein, että sun mielestä mummolassa käynti on kivaa, mutta harmittaa kun siellä ei ole saman ikäisiä kavereita lähellä?”

Objektiivisuus ja neutraalius:

- Kysytään asioita molemmista vanhemmista tasapuolisesti – toisaalta vältetään kysymysten toistamista, jos lapsi ei vastaa odotetulla tavalla.
- Rakennetaan kontakti ensisijaisesti keskustelun varaan – käyttäytyminen ja tunnereaktiot ovat aina tulkinnanvaraisia.
- Negatiivisia vuorovaikutussuhteisiin liittyviä seikkoja (“Mikä äidin/isän luona on ikävää?”) kannattaa kartoittaa mieluummin haastattelun lopussa. On myös tärkeää huomioida, ettei lapsen kieltäytyminen vastaamasta tällaisiin kysymyksiin välttämättä liity meneillään olevaan huoltoriitaan, sillä lapset yleisesti vastaavat mieluummin läheisten ihmissuhteiden positiivisia kuin negatiivisia seikkoja kartoitaviin asioihin.
- Erotta toisistaan tapahtumaspesifit ja skeemapohjaiset kuvaukset lapsen kokemista asioista:

”Mitä teet isän/äidin kanssa viikonloppuisin?” → Lapsi tuottaa yleisen kuvauksen, ns. skriptin, joka sisältää yleisiä, tapahtuvasta toiseen toistuvia elementtejä.

”Mitä teitte isän/äidin kanssa viime viikonloppuna?” → Lapsi tuottaa tiettyyn ajanjaksoon rajatun kuvauksen tietystä viikonlopusta.

Tee haastattelun lopussa lapsen kertomasta yhteenvetoa ja tarkista lapselta, että olet ymmärtänyt lapsen mielipiteet teemoihin ja kysymystenasetteluihin oikein. Tee lisätarkennuksia ja pyydä lasta tuottamaan selvennyksiä tarvittaessa.

Lopetus

Ennen lopetusta totea, että katsot vielä muistiinpanot läpi ja varmistat, että kaikki olennaiset asiat on kysytty ja sanottu. Tee yhteenvetoa ja kerro lapselle, mitä kerrot tuomarille ja hänen vanhemmilleen. Vaikka tarkalleen vielä tiedä raporttisi sisältöä, lapsen on hyvä saada kuvaa siitä, millä tarkkuudella ja minkälaisia asioita hänen kertomastaan viedään eteenpäin. Samalla lapsella on myös mahdollisuus vaikuttaa tähän: mitä hän haluaisi kerrottavan tai mitä hän haluaisi jätettävän pois.

Annetaan lapselle mahdollisuus vielä täydentää: ”Onko jotain, mitä minun pitäisi vielä tietää?” ”Haluatko vielä kertoa minulle jotain?” ”Haluatko kysyä minulta jotain?”

Lasta ei palkita haastattelusta, mutta häntä kiitetään (”Kiitos, että olet kertonut minulle paljon asioita”).

Lopuksi keskustellaan jostain neutraalista aiheesta, kuten: ”Mitä olet ajatellut tehdä vielä tänään...”

Liite 3. Malli: Esite selvitystyöskentelystä vanhemmille

Tuomioistuin pyytää sosiaali- ja terveyslautakunnalta lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 16 §:n mukaista selvitystä lapsen huoltoon, asumista ja/tai tapaamisoikeutta koskevassa asiassa. Tuomareiden pyynnöt voivat olla yksilöityjä tai avoimia.

Selvityksen tekevät perheoikeudellisen yksikön selvitystyöryhmän sosiaalityöntekijät parityönä. Työskentelyssä hankitaan oikeudenkäyntiaineistoa täydentävää tietoa sosiaalityön keinoin. Selvitystä tehtäessä työntekijät perehtyvät lapsen ja vanhempien olosuhteisiin ja elämäntilanteeseen. Selvitystyössä keskitytään perheen arkeen ja vanhemmuuteen lapsen näkökulmasta. Vanhempia haastatellaan ja kuullaan yhdessä sekä erikseen ja lasta tavataan tarvittaessa mm. kotikäynneillä tai toimistolla.

Lasta ja vanhempia koskevia lisätietoja pyydetään eri viranomaisilta, kuten päiväkodista, koulusta, lastensuojelusta, perheneuvolasta ja terveydenhuollosta. Vanhemmista pyydetään poliisirekisteritiedot poliisilta. Viranomaisilta saadut asiakirjat liitetään selvitykseen.

Selvitys liitteinen on asianosaisjulkinen. Tämä tarkoittaa sitä, että asianosaiset saattavat saada selvityksen yhteydessä toista osapuolta koskevaa salassa pidettävää tietoa, jota ei saa ilmaista ulkopuolisille. Selvitystyön aikana on myös mahdollista tehdä sopimus.

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta velvoittaa selvittämään lapsen mielipiteen sikäli, kun se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista (11 §). Sosiaalitoimessa lapsen kuuleminen koostuu eri viranomaisilta saaduista tiedoista, vanhempien haastatteluista ja lapsen tapaamisista. Alle kouluikäiset lapset tavataan pääsääntöisesti vanhempiensa kanssa. Kouluikäisiä tavataan myös yksin toimistolla. Lapsella on oikeus omaan mielipiteeseen, mutta hänellä on myös oikeus olla ilmaisematta mielipidettään.

Selvitys on yhteenveto selvitystyöskentelyn aikana saaduista tiedoista. Selvitys liitteinen toimitetaan sitä pyytäneeseen tuomioistuimeen, joka ratkaisee asian itsenäisesti, ensisijaisesti lapsen etua ajatellen.

Pohjana on käytetty Helsingin kaupungin perheoikeudellisissa palveluissa kehitettyä esitettä.

Liite 4. Malli: Esitietolomake (Helsingin kaupunki)

HELSINGIN KAUPUNKI
SOSIAALI -JA TERVEYSTOIMIALA
Perheoikeudelliset asiat

LASTA/LAPSIA KOSKEVAT TIEDOT

Päivämäärä: ___ / ___ / ____

1. HENKILÖTIEDOT	Lasten nimet ja henkilötunnukset
	Lapsen/lapsien osoite
2. LAPSEN OLOSUHTEET	Lapsen/lasten päiväkoti/koulu (ryhmä, luokka, opettajan nimi ja yhteystiedot)
3. LAPSEN TERVEYDENTILA	Oma arvio lapsen/lasten nykyisestä fyysisestä terveydentilasta ☐ hyvä ☐ kohtalainen ☐ huono
	Lapsen/lasten fyysiset sairaudet, hoito, lääkitys
	Aikaisemmat sairaudet, hoito, lääkitys
	Oma arvio lapsen/lasten nykyisestä psyykkisestä terveydentilasta ☐ hyvä ☐ kohtalainen ☐ huono
Lapsen/lasten psyykkiset sairaudet, hoito, lääkitys	
Aikaisemmat sairaudet, hoito, lääkitys	

<p>4. LAPSEN/LAPSIEN KONTAKTIT SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLOSSA</p>	<p>☐ Terveysasema, yhteystiedot</p> <p>☐ Neuvola, yhteystiedot: (terveydenhoitaja, psykologi)</p> <p>☐ Kouluterveydenhuolto, yhteystiedot: (terveydenhoitaja, kuraattori, lääkäri, psykologi)</p> <p>☐ Lastensuojelu, yhteystiedot:</p> <p>☐ Perheneuvola, yhteystiedot:</p> <p>☐ Lasten-/nuorisopsykiatria, yhteystiedot:</p> <p>☐ Terapiakontakti, yhteystiedot:</p> <p>☐ Yksityinen lääkäriasema, yhteystiedot:</p> <p>☐ Muut lasta tai lapsen asioita hoitaneet tahot, yhteystiedot:</p>
<p>5. PERHEVÄKIVALTA</p>	<p>Fyysisellä väkivallalla tarkoitetaan voiman käyttämistä mm. kiinni ottamista, tönimistä, lyömistä, potkimista ja kuristamista.</p> <p>Henkisellä väkivallalla tarkoitetaan nöyryyttämistä, eristämistä, kontrollointia, uhkailemista, syyttämistä ja alistamista, jolloin kohde tuntee itsensä puolustuskyvyttömäksi.</p> <p>Kuritusväkivallalla tarkoitetaan tahallista kivun aiheuttamista, jonka tarkoituksena on lapsen rankaiseminen tai hänen käyttäytymisensä säätely. Kuritusväkivallan muotoja ovat läpsiminen, läimäytykset, töniminen, repiminen, luunapinantaminen, tukistukset, piiskaaminen. Kuritusväkivalta voi olla myös henkistä: vähättelyä, ilkkumista tai uhkailua.</p> <p>Ovatko lapset olleet fyysisen väkivallan kohteena? Kyllä ☐ Ei ☐</p> <p>Ovatko lapset olleet henkisen väkivallan kohteena? Kyllä ☐ Ei ☐</p> <p>Onko lapseen kohdistunut kuritusväkivaltaa? Kyllä ☐ Ei ☐</p> <p>Ovatko lapset nähneet tai kuulleet väkivaltaista käyttäytymistä? Kyllä ☐ Ei ☐</p>
<p>Vanhemman allekirjoitus: _____</p>	

Liite 5: Malli: Esite lapselle (Helsingin kaupunki)

Perheoikeudelliset asiat
Vironkatu 2, 5. krs
00170 Helsinki

Helsingin kaupunki, perheoikeudelliset asiat 2011

Lapsen vihkonen

NIMI: _____

Voit kirjoittaa puuhun perheenjäsenesi nimet. Voit kirjoittaa siihen myös muita tärkeitä läheisiä.

Tälle sivulle voit piirtää esimerkiksi itsellesi jotain tärkeää tai oman kuvasi. Tälle sivulle voit myös kirjoittaa kysymyksiä, jotka ovat mietittyneet sinua, ja joista ehkä haluaisit jutella kanssamme.

TYÖNTEKIJÄN TAPAAMINEN

Selvitellessämme perheesi asioita, tutustumme sinuun ja vanhempiisi. Tapaamme vanhempiasi toimistolla yhdessä ja erikseen. Tulemme tutustumaan sinuun sekä isän että äidin luona. Tarkoituksena on tavata sinua läsnäollessa. Tästä käytetään hiljistä lapsen kuuleminen. Sinun tapaamisen tarkoitus on:

- Kerromme sinulle työtämme.
- Juoksemme mm. koulunkäynnistä, harrastuksista, kavereista, sinulle tärkeistä asioista ja sukulaisista
- Mielipiteesi on tärkeä. Sinulla on mahdollisuus myös olla kehitteillä mielipiteitäsi.
- Kirjoitamme selvitykseen tapaamisistamme

On ihan luonnollista, että sinua kienties jännittää tulevat tapaamisasi. Perheen asioista puhuminen saattaa tuntua vaikealta.

- **Lapsella on oikeus pitää yhteyttä ja tavata kumpaakin vanhempansa**
- **Lapsella on oikeus kertoa mielipiteensä eli ajatuksiaan ja näkemyksiään**
- **Lopullisen päätöksen lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta tekevät vanhemmat ja tuomari**

Jeesus vanhempien eroon liittyvät asiat voivat jäädä mietittävään. Lukeminen voi helpottaa ymmärtämään asioita. Esimerkiksi kirjastoista löytyy lapsille ja nuorille suunnattuja kirjoja, jotka käsittelevät vanhempien eroon liittyviä asioita. Voit lukea näitä yksin tai yhdessä vanhempiasi kanssa.

Myyös Internetistä löytyy paljon tietoa. Voit tutustua esimerkiksi Menneisimien Lastensuojelun Internet-sivuihin: www.mll.fi

Vanhempien ero koskettaa koko perhettä ja se saattaa herättää monenlaisia tunteita. Kaikki tunteet ovat sallittuja. Onko sinulla joku, jonka kanssa jutella niistä?

PELOTTAA HÄRMITTÄÄ
TOIVEIKAS ITKETTÄÄ

EN TIEDÄ
MITEN KÄY

TUNTUU YKSINÄISELTÄ
SURU HELPOTUS

ILO ON IRKÄVÄ

Vanhemmillasi saattaa olla erilaisia mielipiteitä siitä, miten sinun huolenpito ja tapaamisiesi tulisi järjestää. Isä ja äiti ovat pyytäneet asian ratkaisuun apua oikeudesta.

Oikeuden tuomari on pyytänyt sosiaalityöntekijöiltä lisätietoja perheesi tilanteesta, jotta hän osaisi tehdä sinun kannallesi parhaan mahdollisen ratkaisun.

Sosiaalityöntekijät selvittävät perheesi tilannetta tapaamalla perheesi jäseniä. Työskentelyn jälkeen kirjoitetaan selvitys, joka toimitetaan tuomarille. Tuomari tekee ratkaisunsa asiassa.

